

YENİ TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI

17

THE NEW
HISTORY OF MEDICINE STUDIES

İstanbul 2011

ISSN 1300 - 669X

YENİ
TIP TARİHİ
ARAŞTIRMALARI

THE NEW HISTORY OF
MEDICINE STUDIES

Editörler

İBRAHİM BAŞAĞAOĞLU
GÜLTEN DİNÇ

17

2011

Kapak resmi / Cover illustration

Biberiye / Rosemary / Rosmarinus Officinalis: Franz Eugen Köhler: Kohler's Medicinal Plants. (Köhler's Medizinal-Pflanzen in naturgetreuen Abbildungen mit kurz erläuterndem Texte : Atlas zur Pharmacopoea Germanica). 3 vol., Illustrated by: L. Müeller, C.F. Schmidt, K. Gunther. Ed.: Gustav Pabst. Gera-Untermhaus, 1887, 300 p.

**“Dergimizin bu sayısı
HİLMİ BARLAS EĞİTİM VAKFI'nın
katkıları ile yayımlanmıştır.”**

ISSN 1300 - 669X

Özgün adı: Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları
Düzenleme: yüce reklam/yayım/dağıtım a.ş.
Sayfa düzeni: Melek Kara
Matbaa / Cilt: Özgün Ofset

İstanbul, 2014

YENİ TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI
THE NEW HISTORY OF MEDICINE STUDIES

Yıl: 2011, Sayı: 17

Editörler / Editors

İbrahim Başağaoğlu – Gülten Dinç

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Türk Tıp Tarihi Kurumu adına Başkan, Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu

Yayın Kurulu / Editorial Board: İbrahim Başağaoğlu, Ayten Altıntaş, Gülten Dinç, Burhan Akgün, Nuran Yıldırım, İnci Hot

İngilizce Editörleri: Murat Civaner, Hakan Ertin

Kısaltma: Y Tıp Tarihi Arştır

Abbreviation: N History Med Stud

Yazışma Adresi:

Gülten Dinç

İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, 34098, Fatih-İstanbul

Telf.: +90 212 529 03 64, +90 212 414 30 00 “22680”

e-posta: gultendinc@yahoo.com, turktparihikurumu@yahoo.com

YENİ TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI
The New History of Medicine Studies, 2011;17

HAKEM KURULU
Referees Committee

Ahmet ACIDUMAN, Ankara
Ayten ALTINTAŞ, İstanbul
Ayten ARIKAN, İstanbul
Adnan ATAÇ, Ankara
Elif ATICI, Bursa
Murat CİVANER, Bursa
Oya DAĞLAR MACAR, İstanbul
Hanzade DOĞAN, İstanbul
Emre DÖLEN, İstanbul
Ömür ELÇİOĞLU, Eskişehir
Şahap ERKOÇ, İstanbul
Nermin ERSOY, Kocaeli
Hakan ERTİN, İstanbul
Nilüfer GÖKÇE, Edirne
Şefik GÖRKEY, İstanbul
Feza GÜNERGUN, İstanbul
H. Hüsrev HATEMİ, İstanbul
Yeşim IŞIL ÜLMAN, İstanbul
Funda Gülay KADIOĞLU, Adana
Selim KADIOĞLU, Adana
Mustafa KARATEPE, Denizli
Aykut KAZANCIGİL, İstanbul
Sait NADERİ, İstanbul
Gülbin ÖZÇELİKAY, Ankara
Abdullah ÖZEN, Elazığ
Feryal SAYGILIGİL, İstanbul
Sevgi ŞAR, Ankara
Mine ŞEHİRALTI, Kocaeli
İlter UZEL, Adana
İsmail YAKIT, Antalya
Nuran YILDIRIM, İstanbul
M. Bedizel ZÜLFİKAR AYDIN, Sakarya

“YENİ TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI” DERGİSİ YAZARLARININ UYMASI GEREKEN YAZIM KURALLARI

1995 yılından itibaren yıllık olarak yayımlanan ve PubMed/Medline tarafından taranan dergide Türk ve Dünya tıp tarihi konularındaki araştırma makalelerinin yanı sıra yine bu konulardaki derleme, biyografi, kitap ve bilimsel toplantı tanıtım yazıları ile çeviri yazılar yer alabilir. Derginin dili Türkçe ve İngilizcedir. Makaleler hakemlerin onayından sonra ve dergiye geliş tarihleri dikkate alınarak yayınlanır.

Dergiye gönderilecek makaleler Microsoft Word dosyası formatında, 12 punto, çift aralıklı olarak kaydedilmeli ve elektronik olarak turktp tarih kurumu@yahoo.com adresine gönderilmelidir.

Yazılar hakemlere yazarların adları belirtilmeden gönderilerek değerlendirilecektir. Bu nedenle ayrı bir sayfaya; makale adı, yazar / yazarların adları, akademik unvanları, görev yerleri, yazışma ve e-mail adresleri ile telefon numaraları yazılmalıdır. Makalenin başlangıç sayfasında ise sadece makale adı, makalenin İngilizce ve Türkçe özetleri ile anahtar kelimeler bulunmalı ve ardından makale metni yer almalıdır.

Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları’nda yayınlanmak üzere gönderilen yazılar daha önce başka bir dergide yayınlanmamış olmalı, herhangi bir kongrede sunulmuş ise dipnot olarak belirtilmelidir.

Her yazı için en az üç anahtar kelime belirtilmelidir.

Metin içindeki kısaltmalar ilk geçtiği yerlerde açıklanmalıdır.

JPEG formatında ve en az 300 dpi çözünürlükte kaydedilen resim, tablo, şekil ve grafikler ayrı dosya halinde gönderilmeli, metinde resimlerin yerleri belirtilmeli ve resimler metin içinde geçiş sırasına göre numaralanmalıdır. Resim alt yazıları metnin sonunda listelenmelidir.

Metinde geçen Hicrî ve Rumî tarihler bugünkü takvime de çevrilerek parantez içinde gösterilmelidir.

10. “Yararlanılan kaynaklar” listesi, yalnız metinde kullanılan kaynakları içermeli, metinde geçtiği yerde parantez içinde belirtilmeli örn. (1, 2, 5-8), metinde geçtiği sıraya göre numaralandırılmalı ve makalenin sonunda listelenmelidir. Yazarlar dipnotlu kaynak gösterme sistemini de seçebilirler.
12. Eğer yararlanılan kaynakta üçten fazla yazar varsa yayını kaynakçada gösterirken ilk üç yazarın dışındaki yazarlar “ve ark.” olarak belirtilmelidir.

13. Yararlanılan kaynaklar listesi aşağıdaki örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır:

- a. Kitap: Miller TS. The birth of the hospital in the Byzantine Empire. London, The John Hopkins University Press, 1997. s./p.155-162
 - b. Dergi: Naderi S. First Turkish neurosurgical journal (1936-1947): Modern Cerrahi ve Nöroşirürji Mecmuası. Neurosurgery 2003; 52: 420-423.
 - c. Kitap bölümü ya da bildiriler kitabı: Aykan TB. Patoloji. Dünyada ve Türkiye’de 1850 yılından sonra tıp dallarındaki ilerlemelerin tarihi, İçinde Ed. Unat EK. İstanbul, CTF Vakfı Yay.; 1988. s. 344-354
 - d. Elektronik kaynaklar: <http://www.tttk.org.tr/> (Erişim/Accessed: 22.04.2013)
 - e. Arşiv belgesi: B.O.A. DH. MKT 539/26, 4 R 1320 [11 Temmuz 1902]
-

YENİ TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI

The New History of Medicine Studies, 2011;17

İÇİNDEKİLER

Münif Paşa'nın Meclis-i Sıhhiye -i Fevkalâde Reisliği Munif Pasha as Head of Extraordinary Health Commission İsmail Doğan	9
Türkçe Yazılmış İslam Tıp Eserlerindeki Şifalı Dualar Healing Prayers in the Islamic Medical Works Written in Turkish László Károly	19
1900 Yılından Cumhuriyet'e Sivas'ta Tıbbî Kuruluşlar Medical Institutions in Sivas Between 1900 and the Establishment of the Turkish Republic Müjgân Üçer	31
Hekim Davud El-Antaki'nin Eserlerinin Türkiye'de Bulunan Nüshaları Manuscripts of Davud El-Antaki's Works Found in Turkey Sadık Nazik, Funda Kadioğlu, Selim Kadioğlu	43
Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun Mihceme ve Mişrat Adlı Aletler ile Yaptığı Hacamat Uygulamaları Surgeon Serafeddin Sabuncuoğlu's Hijama Practices By Using Mihceme And Misrat Ümit Emrah Kurt	53
Talidomid ve Kıbıs Thalidomide and Cyprus Osman Özdemir, Zeliha Pala Kara	63
20. Yüzyılın Başlarında Sinop'ta Görülen Bulaşıcı Hastalıklar Infectious Diseases Occurred at the Beginning of 20 th Century in Sinop İbrahim Başağaoğlu	71

Cognitive Evolution of Environmental Hygiene Concept in Anatolia During the Antique Age / Hittite Empire, Old Greek Civilization-Ion Colonies and Roman Age Antik Çağ Anadolu Uygarlıklarında Çevre Hijyeni Kavramının Bilişsel Evrimi/Hitit İmparatorluğu, Eski Yunan Uygarlığı-İyon Kolonileri ve Roma Çağı Şükran Sevimli	81
Philanthropy and Medical Education: An Example from the Near East at the Dawn of the 20th Century Filantropi ve Tıp Eğitimi: 20. Yüzyılın Şafağında Yakın Doğu'dan Bir Örnek Gül Kızılca Yürür, M. Murat Civaner	95
Her Devirde Önemli Bir Bitki, Biberiye; Rosmarinus Officinalis Ayten Altuntaş	105
Scientific Knowledge of Medicine within Mesopotamian Judicial Documents Mezopotamya Hukuki Belgeleri İçinde Tıp İlmi Hülya Öztürk - Nilüfer Demirsoy - Ömür Elçioğlu	109
Prof. Dr. Mebrure Değer (17 Haziran 1937- 29 Ekim 2011) Zuhal Özaydın	121
Unutulmayan Dost, Sevgi Dolu İnsan Prof. Dr. Mebrure Değer İbrahim Başağaoğlu	129
Dostum Mebrure Vildan Göksoy Özkan	133
Mebrure Değer'in ardından Ayten Altuntaş	139
Mebrure'ye mektup Bayhan Çubukçu	141
Sınıf Arkadaşım Prof. Dr. Mebrure Değer'in Ardından Gülsel Kavalalı	143
Sevgili Mebruş'un ardından Gülten Dinç	145

MÜNİF PAŞA'NIN MECLİS-İ SİHHIYE-İ FEVKALÂDE REİSLİĞİ*

MUNIF PASHA AS HEAD OF EXTRAORDINARY HEALTH COMMISSION

İsmail Doğan**

Abstract

The appointment as a Head of Extraordinary Health Commission (Meclis-i Sıhhiye-i Fevkalâde Reisliği) placed an important role in the Mehmet Tahir Münif Pasha's (1830-1910) bureaucratic experiences. Mehmet Tahir Münif Pasha, who worked in various high positions in the government as ambassador and minister of education, pioneered new and effective decisions and applications during his position as Head of Extraordinary Health Commission, which established during the cholera epidemic in Mekke.

Within this analysis, the performance of Münif Pasha, who is an effective thinker and statesman of Tanzimat period and the results of this performance during his headship have been stood out.

Key Words: Tanzimat Period, Münif Pahsa, Mekke, Cholera Epidemic.

Özet

Meclis-i Sıhhiye-i Fevkalâde Mehmet Tahir Münif Paşa (1830-1910)'nın bürokratik deneyimleri arasında önemli bir yer tutar. Elçilikten Maarif Nâzırlığı'na kadar üst düzeyde devlet hizmetinde bulunan Münif Paşa, Mekke'de ortaya çıkan kolera salgını nedeniyle kurulan Meclis-i Sıhhiye-i Fevkalâde Reisliği (Olağanüstü Sağlık Komisyonu Başkanlığı) görevinde dönemi için son derece yeni ve etkili karar ve uygulamalara öncülük etmiştir.

Bu incelemede Tanzimat döneminin etkili devlet ve düşünce adamı Münif Paşa'nın söz konusu başkanlıktaki icraatı ve bu icraatın sonuçlarına dikkat çekilmektedir.

Anahtar sözcükler: Tanzimat Dönemi, Münif Paşa, Mekke, Kolera Salgını.

* Bu metin 3-6 Kasım 2010 tarihleri İstanbul'da yapılan "İstanbul 2010-Avrupa Kültür Başkenti Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sağlık Uluslararası Kongresi"de sunulan bildirinin yayın için hazırlanan son şeklidir.

** Prof. Dr., "Eğitim Sosyologu", Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı Başkanı, Cebeci, 06590 Ankara; E.Posta: idogan0616@hotmail.com /"Educational Sociologist" Ankara University, Faculty of Educational Sciences, Head of Department of Social and Historical Foundations of Education, Cebeci, 06590 Ankara, Turkey.

Giriş

Tanzimat Dönemi Osmanlı İmparatorluğunun XIX. yy'da içine düştüğü bunalım ve buhranlardan kurtulma uğruna yöneldiği çözüm arayışları sürecinin önemli bir dönemecidir. İmparatorluğun gerek ülke içinde yaşadığı sorunlar, gerekse Batı karşısında yaşamakta olduğu siyasal ve kültürel inisiyatif kayıpları dönemin siyasal muhatapları kadar eğitim, bilim, kültür ve düşünce adamlarının da umuru olmuştur. Batıyı dünya ölçeğinde bir güç haline getiren değerler, aydınların aktüel referansı olurken bu kaynak ülkede aydın ve siyaset adamı farklılaşmasının da eksenini konumuna gelmişti.

Münif Paşa (1830–1910), Tanzimat döneminin önde gelen eğitim, kültür ve siyaset adamıdır. Her üç alanda gerçek bir vizyon adamı kimliğini hak edecek biçimde bugün de geçerli tespit ve öneriler getirebilmiştir. Münif Paşa'ya bu özelliği kazandıran asıl unsur ülke sorunlarını ve çözüm önerilerini siyaset dışında, eğitim ve kültür boyutlarında aramış olmasıdır. Gerçekten onunla bu konuda hemfikir olan aydınlar kuşağının, tercihlerini ülkenin siyaseten içine düştüğü olanca bunalım ve tehlikeye karşın sonuçları çok daha uzun erimli bir süreçten yana kullanmış olmaları günümüzde daha iyi anlaşılabilir bir öngörü özelliği olarak anlaşılmalıdır. Biz bunlara ve bu anlayışın aynı kategoriye yerleştirdiği aydınlara “Batılılaşmanın eğitim kanadı” diyoruz. Kısaca toplumsal esenliğin eğitimde yapılacak olumlu dönüşümlerle gerçekleşeceği inancı bu aydınlar kuşağının en önemli belirleyicisidir. Münif Paşa'nın işte bu kuşağın öncüleri, önde gelenleri arasında önemli bir yeri vardır.

Münif Paşa'nın Kısa Yaşam Öyküsü

Ön adı Mehmet Tahir olan Münif Paşa'nın tam adı Seyyid Mehmed Tahir Münif Paşa olup babası Ayıntap (Antep) ulemasından Seyyid 'Abdünnâfi'dir.

Tanzimat döneminde yetişerek, dönemin Osmanlı Padişahları Sultan Abdülmecit, Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamit yönetimlerinde devlet hizmetlerinde bulunmuş devlet adamı, düşünür ve eğitimcilerimizdendir. 1246 (1830) Haziran ayı sonlarında Gaziantep'te dünyaya gelmiştir. Yaşam öyküsünü kaleme almadığı için bu konuda kendisiyle ilgili özel ve özgün ayrıntılar bilinmemektedir. Sicill-i Ahvâl defterinde tam adı ve doğum yeri ile ilgili olarak şöyle bir belirleme yapılır:

“Seyyid Mehmed Tahir Münif Paşa 'Ayıntâb' ulemasından Seyyid 'Abdünnâfi' Efendinin mahdumudur. Bin iki yüz kırk altı sene-i hicriyesinde 'Ayıntâb'da tevellüd etmiştir.”

Ebuzziya Tevfik onun ergenlik çağına kadar olan zamanda ilköğrenimini ve Farsça bilgisini Antep'te Nur-ı Osmaniye Medresesi'nde edindiğini belirtir. Babasının görevi nedeniyle bulunduğu Kahire'de “ulûm-ı âliye (yüksek bilimler)” öğrenimi görmüştür. Kahire'de iken İran ediplerinden Mirza Senklaşdam'dan Farsça, babasından ve diğer ulemadan Arapça öğrenmiştir. Şam'da bir yandan öğrenim görürken bir yandan da memuriyete

Münif Paşa
1830-1910

ilk adımını atmış; burada Meclis-i Kebir Kalemî'nde çalışmıştır. 1852 yılında İstanbul'a gelen Münif Paşa'nın bundan sonra hızla seyreden bürokratik bir hayatı olmuştur. Bu hayatı şöyle bir kronoloji ortaya koyar:

- 1853 (Ocak) Stajyer olarak tercüme odasında memuriyet (1. Kez)
- 1854 Gelibolu Askeri Muavenet Komisyonu Üyesi baş kitabeti
- 1855 Berlin'de elçilik kâtipliği
- 1857 Berlin'den dönüş ve tercüme odası memuriyet (2. Kez)
- 1857 (Eylül) Hersek memuriyet-i mahsûsa baş kitâbeti
- 1858 (Nisan) Tercüme Odası (3. Kez)
- 1860 (Aralık) Ticaret Mahkemesi Reisliği
- 1862 (Temmuz) Bâb-ı Âli Mütercim-i Evvelliği
- 1867 (Yaz ayları) Meclis-i Maarif Riyaseti
- 1872 (Ekim) Tahran Elçiliği (1. Kez)
- 1877 Maarif Nâzırlığı (1. Kez; Toplam 9 ay 9 gün)
- 1878 Maarif Nâzırlığı (2. Kez; 2 yıl, 6 ay 25 gün)
- 1881 Meclis-i Fevkalade Sıhhiye Reisliği
- 1885 Maarif Nâzırlığı (3.kez; 5 yıl, 11 ay 21 gün)
- 1894 Tahran Elçiliği (2. Kez)

İkinci kez yaptığı Tahran Elçiliği onun son resmî görevidir.

Medrese öğreniminden sonra memuriyet yaptığı "Tercüme Odası"nda Batı kültürü ile tanışan; burada Fransızca ve İngilizce öğrenen Münif Paşa bu yeni kültür birikimini elçilik kâtipliği yaptığı Berlin Üniversitesinde coğrafya, tarih, edebiyat, fizik, felsefe, milletler hukuku, tedbir-i memleket (ekonomi), politika derslerini izleyerek geliştirme fırsatını bulmuştur. Münif Paşa 6 Şubat 1910 tarihinde İstanbul Erenköy'deki konağında vefat etmiştir.

Mekke'deki Kolera Salgını

19. yüzyıl Batıdaki sanayileşmenin dünyayı etkilemeye başladığı bir yüz yıldır. Makinelerin su ve buhar gücüyle çalıştırılmaya başlanmasıyla denizsarı seferler hızlanmış, yeni bölgeler ve kültürlerin keşfiyle birlikte de uluslararası ilişkiler yoğunlaşmıştır. Uluslararası ilişkilerdeki bu yoğun tempo öngörülme sorunlara da neden olmaktadır. Bir bölge ve yöredeki hastalıklar hızla farklı bölgeler ve coğrafyalara sirayet edebiliyordu. 1851 yılındaki *Paris Sağlık Konferansı* bu çerçevede ortaya çıkan salgın hastalıklar üzerine dikkat çeken bir organizasyon olmuştur.

İslâm'ın kutsal kentleri olan Mekke ve Medine dolaylarında (Hicaz'da) ortaya çıkan salgın hastalıklar Osmanlı Devleti ve bölge ülkeleri için önemli bir sorun haline gelmiştir.

İlk kez 1831 yılında 20.000 ölü veren Hicaz'daki kolera salgını takip eden yıllarda şöyle bir tablo ortaya koyar: 1835-1846 yılları arasında 15.000, 1872-1873 tarihlerinde 318, 1881'de 5.000, 1882'de 624 ölü, 1891-1893 arasında 30.336, 1902, 1907, 1910 tarihleri toplamında 329, 1911'de ise 2.078 ölü/zayiat vermiştir.¹

¹ - Sinan Kunalp. Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi (OTAM) Dergisi, Sayı:7, 1996, s.503.

Kolera salgınları genellikle hac mevsimlerinde ortaya çıkmakta, hacıların bölgeyi terk etmesinden sonra azalma göstermekteydi. Hac sezonu esnasında suyun yetersizliği, aşırı kalabalık, nüfusun ve sağlık koşullarının yetersizliği gibi faktörler hastalığın bu mevsimde yayılmasının önemli nedenleri arasında gösterilir. Osmanlı Devleti kolera salgını nedeniyle bölgedeki ilk ciddi organizasyonunu 1866 yılında gerçekleştirdi. Cidde, Lith, Rabuk ve Yenbu limanlarında sağlık büroları açıldı. Bir sağlık danışmanı ve yardımcısı Cidde'ye, bir sağlık memuru da Mekke'ye tayin edildi. Bu çerçevede alınan koruyucu önlemler şöyle özetlenebilir²:

Caddeler ilk kez yıllarca biriken çöp yığınlarından temizlendi. Hac sezonu esnasındaki kurbanlık koyunlar için bir mezbahane inşa edildi. Vakıf idaresinde 60 yataklı bir hastane kuruldu. Su kaynakları ve kanallar temizlendi, kurbanlık hayvanların kalıntılarının gömülmesi amacıyla Mina'da 500 hendek kazıldı. Mekke her biri bir Şeyh tarafından idare edilen 14 bölgeye ayrılıyordu. Her bir şeyh kendi görev alanının temizliği için sorumlu tutulmuştu. Halk sağlığını ilgilendiren kuralları gözetmekle görevli bir polis teşkilatı kurulmuştu. Fakir hacılar için konutlar inşa edildi.³

Bu süreçte karantina uygulamaları başlatıldı. 1866'dan 1880'e kadar Cidde'de demirleyen tüm gemiler 24 saatlik karantinaya tabi tutuldu. Hacılar o sırada sağlık kontrolü için sağlık merkezlerine gönderiliyor ve kabul edildikleri takdirde kedilerine geçiş izni (tezkere) veriliyordu.

1881 Kolera Salgını

1881 yılındaki salgın üzerine Osmanlı Devleti, bu kez daha organize çalışmalara yöneldi. Bunların başında bölgede yapılacak etkinlikleri organize etmek üzere bir çeşit kriz masası anlamına gelebilecek olan olağanüstü sağlık komisyonu kurulması gelir. Söz konusu komisyonun başkanlığına ise bürokratik tecrübesi olan Münif Paşa getirildi.

Münif Paşa'nın "Meclis-i Sıhhiye-i Fevkalâde Reisliği"

Münif Paşa Eğitim Bakanlığı'ndan sonra ma'zûl kaldığı (uzaklaştırıldığı) bir sene, bir aylık süreyi müteakip 1298 Zilkadesinin dördünde (Eylül 1881) on bin kuruş maaşla Meclis-i Sıhhiye-i Fevkalâde Reisliği'ne getirilmiştir.⁴

Münif Paşa Başkanlığında kurulan Meclis-i Sıhhiye-i Fevkalâde Komisyonu ile ilgili "Tezkere-i Vekâlet Sûreti" şudur:⁵

"Devletli Münif Paşa Hazretlerinin taht-ı riyasetinde olarak teşkili muktezâ-yı irade-i seniyye ile Hazret-i Padişahîden olan Meclis-i Sıhhiye-i Fevkalâde âzâsının intihâbı ve vezâifinin ta'yini hususuna dair tanzim olunan bir takım talimat lâyihasının irsâl olunduğu beyanıyla lâyiha-i mezkûranın mer'iyeti ahkâm-ı iktizasını hâvi müşarünileyh hazretleri tarafından var olan tezkere mezkûr lâyiha ile beraber leffen arz-ı takdîm kılınmış olmakla icra-yı iktizası hakkında her ne vechile emr ü ferman hümayun-ı cenâb-ı şehriyari müteallik ve şeref-

² - Sinan Kunalp. s.506.

³ - Sinan Kunalp. s.506.

⁴ - Sicill-i Ahvâl, s. 246.

⁵ - Başbakanlık Osm. Arşivi, Yıldız Tasnifi, Sadaret Resmî Ma'ruzat Evrakı Kataloğu, Dosya no. 13, Sıra no. 27, 11.8.1298, Adet: 6.

sudûr buyurulmuş olmakla infazı ibtidar olunacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkîm kılını efendim. Fi 7 Zilkade, fi 19 Eylül 1297, Sait”

Bu tezkereye bağlı olarak Münif Paşa'nın görev talep arzı, üyelerin intihabını bildirir arzı, komisyonun görevlerini bildirir lâyiha padişaha arz edilmiştir.

Adından da anlaşılacağı üzere *Olağanüstü Sağlık Komisyonu* (Meclis-i Sıhhiye-i Fevkalâde), ‘Mekke’de ortaya çıkan kolera salgını dolayısıyla kurulmuştur.

Komisyonun Görevleri

Bu komisyonun görevleri padişaha diğer evrak (Atama ve komisyonun oluşturulmasına dair evrak: tezkere) ile beraber arz edilen lâyhada dokuz madde halinde belirlenmiştir.”⁶

Bu belgelerde Olağanüstü Sağlık Komisyonu'nun kuruluşu, üyeleri ve komisyonun görevleri tek belirtilmektedir.

Buna göre;

Komisyon Münif Paşa Başkanlığı'nda Şûrây-ı Devlet, Âyân Meclisi, Harbiye, Bahriye ve Zaptiye Nezaretleriyle Sağlık Meclisi'nden seçilecek bir memur ile Mekteb-i Tıbbiye'den belirlenecek olan iki doktordan oluşturulmaktadır. Komisyonun çalışmalarında kullanılmak üzere uygun memurlar ile bunlara yardımcı olacak birkaç asker ve hizmetli istihdam edilecektir.

Komisyon, çalışmalarını Beşiktaş Saray-ı Hümayûnu'nda kendilerine tahsis edilen köşkte yapacaktır.

Komisyonun aslî görevi Mekke-i Mükerrime'de meydana gelen kolera hastalığının Osmanlı Ükesinin (*Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne*) diğer bölgelerine yayılmasını önlemek, bu amaçla belirlenen önlemlerin alınmasını sağlamaktır. Komisyon bu görevini yaparken uluslararası sözleşmelerin hükümlerine aykırı bir icraatta bulunmayacaktır.

Bu mübarek –hac- mevsiminde gerek Osmanlı ülkesinden ve gerekse diğer ülkelerden hicaz yöresine gidecek olan hacılar dinin hükümleri gereğince uygun önlemler ile engellenmeye çalışılacaktır.

Hacıların Osmanlı ülkesine dönüşlerinde söz konusu hastalığın yaygınlaşmasına neden olmamaları için de gerekli olan önlemleri alacaktır.

Bu habis hastalığın Osmanlı ülkesinin bazı bölgelerine yayılması olasılığı söz konusu olduğundan bu çerçevede dikkati elden bırakmamak için gereken yerlerde sokakların ve lağımların temizlenmesi, tıbbi araç ve gereçlerinin sağlanması gibi ihtiyati tedbirlerin uygulanmasında özen gösterilecektir.

Allah göstermesin, hastalık bir yerde ortaya çıktığında ne şekilde korunulacağı ve hastaların nasıl tedavi edileceği konularında tıbbi talimatlar düzenlenecektir.

Sağlık Komisyonu görevlerine ait konular hakkında bilgi alışverişi sonrasında gereğini uygulamaya koyacaktır.

Olağanüstü sağlık komisyonu önemli işlere dair düzenlediği raporu Padişaha arz etmesi sonucu alacağı onay/irade üzerine –raporun- gereğini hayata geçirecek; bu çerçevede gerek başkent

⁶ - Bu belge tek dosya içinde mükerrer olan lâyiha ile beraber 6 adettir.

İstanbul'da gerekse diğer vilayetlerde bu konuda her türlü iletişimde (mezun) yetkili olacaktır.

Bu dokuz maddelik lâyiha, bir salgın hastalık karşısında son derece akılcı ve yerinde kararlar almasının yanı sıra, devrine göre ileri bazı ilkeleri de benimsemiş görünmektedir. Bu ilkelerin ortaya konması ve benimsenmesinde komisyon başkanı Münif Paşa'nın rolü ve katkısının olması tabiidir.

Sonuç

Münif Paşa'nın başkanlığında kurulan "Meclis-İ Sıhhiye-i Fevkalâde" Mekke'deki kolera salgını üzerine Osmanlı ülkesinde alınan önlemler ve bu doğrultuda gerçekleştirilen eylemlerden sorumlu bir örgütlenmedir. Münif Paşa da bu örgütün başkanıdır. Bu incelemede Münif Paşa'nın başkanlığındaki söz konusu örgütün aldığı önlemleri içeren özgün belgeler gözden geçirilmiş ve günün Türkçesine aktarılmıştır. Ancak yapılan çalışmaların ve alınan önlemlerin nasıl bir sonuç verdiği ayrı bir çalışma konusudur. Bir tıp tarihçisinin bu belgeleri dikkate alarak sağlık komisyonunun çalışmalarının nasıl bir sonuç verdiğini; bu çalışmaların –varsa- karşılaştığı güçlük ve engelleri incelemesinde büyük bir faydanın ortaya çıkacağı düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya No: 13, Sıra No: 27, Tarih: 11.08. 1298; Adet: 6, Yıldız Tasnifi Resmi Maruzat Evrakı Katalogu (1293-1308), I. Cilt, İstanbul 1988.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Sadaret Resmi Ma'ruzat Evrakı Kataloğu, Dosya no:13, Sıra no. 27, 11.8.1298, Adet: 6.
- Doğan İ. "Münif Paşa" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Doğan İ. Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma, İstanbul, İz Yayıncılık, 1991.
- Kunalp S. Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi (OTAM) Dergisi, Sayı: 7, 1996.
- Sicill-i Ahvâl Defteri (3. Defter: No, 246)", Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.

EKLER

(1)

BU DEFA BÂ-İRÂDE-İ SENİYYE TEŞKİL OLUNAN MECLİS-İ SİHHİYE-İ FEVKA'L-'ÂDENİN VEZÂİFİNİ MÜBEYYİN TA'LİMÂT LÂYİHASIDIR.*

Birinci mâdde

Meclis-i mezkûr Münif Paşa'nın taht-ı riyasetinde olmak üzere şûrâ-yı devlet ve meclis-i a'yândan Harbiye ve Bahriye ve Zabtiye nezaret-i celîlerinden ve muhtelit meclis-i sıhhiyeden intihâb olunacak birer me'mûr ile mekteb-i tıbbiye-i şahânedan ta'yîn edilecek iki tabîbden mürekkeb olacaktır. Umûr-ı tahrîriyesi için dahî münâsib ketebe ile ma'iyetine çend-nefer zabtiye ve hademe verilecektir.

⁶ - Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya No 13, Sıra No: 27, Tarih: 11.08. 1298; Adet: 6, Yıldız Tasnifi Resmi Maruzat Evrakı Katalogu (1293-1308), I. Cilt, İstanbul 1988.

İkinci mâdde

Beşiktaş sarây-ı hümayûnunda tahsis buyurulan köşkde içtima' edecekdir.

Üçüncü mâdde

Meclis-i mezkûrun vazîfe-i asliyesi bu def 'a hafazana'llâhü te'âlâ Mekke-i Mükerrermede zuhûr etmiş olan kolera 'illetinin memâlik-i mahrûse-i şâhânenin şâir mahallerine men'-i sirayet ve intişârı mâdde-i mu'tenâ bihâsı olub zırde muharrer tedâbirin ittihâz ve icrasına sa'y u ikdam edecek ve fakat umûr-ı sıhhiyeye dâir beyne'd-düvel mevcûd olan 'uhûd ahkâmına mugâyir bir gûne hareketde bulunmayacaktır.

Dördüncü mâdde

Bu sene-yi mübâreke de gerek memâlik-i mahrûse-yi şâhânenin ve gerek memâlik-i sâireden cânib-i Hicâza gidecek hüccâcın şer'-i şerif ahkâm-ı celilesi iktizâsınca tedâbir-i münâsibe ile men'u te'hîrine çalışacaktır.

Beşinci mâdde

Hüccâcın memâlik-i şahaneye hîn-i 'avdetlerinde mezkûr hastalığın intişârına vâsita olmamaları için dahî iktizâ eden tedâbiri ittihâz edecekdir.

Altıncı mâdde

'İllet-i mebhûsün 'anhânın memâlik-i mahrûse-yi şâhânenin ba'zı taraflarına sirâyeti mülâhazadan ba'îd olmadığından bu bâbda gafil bulunmamak için iktizâ eden mahallerde sokakların ve lağımların tenzîfi ve etebbâ ve edviyenin tehiyyesi gibi tedâbir-i ihtiyâtiyenin icrasına i'tinâ edecekdir.

Yedinci mâdde

Hudâ-negerde bir mahalde zuhur eylediği hâlde ne vech ile tehaful olunması ve hastalara ne suretle mu'âlece edilmesi hakkında ta 'lîmât-ı tıbbiye tertîb ve irsâl edecekdir.

Sekizinci mâdde

Meclis-i sıhhiye-i muhtelita vezâifine 'âid mevâd hakkında anınla bi'l-muhâbere muvâakatı istihsâl olunduktan sonra icâbını icra eyleyecektir.

Dokuzuncu mâdde

Meclis-i sıhhiye-i fevka'l-'âde umûr-ı mühimmeye dair tanzîm eylediği mazbataları huzûr-u 'âlî-i hazret-i pâdişâhiye 'arzile şeref-ta'alluk idecek irâde-i seniyye mücebince iktizâsını icra edecek gerek der-sa'âdet devâir-i seniyyesiyle ve gerek vilâyât-ı celile ile doğrudan doğruya muhabereye me'zûn olacaktır.

(2)

Bu def'a bâ-irâde-i seniyye teşkil olunan meclis-i sıhhiye-i fevkâ'l-'âdenin vezâifini mübeyyin ta'lîmât lâyihasıdır.

Birinci mâdde

Meclis-i mezkûr Münif Paşa'nın taht-ı ri'yâsetinde olmak üzere sûrâ-yı devlet ve meclis-i a'yândan ve Harbiye ve Bahriye ve Zabtiye Nezaret-i celilelerinden ve muhtelil meclis-i sıhhiyeden intihâb olunacak birer me'mûr ile mekteb-i tıbbiye-i şâhânenin ta'yîn edilecek iki tabîbden mürekkeb olacaktır. Umûr-ı tahrîriyesi için dahî münâsib ketebe ile ma'iyetine çend-nefer zabtiye ve hademe verilecektir.

İkinci mâdde

Beşiktaş sarây-ı hümayûnunda tahsîs buyurulan köşkde içtima' edecekdir.

Üçüncü mâdde

Meclis-i mezkûrun vazîfe-i asliyesi bu def'a hafazana'llâhü te'âlâ Mekke-i Mükerrermede zuhûr etmiş olan kolera 'illetinin memâlik-i mahrûse-i şâhânenin sâir mahallerine men'-i sirâyet ve intişârı mâdde-i mu'tenâ bihâsı olub zırde muharrer tedâbirin ittihâz ve icrâsına sa'y u ikdâm edecek ve fakat umûr-ı sıhhiyeye dair beyne'd-düvel mevcûd olan 'uhûd ahkâmına mugâyir bir gûne-i hareketde bulunmayacaktır.

Dördüncü mâdde

Bu sene-yi mübârekeke gerek memalik-i mahrûse-yi şâhânededen ve gerek memâlik-i sâireden cânib-i Hicâza gidecek hüccâcın şer'-i şerîf ahkâm-ı celilesi iktizâsınca tedâbir-i münâsebe ile men'u te'hîrine çalışacaktır.

Beşinci mâdde

Hüccâcın memâlik-i şâhâneye hîn-i 'avdetlerinde mezkûr hastalığın intişârına vâsıta olmamaları için dahî iktizâ eden tedâbiri ittihâz edecekdir.

Altıncı mâdde

'İllet-i mebhûsün 'anhânın memâlik-i mahrûse-yi şahanenin ba'zı taraflarına sirâyeti mülâhazadan ba'îd olmadığından bu bâbda gâfil bulunmamak için iktizâ eden mahallerde sokakların ve lağımların tenzîfi ve etıbbâ ve edviyenin tehyiesi gibi tedâbir-i ihtiyâtiyenin icrâsına i'tinâ edecekdir.

Yedinci mâdde

Hudâ-negerde bir mahalde zuhûr eylediği hâlde ne vech ile tehaful olunması ve hastalara ne suretle mu'âlece edilmesi hakkında ta'lîmât-ı tıbbiye tertîb ve irsâl edecekdir.

Sekizinci mâdde

Meclis-i sıhhiye-i muhtelita vezâifine 'âid mevâd hakkında anınla bi'l-muhâbere muvâfakati istihsâl olunduktan sonra icâbını icra eyleyecektir.

Dokuzuncu mâdde

Meclis-i sıhhiye-i fevka'l-'âde umûr-ı mühimmeye dair tanzîm eylediği mazbataları huzûr-u 'âlî-i hazret-i pâdişâhiye 'arzile şeref-ta'alluk idecek irâde-i seniyye mücebince iktizâsını icrâ edecek gerek der-sa'âdet devâir-i seniyyesiyle ve gerek vilâyât-ı celile ile doğrudan doğruya muhabereye me'zûn olacaktır.

Münîf Paşa Riyâsetinde Teşkil Edilecek Olan Sıhhiye Meclisi

(3) Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Taht-ı riyâset-i çâkerânemde teşkili irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi iktizâ-yı celilinden olan meclis-i sıhhiye-i fevka'l-'âde a'zâsının intihâbı ve vezâifinin ta'yini husûsuna dair tanzîm olunan bir kıt'a ta'lîmât lâyihası leffen savb-ı 'âlî-i vekâlet-penâhîlerine takdim kılındı re'y-i rezîn-i âsafânelerine tevâfuk eylediği hâlde huzûr-ı me'âlî mevfür-ı cenâb-ı şehriyârîye 'arz u takdîmiyle şeref-sünûh ve sudûr buyurulacak irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhînin taraf-ı ben-

degâneme tebliği husûsuna himem-i 'aliyye-i hidivîlerinin şâyân buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 7 Zilka'de (12)97 ve fi 19 Eylül (12)97

Bende Münif

(4) Utûfetlü Efendi hazretleri

Devletlü Münif Paşa hazretlerinin taht-ı riyâsetinde olarak teşkili muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîden olan meclis-i sıhhiye-i fevka'l-'âde a'zâsının intihâbı ve vezâifinin ta'yîni husûsuna dair tanzîm olunan bir kı'ta ta'lîmât lâyihasının irsâl olunduğu beyânıyla lâyiha-i mezkûrenin mer'iyet-i ahkâmı istizânını hâvî müşârun ileyh hazretleri tarafından vârid olan tezkire melfûf lâyiha ile beraber leffen 'arz u takdîm kılınmış olmağla icrâ-yı iktizâsı hakkında her ne vech ile emr ü fermân-ı hümâyûn-i cenâb-ı şehriyârî mûte'allık ve şeref-sudûr buyurulur ise infâz-ı mantuk-ı münîfine ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kıldındı efendim. Fî 7 Zilka'de (12)97 ve fi 19 Eylül (12)97

Münif

(5)

Taht-ı riyâset-i çâkerânemde teşkili irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî iktizâ-yı celîlinden olan meclis-i sıhhiye-i fevka'l-'âde a'zâsının intihâbı ve vezâifinin ta'yîni husûsuna dair tanzîm olunan bir kı'ta ta'lîmât lâyihası leffen savb-ı 'âlî-i vekalet-penâhîlerine takdîm kıldındı re'y-i rezîn-i âsafânelerine tevafuk eylediği hâlde huzûr-ı me'âlî mevfur-i cenâb-ı şehriyârîye 'arz u takdîmiyle şeref-sünûh ve sudûr buyurulacak irâde-i seniyye-i hazret-i hilafet-penâhînin taraf-ı ben-degâneme tebliği husûsuna himem-i 'aliyye-i Hidivîlerinin şâyân buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 7 Zilka'de (12)97 ve fi 19 Eylül (12)97

Münif

Aslına Mutabıldır

(6)

Tezkire-i vekâlet sûretidir

Devletlü Münif Paşa hazretlerinin taht-ı riyâsetinde olarak teşkili muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîden olan meclis-i sıhhiye-i fevka'l-'âde a'zâsının intihâbı ve vezâifinin ta'yîni husûsuna dair tanzîm olunan bir kı'ta ta'lîmât lâyihasının irsâl olunduğu beyânıyla lâyiha-i mezkûrenin mer'iyet-i ahkâmı istizânını hâvî müşârun ileyh hazretleri tarafından vârid olan tezkire melfûf lâyiha ile beraber leffen 'arz u takdîm kılınmış olmağla icrâ-yı iktizâsı hakkında her ne vech ile emr ü fermân-ı hümâyûn-i cenâb-ı şehriyârî mûte'allık ve şeref-sudûr buyurulur ise infâz-ı mantuk-ı münîfine ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kıldındı efendim. Fî 7 Zilka'de (12)97 ve fi 19 Eylül (12)97

(Said)

Aslına mutabıldır

Ali...

TÜRKÇE YAZILMIŞ İSLAM TIP ESERLERİNDEKİ ŞIFALI DUALAR^{*,**}

HEALING PRAYERS IN THE ISLAMIC MEDICAL WORKS WRITTEN IN TURKISH

László Károly^{***}

Abstract

Physicians of the Islamic world approved sorcery and similar thoughts besides their approval of a 'rational' medical system called humoral pathology. It is accepted by everyone that there is the share of their being accepted and used colloquially in the continuation of these thoughts until today. A systematic presentation is intended to be made about the parts about sorcery appeared in the oldest medical works written by Turkish physicians in Turkish.

Key Words: History of Medicine, Healing Prayers, Medical Manuscripts

Özet

İslam dünyası hekimleri, humoral patoloji denilen 'rasyonel' bir tıbbi sistemi kabul etmelerinin yanı sıra büyücülüğü ve ona benzer düşünceleri de onayladılar.

Bu düşüncelerin bugüne kadar devam ettirilmesinde, halk arasında kabul edilerek kullanılmasının payı olduğu herkes tarafından kabul edilir. Makalede Türk hekimleri tarafından Türkçe yazılmış en eski tıbbi eserlerde ortaya çıkan, büyücülükle ilgili parçaların sistematik olarak gösterilmesi planlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Tıp Tarihi, Şifalı Dualar, Tıp Yazmaları

* Bu makale Alexander von Humboldt-Stiftung'un desteğiyle yazılmıştır.

** Bu makale basılması isteği ile sekretaryamıza ulaştırıldıktan sonra bir daha yazarı ile bağlantı kurulamamıştır. Hakemlerimiz tarafından basılması yönünde olumlu görüş bildirilen makalenin bu nedenle teknik açıdan dergimiz yazım kurallarına uygun hale dönüştürülmesi sağlanamamış ve bize ilk ulaştığı şekliyle basılmıştır.

*** Johannes Gutenberg-Universität Mainz, Seminar für Orientkunde, karoly@uni-mainz.de

1. Giriş

İslam dünyasındaki hekimler, Yunanlılardan gelen ve humoral patoloji adıyla bilinen ‘rasyonel’ bir tıbbi sistemi kabul etmelerinin yanı sıra büyücülüğü ve ona benzer düşünceleri de onayladılar. Bu düşüncelerin onaylanması ve tedavide uygulanması bölgeden bölgeye, hekimden hekime değişebilir ama elimize ulaşan kaynaklarda genel olarak kabul edildiğini görebiliyoruz¹.

İbn Haldun (1332–1406)’a göre büyücülük (tılsımlar, şifalı yazmalar, dualar v.s.) ilmin önemli bir parçasıdır (Perho 1995: 114). En büyük İslam hekimlerinin biri olan Zekeriye El-Razi (865–925)’nin yazmalarında da büyücülük önemli bir rol oynuyor (Goodman 1995: 474–475). Bu düşüncelerin bugüne kadar devam ettirilmesinde, halk arasında kabul edilerek kullanılmasının payı olduğu herkes tarafından iyi biliniyor. Örneğin, Türkiye’de bu konuyla ilgili piyasadaki kitapların sayısı az değil, bkz. Tavaslı (tarihi yok), Pamuk (tarihi yok) ve Dönmez (2005).

Makalemizde Türk hekimleri tarafından Türkçe yazılmış en eski tıbbi eserlerde ortaya çıkan, büyücülükle ilgili parçaların sistematik olarak gösterilmesi planlanıyor. Analiz edilen eserlerdeki büyüler, dualar ve değişik metotları sınıflandırıp orijinal metinlerden alınmış örnek ve resimlerle açıklayacağız. Analiz için seçtiğimiz kaynaklar şunlardır:

1. 13’üncü ile 15’inci yüzyıllar arasında Anadolu’da Erken Anadolu Türkçesi ile yazılmış eserler.
2. 17’nci ile 19’uncu yüzyıllar arasında Orta Asya’da Çağatayca ile yazılmış eserler.

2. Erken Anadolu Türkçesi ile yazılmış tıp eserleri

İhsanoğlu (2008/1: XCIV)’na göre 13’üncü ile 15’inci yüzyıllar arasında Anadolu’da yazılmış tıp eserlerinin sayısı 113’tür. Bunların 62’si Erken Anadolu Türk diliyle kaleme alınmıştır². Bugüne kadar gelen eserlerin bir çoğu kütüphanelerde ve arşivlerde bulunuyor. Bunların üzerine bilimsel araştırma çok azdır. Tıbbi konularla uğraşan araştırmacılar ancak yedisini bilimsel çalışmalarda ortaya koydular³:

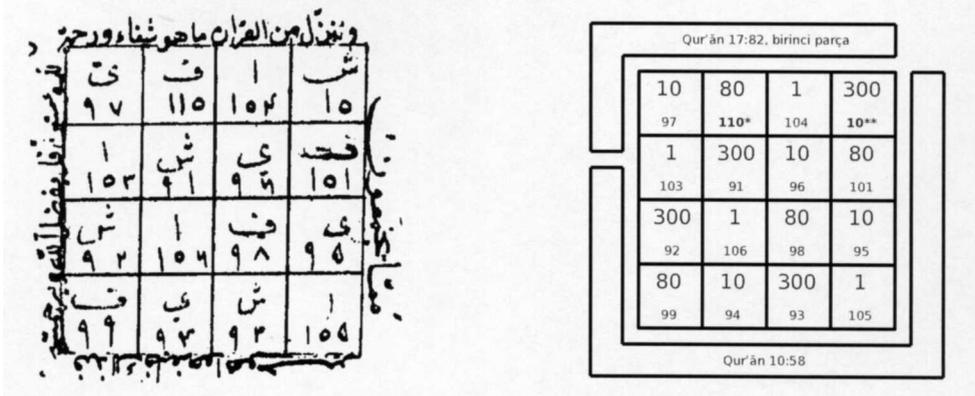
- (1) Geredeli İshāk b. Murād’ın *Edviye-i mufrède*’si, bkz. Canpolat 1973;
- (2) Hacı Paşa’nın *Muntahab-ı Şifā* adlı eseri, bkz. Önler 1990, 1999;
- (3) ‘Abdulvahhāb al-Mārdānī tarafından yazılmış *Kitābu’l-Munteḥab fī’l-Ṭıḇ*, bkz. Bayat 2005;
- (4) Şukrullāh Muhammed b. Mahmūd b. Hacı Dilşād al-Şirvānī’nin *Kemāliyye*’si, bkz. Bayat 2007;
- (5) Şerefeddin Sabuncuoğlu tarafından yazılmış *Cerrāhiyyetu’l-Ḥāniyye*, bkz. Uzel 1992;
- (6) Sabuncuoğlu’nun *Mucerreb-nāme*’si, bkz. Uzel ve Süveren 1999;
- (7) Eşref bin Muhammed’in *Hazā’inu’s-Sa’ādāt* adlı eseri, bkz. Şehsuvaroğlu 1961.

¹ Daha geniş bir bilgi için bkz. Pormann ve Savage-Smith (2007: 144–161), Ullmann (1978: 107–114).

² Diğer eserler Arapça, Farsça veya Ermenice yazılmış (İhsanoğlu 2008/1: CXVI).

³ Bu liste sadece kullanabildiğimiz ve bilimsel değeri olan kitapları içerir.

Eserin diğer bir bölümünde Hacı Paşa veba için başka bir vefk öneriyor: *ve her ki bu şekli şerifi yazup vebā çıkarana bal cullābı birle ezup icurse haḫ ta'āla celle ve 'ala şifā vēre* 've bir kimse bu şekli-i şerifi yazıp ballı gül suyuyla ezip vebalı kişiye içtirirse, Hak ta'alâ celle ve ala şifa verecek.' (M160a1-3). Vefk hem numaralar, hem harfler ile doldurulmuş ve yanlarına Kur'an'dan parçalar yazılmıştır. Harfler için شافی (şāfi) kelimesi seçilerek numaralar da onun rakamına göre düzenlenmiştir. Ebjed sisteminde شافی kelimesinin rakamı 391 (300 + 1 + 80 + 10). Önceki vefke benzer biçimde bu da hatalı yazılmış. Birinci satırın ikinci ve dördüncü (yıldız imleriyle işaretlenmiş) numaraları 110 ve 10 değil, 100 ve 90 olmalıdır. Müntahab-ı Şifā'da tespit ettiğimiz on dokuz tane adet hurafe şu hastalıklara karşı önerilmektedir: Baş ağrısı (1 örnek), burun kanaması (2 örnek), dalak hastalığı (3 örnek), yorulmak (1 örnek), ateş-sıtma (3 örnek), yaralar (2 örnek), veba (6 örnek) ve epilepsi (1 örnek). Görüldüğü gibi, en çok sayıda ilahi tedavi, o zamanlar tedavisi olmadığından dolayı Orta Çağın en kötü ve tehlikeli hastalıklarından biri olan veba için yer almaktadır.

Resim 2. Veba için bir vefk

Vereceğimiz örnek veba için öneriliyor ama, sıtma için uygun olduğu da anlatılır: *du 'ā-yı vebā mucerrebdu her ki bu şerif du'āyı her gun uc kez okusa ve kenduzine ursa cemī durlu 'avārizdan ve kazalardan ki gokden nāzil olur vebā gibi haḫ ta'ālanuḫ hıfzı ve āmānı icinde ola eger sıtmalu kişi okusa sıtmadan kurtıla ve eger şayru okusa şifā bula allahuḫ 'ināyeti ve faẓlı birle...* 'Veba için denenmiş bir dua. Herkes kim bu şerif duayı her gün üç kez okursa ve kendisine üflerse her türlü veba gibi gökten inen belalardan ve kazalardan Hak taalanın koruması ve güvenliği içinde olacak. Eğer sıtması olan kişi okursa, sıtmadan kurtulacak. Eğer bir hasta okursa, şifa bulacak. Allahın yardımı ve faziletiyle! [Uzun bir dua geliyor.]' (M158a11-14)

Sıtma için bulunan özel bir tedavi: *bunu yazalar iki gun dutuzdureler şifā ola* الله الله الله الله *ikinci gun* الرحيم الله الله الله الله *'Bunu yazın ve iki gün boyunca tüttürün! Şifa olacak: Allah, Allah, Allah, Allah, Allah, Allah, Allah. İkinci gün: Al-rahim Allah, Allah, Allah, Allah, Allah, Allah.'* (M125b1-3)

6 - Bu belge tek dosya içinde mükerrer olan lâyiha ile beraber 6 adettir.

Şifa bulmak isteyen kişi tedavilerin nasıl yapılması gerektiğini de göz önünde tutmalıdır. En yaygın metod duaların okunması ve yazılmasıdır. Dualar okunduktan sonra kutsal kelimelerin hastalara üflenmesi de uygun bir metod olarak sayılır. (Örnek için önce yukarıda verdiğimiz *du 'ā-yı vebā* ile başlayan cümleye bakınız.) Duaların içeceği böyle yapılabilir: *dahı ucuğ dutana yazalar ezup şuyın icureler bir kaç gun* 'Epilepsisi olan kişilere de yazın, [su ile harfleri] ezip suyu birkaç gün boyunca içirin!' (M43a13)

Yazılmış duaların vücudun illetli taraflarına bağlanması da yardımcı olur: *talak giderme-gicin ayuñ ilk cihārşenbe guninde yazalar şol qolına bağlayalar evet dāyim elin yoqlaya gore ki talak gitmişse bu du 'āyı gidere eger gitmemiş ola bu du 'āyı gidermeye şöyle eder ki bir zerre talak komaz giderur eger inanmazsan bu du 'āyı bir koyun boğazına aş ve ol koyunu boğazla ve gor ki hīc talağı kalmış mı* 'Dalak hastalığının kestirmesi için: ayın ilk çarşambasında [bunu] yazın ve sol kola bağlayın! Ama eli sürekli kontrol edin! Dalak [hastalığının] geçtiğini görürseniz, duayı çıkartın! Eğer geçmemişse, duayı çıkartmayın! Şöyle yaparsanız, dalak [hastalığının] hiçbir parçası kalmayıp kesilecektir. Eğer inanmazsanız, bu duayı bir koyunun boğazına asın ve o koyunu boğazlayın! Görün, acaba hiç dalak [hastalığı] kalmış mı?' (M86b5-9) Kimi zaman duayı vücudun diğer tarafına bağlamak gerek: *ve hem hunāmicun cihārşenbe gun yaza sağ yanında ise şoluna bağlaya eger şol yanındaysa sağına bağlaya* 'Ve hem (*hunām* adlı) yaralar için çarşamba günü yazın! Sağ yanında ise, soluna bağlayın! Eger sol yanında ise, sağına bağlayın!' (M142b11-12)

En ilginç metod duaların hastaya yapıştırılmasıdır: *her ki bu şekl-i mudeverri bir kâğıda yazsa ve ol kâğid üzerine bal durtse ve yumurcağ üzerine yapışdursa hak ta 'āla fazlıyla zāyil ola* 'Herkes kim bu yuvarlak şekli bir kağıda yazarsa, ol kağıt üzerine bal sürerse ve vebası olan kişiye yapıştırırsa, Hak ta'alâ faziletiyle [hastalık] kaybolacak.' (M159b)

3. Orta Asya Çağatayca tıp eserleri

Orta Asya'da İslam tıbbi üzere yazılmış kitapların çoğu ilk önce Arapça yazılmıştır. 12'nci yüzyıldan itibaren bazı hekimler kendi çalışmalarını Farsça da yazmaya başlamışlardır¹³. Bildiğimiz kadarıyla Türkçe yazılmış İslami tıp kitapları sadece 17'nci yüzyılda ortaya çıkmaya başladılar. Aşağıdaki liste en eski olduğu düşünülen nüshaların kısaca betimlemesini vermektedir¹⁴:

- (1) *Ṭabīblik kitābı*, Sayyid Subhān Ẓulı Muḥammad Bahādur han tarafından Buhara'da, 17'nci yüzyılın sonunda yazılmış bir eser¹⁵;
- (2) *Hulāsāt al-ḥukamā'*, tıbbi eser, 39 varak. 1860'ta kopyalanmış nüshası Taşkent'te bulunuyor, bkz. Semenov (1952: 280; katalog numarası 436/III). Aslında bu listede ilk verdiğimiz *Ṭabīblik kitābı*'nın bir kopyası. Onun hakkında yazılmış çalışma bilinmiyor;

¹³ En eski ve en önemli olan Farsça yazılmış tıp kitabı 1110'dan biraz sonra Cürcani adlı ünlü bir hekim tarafından Zahire-i Harezmsahi adıyla kaleme alındı, daha geniş bilgi için bkz. Schacht (1991: 603) ve Sırjānī (1993: 609–610).

¹⁴ Bu dönemden daha fazla tıp nüshaları biliniyor ama liste sadece görebildiğim eserleri içermektedir.

¹⁵ Eserin bir nüshası Budapeşte'de, Macar Bilimler Akademisi'nin Şarkiyat Kütüphanesi'nde, Török O. 38 numara altında bulunmaktadır. Eserin kitiği bu makalenin yazarı tarafından baskıya hazırlanmaktadır, bkz. Károly (2006).

- (3) *Tıbb kitābı*, 1. Turfan seferi esnasında bulunmuş bir tıbbi eser. Metnin orijinali kaybolmuş. Elimizde bir çevriyazım ve Almanca çevirisi vardır. Metin 767 satır, aşağı yukarı 17–18’inci yüzyıllar arasında yazılmış. Eserin bir parçası Terzioğlu ve Sertkaya (1981) tarafından çıkartılmış;
- (4) *Risāla ‘-i şifā’ al-‘abdān*, kısa bir tıbbi eser, 15 varak. 1854’te kopyalanmış nüshası Taşkent’te bulunuyor, bkz. Semenov (1952: 280; katalog numarası 463/V). Bu eser hakkında hiç bir çalışma bilinmiyor;
- (5) *Ḳabā’id al-‘ilāc*, 226 varaklı eser. Bir kopyası Hotan’da bulunuyor. Katalog numarası, üzerine yazılmış çalışma bilinmiyor¹⁶. 4–5 numara altındaki kaynaklar elimizde bulunmadıklarından dolayı, üzerlerine yeterli bilgimiz yok. 3’üncü olan *Tıbb kitābı* adlı eserde şifalı dualar yer almıyor. Bu nedenle makalemizde sadece şifalı duaları büyük bir miktarda içeren *Ṭabīblik kitābı* ve *Hulūsat al- hukamā’* adlı eserlerle ilgileniyoruz. Örnekleri sadece *Ṭabīblik Kitābı*’ndan (TK) veriyoruz.

3.1. Ṭabīblik kitābı’ndaki hurafeler

Subhān Ḳulı eserinde Kur’an’ın 60’tan fazla suresi ya da ayeti şifalı metod olarak öneriliyor. En sık zikredilmiş olanlar: *Fatiha* suresi (4 kere), *Enam* 13 (3 kere), *İhlas* 1 (3 kere), *Felak* 1 (4 kere) ve *Nas* 1 (4 kere)¹⁷. *Ayet el-kursi* sadece bir kere tavsiye ediliyor. Örneğin hafıza için: ...*şarbat aşamakdın burun eki rak’at namāz okumak kerek har rak’atda fātiḥa bir katla va ḳul huva allahu aḥadun beş katla va namāzdın soñ şarbatnı aşamak kerek ‘... şerbet içmeden önce iki rakat namaz okumak gerek, her rakatta fatiha suresini bir kere ve De ki: “O, Allah’tır, bir tektir.”*¹⁸ [ile başlayan sureyi] beş kere. Namazdan sonra şerbeti içmek gerek.’ (TK 64v8-10) İnek az süt verirse, eser şunu tecvîz ediyor: *va ḳul a’ūzu bi-rabbi’l-falaki va ḳul a’ūzu bi-rabbi’nnāsmı tukul bitimak kerek agar bu āyatları ṭoska bitib inekniñ boynıga baylasalar bad-fi’llik etmegey va suti kop olğay* ‘Ve De ki: “sabah aydınlığının Rabbine sığınırım.”¹⁹ (20) ve De ki: “insanların İlah’ına sığınırım.”²⁰ (21) [başlıklı sureleri] tamamen yazmak gerek. Eğer bu ayetler huş ağacına yazılıp ineğin boynuna bağlanırsa, kötülük yapmadan onun sütü çok olacak.’ (TK 59v12-60r2)

Kur’an’dan zikredilmiş parçaların dışında, Subhān Ḳulı diğer yerlerden de dualar veriyor. Ama bu parçaların nereden alındığını bilmiyoruz. Yazar kullandığı kaynaklar hakkında bilgi vermemesine rağmen²¹, metinde birkaç tane istisna bulunuyor. Birisinde Abu Bakr Muhammad b. İshak al-Kalabazi’nin²² bir kitabını belirtiyor: *şayḥ Abū İshāk Kalābādī ma’ānī-i aḥbārda kelturub-turlar* ‘Şeyh Abu İshak Kalabadi [bunu] *Gelenekler manası* [adlı kitabında] veriyor.’ (TK 23r12-13) Başka bir yerde Mevlana Hafız ad-Din’den²³ aktarıyor: *Mavlānā Ḥāfız ad-Dīndin*

¹⁶ 18 Eserin betimlemesini ve birkaç sayfanın fotoğraflarını M. Erdal’ın yardımıyla aldım.

¹⁷ Felak ve Nas beraber (al-muavvizetan) hastalıklara karşı en faydalı dualar olarak sayılır.

¹⁸ Bkz. Kur’an, İhlas 1.

¹⁹ Bkz. Kur’an, Felak 1.

²⁰ Bkz. Kur’an, Nas 1.

²¹ Hipokrat, Galen ve İbn Sina gibi hekimlerin ‘rasyonel’ olan düşüncelerinin zikredilmesini bu konuda saymıyoruz.

²² † 990/994, tasavvuf hakkında Ma’ānī al-āşār veya Ma’ānī al-aḥbār adlı meşhur bir rehber yazdı, bkz. Nwyia (1997: 467).

²³ Bu kişinin kim olduğunu ve ne zaman yaşadığını tam bilmiyoruz. Belki 14’üncü yüzyılda yaşamış İran’lı şairi, Hafız-ı Şirazi’nin adı yanlış verilmiştir.

mankül érur agar kozge ābila cıkkān bolsa bu tort atnı oqub kozge hurse şifā tapğay الله بسم الرحمن الرحيم 'Mevlana Hafız ad-Din'den nakledilir: eğer gözde arpacık varsa bu dört kelimeyi okuyup gözlere üfleyin! Şifa bulunacak.

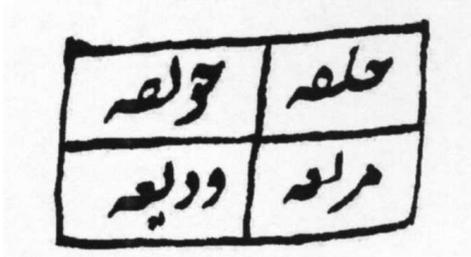
Bismillahirrahmanirrahim Ya 'LYKA! Ya 'MYKA! Ya LŞTWA! Ya AZTLYKA! Onun rahmetiyle! Merhametlilerin en merhametlisi!' (TK 23r13-23v3) Bunların üstünde ünlü bir kitap olarak sayılmış olan *Hasan ve Huseyin*'den (والحسن الحسن كتاب عزيز) de söz ediyor (TK 65r5).

Subhān Kulu'nın eserinde hakiki vefkler yoktur ama iki tane vefke benzer büyüğü çizgi bulunur. İdrar tutulmasına karşı birisi harfsiz bir tabla şeklindedir: *har kimniñ siduki tutulsa bu eki hañnı yerge sızib arasıdın otse siduki açılğay* 'Sidük tutulması olan bir kimse bu iki hattı yere çizip arasından geçerse, idrarı açılacak.' (43v6-8)

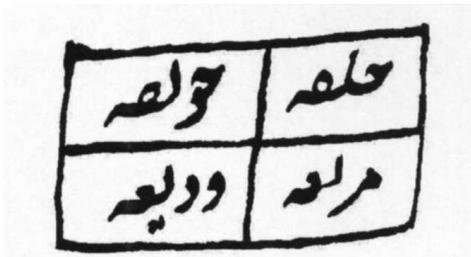
Eserdeki diğer çizim Gine kurduna karşı bir metod veriyor: *kāğizğa bitib riştağa baylasalar bu tort şūratnı bar-ţaraf bolğay teñriniñ 'ināyatı birle* 'Bu dört sureti bir kağıda yazıp Gine kurdunun [yara yaptığı yere] bağlarsa, [hastalık] giderilecek. Tanrının yardımıyla!' (61r3-4)

Resim 3. İdrar tutulmasına karşı bir çizim

Resim 4. Gine kurduna karşı bir çizim

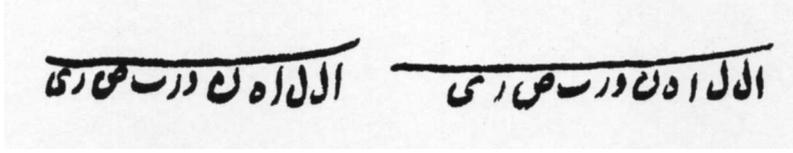
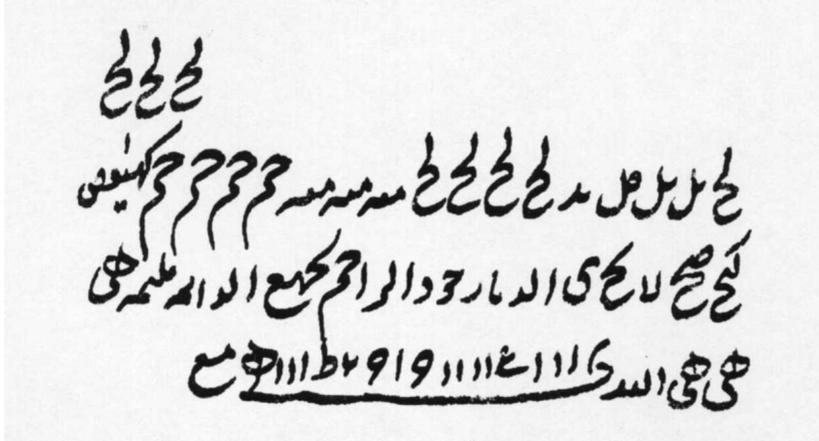

Resim 4. Gine kurduna karşı bir çizim

Kimi zaman büyüler bağlanmamış ve noktasız (resm) harflerle yazılmıştır²⁴. Örneğin, metnimizde göz hastalıklarına karşı böyle bir parça bulunuyor: *tağı bu şaklnı bitib kozge baylasalar yahşı bolğay mucarrab érur* 'Ve bu şekli yazıp göze bağlarsa, iyi olacak. Denenmiş.' (23v12-13)

Eserin başka yerlerinde harf ile sayılar beraber de kullanılmaktadır. Yazar, dalak hastasına karşı böyle bir büyü tavsiye ediyor: *har kim āñir-i cahār-şanba kunide bu du'ānı bitib kabuğ-ka salıb talakñıñ yerige uc kun baylab qoysa yahşı bolğay uc kundin soñ bāzū-band kılğay* 'Her kim bu duayı [ayın] son çarşambasında yazıp bir kaplamaya koyup dalağın yerine üç gün boyunca bağlarsa, iyi olacak. Üç günden sonra ondan bilezik yapın!' (39v13-40r3)

²⁴ Arapça yazılmış eserlerde ortaya çıkan benzer yazmalar için, bkz. Somogyi (1958).

Resim 5. Göz ağrısına karşı bir büyü²⁵

Resim 6. Dalak hastasına karşı bir büyü

Subhān ʔulı'ya göre hurafeler her tür hastalıklara karşı uygun sayılır. Eserden duaların, büyülerin kullanma yollarını da öğrenebiliriz. En basit metod duaların yazılması, okunması ve hastalara ya da vücudun hastalıkta olan taraflarına üflenilmesi. Örneğin: *agar hātūn kişi pistāni ağırsa yā suti az olsa bu āyatni erte kēce okub va hürüb va bitib aña baylasalar hastası yahşı bolğay va suti kop olğay* 'Eğer bir bayanın memesi ağrısya veya sütü azsa: bu ayeti sabah ve akşam okuyup üfleyip yazıp ona bağlarsalar, hastalığı iyi olacak ve sütü artacak.' (59v2-4)

Duaları okurken ipler örmek veya üzerine bağ bağlamak etkiyi güçlendiriyor: *agar kozge ābila cıkkān bolsa nā-rasida kız ēgirgen ipdin yarımı ak yarımı kök va ol ipke yēti tūğün salğay har tūğün salğanda bir katla fātīha va bir katla kul a'ūzu bi-rabbi'l-falaki va kul a'ūzu bi-rabbi'nnāsi va yēti katla salavāt va bir katla va-mā ramayta iz ramayta va-lākinna allāha rama valiyubliya 'l-mu'mini'na minhu balā'an hasanan okub hürüb tūğün salğay va andın soñ ortancı barmağı bila kiçik barmağığa baylagay agar oñ kozga bolsa sol kolğa baylagaylar va agar solda bolsa oñga bisyār mucarrab ērur* 'Eğer gözde arpacık çıkarsa: gelişmemiş kızın eğirdiği ipten –yarısı beyaz, yarısı mavi – alın, ipe yedi tane düğüm bağlayın! Her bir düğümü bağlarken bir kere Fatiha'yı, bir kere De ki: "sabah aydınlığının Rabbine sığınırım."²⁶ ve De ki: "insanların İlah'ına sığınırım."²⁷ [başlı sureleri], yedi kere salavatların birini ve bir kere

²⁵ Büyünün okuyuşu: اللّاه بصرى نور الله 'Allah benim görüşümdür.

²⁶ Bkz. Kur'an, Felak 1.

²⁷ Bkz. Kur'an, Nas 1.

attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı'yı²⁸ okuyup üfleyip düğüm bağlayın! Ondan sonra orta parmağı ile küçük parmağına bağlayın! Eğer sağ gözde olursa, sol kola bağlayın; eğer solda olursa, sağa. Çok defa denenmiş.' (22v13-23r10)

Hastalıklar ve diğer problemler için duaların herhangi bir maddeye (kağıd, hamur, tohum v.s.) yazıp yenmesi veya boyuna asılması da fayda vermektedir: *agar bu āyatnı bir pārca kuruk nānga bitib ağzıga berseler aşığac boğzını tutkay* 'Eğer [bir kimse] bu ayeti bir parça kuru ekmeğe yazıp [hırsızın] ağzına verirse, onu yiyince boğazını tutacak [yani dili çözülecek]'²⁹. (63r8-10), veya *agar bu āyatlarını toska bitib inekniñ boynıga baylasalar bad-fi'llik étmegey va suti kop olğay* 'Eğer [bir kimse] bu ayetleri huş kabuğuna yazıp ineğin boynuna bağlarsa, kötülük yapmayacak ve sütü çok olacak.' (59v13-60r2)

Yazılı duaların camide kalması dalağın sağlığı için faydalı bir metod: *tağı bu du'āni aynuñ āhir-i çahār-şanba kunide bitib mescidniñ mihrābıda kömgil talakdın kalmağay* 'Ve bu duayı ayın son çarşamba gününde yazıp mescidin mihrabında göm! Dalak [hastalığı] kalmıyacak.' (40v11-12)

4. Sonuç

Bu makalemizi elimize ulaşan ve bilimsel kritiği olan Türkçe yazılmış İslam tıp eserlerinde yer alan büyücülükle ilgili parçalar üzerinde yaptığımız araştırma sonucunda yazdık. Görüldüğü gibi, Türk hekimleri büyücülüğü onaylasa da, onu kendi tıbbi sistemlerinde diğer miktarda ve şekilde kullanıyorlarmış.

Gösterilen örnekler Türk-İslam toplumlarında kabul edilmiş ve kullanılmış olan büyücülük hakkında basit bir tablo çıkarıyor ama, bu çok kompleks bir konu ve biz bunun ayrıntılı tanımlamasını yapamadık. Genel ve ayrıntılı sonuçlara varmak için alttaki incelemeler yapılmalıdır:

1. Arşivlerde araştırılmayı bekleyen kaynaklardan büyücülükle ilgili parçaları toplamak.
2. Toplanmış parçaları katalog etmek.
3. Parçaların nereden, hangi kaynaklardan, hangi yönden geldiklerini tespit etmek.
4. Arapça/Farsça yazılmış tıp eserlerinde yer alan büyücülükle karşılaştırmak.
5. Bugünkü geleneklerle karşılaştırmak.

Biliyoruz ki, tek bir görevin tamamlanması da uzun zaman alabiliyor ama bunları tamamlamadan büyücülüğün Türk-İslam toplumlarındaki yeri hakkında bilgimizi artıramıyoruz ve pek çok sorulara cevap veremiyoruz.

²⁸ Bkz. Kur'an, Enfal 17

²⁹ Subhān Kulı, eserinde sadece tıp ile değil, diğer konularla (örneğin hırsızların yakalanması, kaybolmuş ve çalınmış eşyaların bulunması) da ilgileniyor.

Kaynakça

- Bayat, A. H. (2005): Abdulvehhab bin Yusuf ibn-i Ahmed el-Mardani – Kitabu'l-Muntehab fi't-Tib (823/1420), İnceleme – Dizin – Sadeleştirme – Tıpkıbasım, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Bayat, A. H. (2007): Kemaliyye. Erken Anadolu Türkçesi ile yazılmış bir tıp risalesi. Original metin – Sözlük – Sadeleştirilmiş metin – Tıpkıbasım, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Browne, E. G. (1921): Arabian medicine, being the Fitzpatrick lectures delivered at the College of physicians in November 1919 and November 1920, Cambridge: University Press.
- Canpolat, M. (1973) XIV. yüzyılda yazılmış değerli bir tıp eseri Edviye-i Müfrede, DTCF Turkoloji Dergisi 5, 21–47.
- Dönmez, Ö. M. (2005): Dualarla kendini tedavi et, İstanbul: Pamuk.
- Goodman, L. E. (1995): Rāzī, in B. Lewis et al. (haz.) Encyclopaedia of Islam 8, Leiden: Brill, 474–477.
- İhsanoğlu, E. (haz.) (2008): Osmanlı tıbbi bilimler literatürü tarihi 1–4 (İlim tarihi kaynakları ve araştırmaları serisi 14, Osmanlı bilim tarihi literatürü serisi 7), İstanbul: IRCICA.
- Károly, L. (2006): A Seventeenth-Century Chaghatay Treatise on Medicine, Orvostörténeti
- Kozlemenek [Communicationes de Historia Artis Medicinae] 194–195, 51–61.
- MacDonald, D. B. (2004): Budūh, in P. J. Bearman et al. (haz.) Encyclopaedia of Islam 12 (Supplement), Leiden: Brill, 153–154.
- Nwyia, P. (1997): al-Kalābādihī, in E. van Donzel et al. (haz.) Encyclopaedia of Islam 4, Leiden: Brill, 467.
- Önler, Z. (1990): Celaluddin Hızır (Hacı Paşa) – Muntahab-ı Şifa 1, Giriş – Metin (Türk Dil Kurumu Yayınları 559), Ankara: TDK.
- Önler, Z. (1999): Celaluddin Hızır (Hacı Paşa) – Muntahab-ı Şifa 2, Sözlük (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 24), İstanbul: Simurg.
- Pamuk, A. (tarihi yok): Şifalı dualar (Manevi reçeteler), İstanbul: Pamuk.
- Perho, I. (1995): The prophet's medicine. A creation of the muslim traditionalist scholars (Studia Orientalia 74), Helsinki: Finnish Oriental Society.
- Pormann, P. E. ve Savage-Smith, E. (2007): Medieval Islamic medicine, Washington: Georgetown University.
- Ruska, J., Vaux, B. C. de ve Bosworth, C. E. (2000): Tilsam, in P. J. Bearman et al. (haz.) Encyclopaedia of Islam 10, Leiden: Brill, 500–502.
- Sarı, N. (2008): Ottoman medical practice and the medical science, in A. D. Erdemir ve Ö. Öncel (haz.) Selected papers on Turkish medical history, 1st International Congress on the Turkish History of Medicine, 10th National Congress on the Turkish History of Medicine, 20–24 May 2008, Konya ve İstanbul, 5–89.
- Savage-Smith, E. (1997): Magic and Islam, in F. Maddison ve E. Savage-Smith (haz.) Science, tools & magic 1, Body and spirit, mapping the universe (The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art 12), London: The Nour Foundation, 59–71.
- Savage-Smith, E. (1997a): Magic-medicinal bowls, in F. Maddison ve E. Savage-Smith (haz.) Science, tools & magic 1, Body and spirit, mapping the universe (The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art 12), London: The Nour Foundation, 72–100.
- Savage-Smith, E. (1997b): Amulets and related talismanic objects, in F. Maddison ve E. Savage-Smith (haz.) Science, tools & magic 1, Body and spirit, mapping the universe (The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art 12), London: The Nour Foundation, 132–147.
- Schacht, J. (1991): al-Djurdjānī, Ismā'il b. al-Ḥusayn, in B. Lewis et al. (haz.) Encyclopaedia of Islam 2, Leiden: Brill, 603.
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1961): Eşref bin Muhammed – Haza'inu's-sa'adat, 1460 (H. 864) (Türk Tarih Kurumu Yayınları 11/9), Ankara: TTK.
- Sīrjānī, 'A.-A. S. (1993): Dakīra-ye Kvārazmshāhī, in E. Yarshater (haz.) Encyclopaedia Iranica 6, Costa Mesa, California: Mazda, 609–610.
- Somogyi, J. de (1958): Magic in al-Damiri's Hayat al-hayawan, Journal of Semitic Studies 3/3, 265–287.
- Süveren, K. ve Uzel, İ. (1988): İlk Türkçe tıp yazmalarına genel bir bakış, Tıp Tarihi Araştırmaları 2,

- 126–142.
- Tavashı, H. (tarihi yok): Sevgili peygamberimizden dualar, İstanbul: Tavashı.
 - Terzioğlu, A. ve Sertkaya, O. F. (1981): Özbek Türkçesi ile yazılmış şimdiye kadar bilinmeyen Arap harfli tıbbi bir yazma ve bu yazmanın Türk dil-kültür ve tababet tarihi bakımından değeri, I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi 14–18 Eylül 1981, Temel Bilimler Tarihi, Proceedings 1, İstanbul, 143–150.
 - Ullmann, M. (1970): Die Medizin im Islam (Handbuch der Orientalistik, Ergänzungsband 6/1), Leiden ve Köln: Brill.
 - Ullmann, M. (1978): Islamic medicine (Islamic Surveys 11), Edinburgh: University Press.
 - Uzel, İ. (1992) şerefeddin Sabuncuoğlu – Cerrāhiyyetu'l-Hāniyye 1–2 (Türk Tarih Kurumu Yayınları 3/15), Ankara: TTK.
 - Uzel, İ. ve Süveren, K. (1999): Mucereb-name (Atatürk Kültür Merkezi Yayınları 202), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

1900 YILINDAN CUMHURİYET'E SİVAS'TA TIBBÎ KURULUŞLAR

MEDICAL INSTITUTIONS IN SIVAS BETWEEN 1900 AND THE ESTABLISHMENT OF THE TURKISH REPUBLIC

Müjgân Üçer*

“Değerli meslekdaşım, kıymetli insan Prof. Dr. Mebrure Değer’in aziz hatırasına”

Abstract

An account of developments in Sivas in the wake of the new regulations introducing state-run health services in the Ottoman Empire; military medical services during the First World War and the War of Independence; and hospitals and other medical institutions in Sivas during this period.

Key Words: History of Medicine in Sivas, First World War, War of Independence, Sivas hospitals.

Özet

Osmanlı İmparatorluğu’nda sivil sağlık hizmetlerinin devlet tarafından yürütülmesi için 1861 yılında yayımlanan nizamname sonrasında Sivas’ta yapılan çalışmalar ile Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’ndaki askerî hekimlik hizmetleri ve bu dönemdeki Sivas’taki tıbbî kuruluşlar ve hastaneler üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Sivas tıp tarihi, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, Sivas Hastaneleri,

* Ecz. (Araştırmacı-Yazar), mujganucer@yahoo.com

Büyük Selçuklular döneminde olduğu gibi Anadolu Selçuklu Devleti'nde de hükümdarlar dârüşşifalar, bakım evleri, hamam, cami ve medreseler yaptırdıkları gibi bu devrin hekimleri, hükümdarların hizmetinde ve bu sağlık kuruluşlarında hizmet veriyorlardı. Bu şifa yurtları, hasta tedavisi ile tıp eğitiminin yapıldığı, teşkilatıyla da modern hastanelere örnek olmuş sağlık kurumları olarak Selçuklu ve Osmanlı döneminde Sultanlar ve Türk devletlerinin ileri gelenleri tarafından Anadolu'da belli merkezlerde inşa edilmişti. Mimarlık, tıp ve kültür tarihimizde seçkin yerleri olan ve zengin vakıflarla donatılan bu hayır kurumları yüzyıllarca devlete yük olmadan, halkın sağlığına katkı sağlamışlardı. Sivas I. İzzeddin Keykâvus Dârüssihhası/Dârüşşifası (1217) ve Divriği Melike Turan Melek Dârüşşifası (1228) Selçuklulardan günümüze gelmiş abidevi tıbbî kuruluşlardır. Vakfiyesi elimizde olan Sivas Dârurrahâsı (1321), vakıflarının gelirleriyle çok amaçlı bir sosyal dayanışma kuruluşu olup binası günümüze gelememiştir. Selçuklu tıbbî ve onun devamı olan Osmanlı tıbbî da 19.yy.a kadar tam anlamıyla doğulu, İslâmî ve klasik karakter taşımaktaydı. "Selçuklu döneminden günümüze Sivas'ın tıp tarihimizdeki yeri" ayrı bir konu olup, daha önce genel hatlarıyla incelenmişti.¹ Bu araştırmada Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilk yıllarında, Sivas'taki hastaneler ve diğer tıbbî kuruluşlar üzerinde durulacaktır.

Osmanlı Devleti'nde 17. yy.da tıp alanında ilk batılılaşma akımları görülmüş ve bu çalışmalar 18 ve 19. yy.larda hızlanmış, modern ordunun sağlık ihtiyaçlarının karşılanması için 14 Mart 1827 tarihinde, Tıbbhâne ve Cerrahhâne-i Âmire (Askerî Tabib ve Cerrah Okulu) açılmıştı. 1839 da Avrupa'daki gibi öğretim yapmak üzere Fransızca eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne açılmış, aynı yıl yine bu okulda askerî eczacılık sınıfı da eğitime başlamıştı. 1876 tarihinde ise eğitim dili Türkçe olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Okulu) açılmıştır.

İmparatorluğun diğer şehirlerinde olduğu gibi, Sivas vilayetinden o zaman çok zor şartlarla İstanbul'a giden gençlerin birçoğu bu eğitim kurumlarında yetişmişler ve ülkenin sağlık hizmetlerine katılmışlardı. Sivas'ta görevli olan hekimler daha çok askerî hekimlerdi. Sağlık ordumuzun bu kahramanlarının pek çoğunun hayatları savaş tarihimizle iç içedir.²

¹ Müjgân Üçer, "Selçuklulardan Günümüze Sivas'ın Sağlık Hayatına Genel Bir Bakış", Neoplazi, Sivas, 1992, S: 2, s.59-65; Müjgân Üçer, "Tıp Tarihimizde Sivas", VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği), Editörler: Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul, 2006, s. 241-258.

² Bu yıllardaki Sivaslı sağlık mensuplarıyla ilgili çalışma ayrı bir konu olup, haklarında araştırma yapılmış olan hekimleri ve eczacıları kaydedelim: General, Ord. Prof. Dr. Abdülkadir Noyan,(1886-1977) Bknz. İbrahim Aslanoğlu, Sivas Meşhurları, Sivas Valiliği, 2006, Sivas, s. 209-210. Dr. Ziya Pekin, Bkz. Müjgân Üçer-İzzet Göze, (1884-1971) "Ömrünü Hastalarına Adayan Hekim", Hayat Ağacı, Sayı:19, Sivas, 2012, s. 94-101. Tabib Binbaşı Osman Nuri Ertekin (1878-1944) Bkz.Müjgân Üçer-Suna Ertekin Akkaya, Örnek Bir Hekim Dr. Osman Nuri Ertekin, VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği), Editörler: Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul, 2006, s. 547-577. Tabib Binbaşı Dr. Ahmet Sabri Tarıkahya (1881-1937) Bkz. Oktay Eminkahyağil, Sivas'ın İlk Hekimi Tabib Binbaşı Ahmet Sabri Tarıkahya, Sultanşehir, 2012 Yaz, Sivas, s. 98-101. Necdet Sakaoğlu, "Cumhuriyeti Kuran Kadrodan: Tuğgeneral Op. Dr. Hüseyin Hüsnü Paşa (1883-1930)", Toplumsal Tarih-Eylül-1998-Sayı-58-Sayfa-23-31 Tekin Şener, Tabib Binbaşı Dr. Hacı Hilmi Çolakoğlu (1882-1953), Hayat Ağacı, Sayı: 10,Bahar 2008, s . 30-36. Eczacılar: Ecz. Ali Rıza Peker(1887-1961) Bkz. Ali Rıza Eczanesi, Müjgân Üçer, Revak, Sivas, 1994.. s.98-107. Ecz. Halil Örs (1882-1962), Müjgân Üçer, Sivas'ın Sağlık Hayatında Ünlü Bir Sima, Şevket Çubukçu, Revak-98, Sivas, 1998, s. 16-23. Doğan Üvey-Müjgân Üçer, Asırlık Numune Eczanesi, VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği), Editörler: Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul, 2006, s. 41-418.

Osmanlı döneminde sivil sağlık hizmetlerinin devlet tarafından yürütülmesi, tıp ve eczacılık alanında 1861 yılında yayımlanan nizamnamelerle başlamıştı. Osmanlı Devletinde 1864 yılında mülkî alanda yapılmış olan nizamname ve bunu takip eden 1867, 1873 ve 1880 yılındaki nizamnamelerle Sivas Vilayeti, sancak sayısında yapılan değişikliklerle Sivas, Amasya, Karahisar-ı Şarkî ve Tokat sancaklarından oluşan, yine geniş bir alanı içine alıyordu. Sivas vilayetinin bu yapısı 1920 yılına kadar devam etmiştir.

Bu dönemdeki sağlık kuruluşları hakkında Ali Açık'ın (2008) tespitleri şöyledir: "Ülke genelinde hekim sayısının fazla olmaması sebebiyle yeterli hekimin bulunmadığı ve bunların birçoğunun da gayrimüslim vatandaşlar olduğu, Sivas sancağında 1903 yılında ilk olarak vilayet merkezinde Hey'et-i Sıhhiye Dairesi'nin kurulduğu, Sivas vilayet merkezinde hizmet veren Hamidiye Gureba Hastanesi'nde 1907 yılında görev yapan üç tıbbî personel ve üç idarî personel olmak üzere altı mensubunun olduğunu, 1911 yılında Sivas merkezde akıl hastalarının tedavisi için bir bimarhane yapılması girişiminde bulunulduğu ve ödenek temin edilemediği için de yapılamadığı", 1913 yılındaki nizamname ile "her vilayette 'bir sıhhiye müdürü', 'bir hükümet tabibi' ve 'mahallî sıhhiye meclisi' bulunması gerektiğini" öğreniyoruz. Bu nizamname sonrasında, vilayette sağlık müdürlüğü oluşturulmuştu. Sivas'ta 1915 yılına ait sağlık icraatına dair raporda; 60 yataklı bir hastane ve yanında da 15 yataklı bir darülaceze kurulduğunu, 1916 yılındaki diğer bir raporda da, temmuz başında muhacir göçü başlayacağı için Erzincan ve Bayburt yolları üzerinde birçok aşı istasyonu tesis edildiğini, muhacirlere sıtma ve kolera aşısı yapıldığı, merkeze gelen muhacirlerin de Karaağaç³ denilen yerde kurulan 20 yataklı tecridhanede bir hekim ve bir küçük sıhhiye memuru tarafından müşahede altına alındığı" belirtilmekte, "Balkan Savaşı (1912-1913) ve 1. Dünya Savaşı (1914-1918) yıllarının olağanüstü durumu içinde sağlık hizmetlerinin sınırlı düzeyde verilebildiği, bütün bu zorluklara rağmen 1918 yılında Sivas bulunan askerî hastanenin faaliyetini sürdürdüğü kaydedilmektedir. 29 Mart 1919 tarihli bir belgede ise Sivas vilayeti dahilindeki Memleket, Gurebâ ve Muhacirin hastanelerinin gıda ve ilaç masraflarının karşılanamadığı, hekim ve sağlık personelinin maaşlarının ödenemediği ve fazla sıkıntıların yaşandığı"⁴ da belirtilmektedir.

Sağlık kurumlarına verilen desteğe bir örnek olmak üzere, Sivas'ta 1919 yılında yapılan at yarışlarında hakem olan Sivas Valisi Reşit Paşa'nın, elde edilen 400 liralık hâsılatı, mükâfatları ayrılanın haricinde Memleket Hastanesi'ne bağışlattığını kaydedebiliriz.⁵

Sivas Hamidiye Gurebâ Hastanesi

İmparatorluk sathındaki sağlık kuruluşlarının Sivas vilayetindeki teşkilatı ve faaliyetleri hakkındaki bilgileri, Sivas Salnameleri ve BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)'dan öğre-

³ Karaağaç mevkii, Şehitler Caddesi'nin, Mısmırlmak'ın üzerinden geçtiği köprüünün çevresindeki alan olup bu köprüünün adı da Karaağaç Köprüsü'dür. (Halk "Karaâş" gibi söyler.) Burası şehrin doğu yönünden, Kılavuz (Erzincan) yolunun girişidir. O zaman şehrin uç bölgelerinden olduğu için burada bir de Karaağaç Kolluğu (karakolu) vardı. Günümüzde Mısmırlmak'ın bir bölümü islah edilmiş ve Aksu adı verilmiştir.

⁴ Ali Açık, "Sivas Vilayetinde Sağlık Örgütünün Teşkil ve Sağlık Kurumları (1867-1920)", 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi-10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt. 2, 20-24 Mayıs 2008, s. 1397, 1403, 1401.

⁵ Halûk, Çağdaş, "İrade-i-Millîye Gazetesi'nin Şehir Havadisleri", Hayat Ağacı, Sivas, 2013, Sayı, 21, s. 20. (İrade-i-Millîye, Sivas, 27 Teşrin-i evvel) 1335, S.9 ,

niyoruz. 1907 yılı Sivas Salnamesi'nden; Sivas Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin 1322/1904 senesi Şaban'ının on altıncı günü açıldığı ve bu müessesenin geçici olarak bulunduğu yerden kaldırılarak, en yakın zamanda uygun bir mahalde inşa edilecek bir daireye naklinin düşünüldüğü belirtilmektedir. Gurebâ Hastanesi ve gerekse Kabak Yazısı'nda açılan Hamidiye Sinaî Mektebi'ne, akar için elliye yakın dükkânın, Odun Pazarı civarında, Bağdat caddesinde ve hükümet dairesi yakınında inşa edildiği kaydediliyor.⁶ Sivas Gurebâ Hastanesi'nden gereği gibi istifade edilebilmesi için İstanbul'dan bir düzenleme ve nizamname istenmiştir. Salnamede hastanenin üç tıbbî personelinin adları şöyle kaydedilmiş bulunuyor: Operatör Hüsrev Efendi, Tabib Mahmud Efendi ve Eczacı Ağyazar Efendi. Hastanenin, müdür, müdür yardımcısı ve kâtip olmak üzere üç idarî personelinin de adı kaydedilmiş.⁷

Yerini tespit edemediğimiz Sivas Hamidiye Gurebâ Hastanesi için ilk uygun görülen yer hakkında Salih Şahin (2013) şu bilgileri veriyor: “Çifte Minareli Medresenin temel kalıntıları üzerine Vali Sırrı Paşa zamanında Hamidiye Gurebâ Hastanesi adıyla yarı kârgir bir hastane yapımına başlanmıştır. Yapımı uzun süren ve tamamlanamayan hastane II. Abdülhamid'in fermanı ile şehrin zenginleri ve halktan toplanan yardımlarla ancak tamamlanabilmiştir. Ayrıca hastaneye akar sağlamak için de dükkânlar inşa edilerek kiraya verilmişti. Bu hastanede fakir ve kimsesizler ile diğer hastaların tedavilerinin parasız yapılması amaçlanmıştır. Ancak hastane tamamlandıktan sonra yapılış amacı dışında okul olarak kullanıldı.⁸ Önce, Askerî Ortaokul, sonra Numune Mektebi olan bina, Cumhuriyetten sonra İsmet Paşa İlkokulu olarak hizmet verdi. Çifteminareli Medrese'nin muhteşem taçkapısından geçildikten sonra, okulun son derece zarif ahşap işçilikli kapısına ulaşılıyordu. Bu bina ne yazık ki 1962 yılında sebepsiz yere yıktırılmıştır.

Zara'da Hastane ve Şehitlik

Zara'nın yolların kavşağında olması sebebiyle Birinci Dünya harbinin başlamak üzere olduğu günlerde, Doğu cephesine sevk edilecek askerleri eğitmek üzere Tokat'taki 8. Kolordu ve Sivas'taki 12 Tümen'e bağlı 36. Talimgâh Alayı kurulmuştur. İlk alay komutanı Raşit Bey'dir. (Savaşın başlamasıyla bu alayın bir kısmı Giresun'a nakledilerek oradan Çanakkale müdafasında görevlendirilerek Kumtepe'den Seddülbahir'in doğusuna kadar 15 km. lik kıyı bölgesini korumuştur.) Bir tabur da yeni gelen askerlere eğitim yaptırmak, binalar inşa etmek ve Zara-Şerefiye-Suşehri yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla “Amele Taburu” olarak Zara'da bırakılmıştır. Bu amele taburu, kışla binaları ile bir de Askerî Hastane yapmıştır. Sivas –Erzincan –Giresun arasındaki birliklerin hasta ve yaralıları Zara'da bu hastanede tedavi edilmiştir. İ. Hakkı Acar'ın tespitlerine göre (2013), 1915 yılında çevre askerî birliklerinde baş gösteren salgın bir hastalık üzerine Zara'daki bazı evlerin de hastaneye dönüştürülmesi asker ölümlerini önleyememiştir. Üç tabibin görev yaptığı askerî hastanede iyileşenler cepheye sevk edilmiş fakat çok sayıdaki ölümlerin de önü alınamamış-

⁶ Ebubekir S. Yücel, 1325/1907 Sivas İl Yıllığı (Sâlname-i Vilâyet-i Sivas -1325), Sivas 2007, s. 183.

⁷ Ebubekir S. Yücel, a.g.e. s. 17,67.

⁸ Salih Şahin, Mekân ve İnsaniyla Sivas, İstanbul, 2013, s. 556. (BOA. İ.ML 68/42 [H.7 N. 1323/M. 5 Kasım 1905], . (BOA. ŞD. 423/99. [H.2 Ca. 1323/M.8 Nisan 1905]

tır. 1915 yılındaki o günlerde her biri 50-60 şehit alan toplu mezarlar yapılarak Zara Şehitliği kurulmuştur. Aynı yıl oraya bir anıt yapılmaya başlanmış ve 1917 yılında bitirilmiştir. Zara şehitliğinde 256 şehidin yattığı tespit edilmiştir. ⁹

Sivas Askerî Hastanesi ve I. Dünya Savaşı'ndaki Diğer Sağlık Hizmetleri

Arşiv kayıtlarında, 1905 yılında 19. Nizamiye Tümeninin karargâhı olan Sivas'ta birliklerde yeteri kadar hekim bulunmakta olduğunu, I. Dünya Savaşı'na kadar Sivas'ta Askerî Hastane'nin olmadığını belirten Dr. Gen. Kemal Özbay (1981), Sivaslı Em. Kur. Alb. Etem Bey'in (Sivas'ta Etembey Parkı'nı yaptırmıştır.) ifadesini şöyle özetliyor: “Bezirci Tarlası'nda X. Kolordu emrinde bir hastane olduğu, yetersiz kaldığı ve Kabak Yazısı'ndaki kışlalara uzaklığı sebebiyle, kiralık evlerden vazgeçerek, Topçu kışlasının batısındaki mezarlıkta L biçiminde tek katlı kerpiç bina yapıldığı ve burasının büyük bir ihtimalle, nakliye kolları için tavlâ-ahur olarak kullanıldığı, birliklerin Erzurum'a intikalinden sonra boşalan bu yerde yapılan düzenlemelerde hastaneye verilmiş olduğudur. Dr. K. Özbay, 1913 yılında Sivas'ta göreve başlayan Vali Muammer Bey'in; “Sivas'ta Askerî Hastane, Erkek Sanat Okulu, Merkez Kumandanlığı ve Kolordu binalarını inşa ettirdiği bilindiğinden, Askerî Hastane'nin 1914-15 yıllarında yapılmış olduğunu belirtiyor.¹⁰”

Kemal Özbay; Doğu cephesinin Erzincan savunma hattının gerisine çekildiği 1916 tarihinde Erzincan Merkez Hastanesi'nin de Sivas'a getirilerek kışla binalarına yerleştirildiğini kaydediyor ve şu bilgilere veriyor: “Bu vesileyle Sivas'ta Hilal-i Ahmer (Kızılay) Hastanesi, İntaniye ve Mütenevvia adlı hastaneleri teşkil edilmiş, bir grup halinde merkeze bağlanmıştır. Pavyonlardan biri göçler sırasında bulunmuş kimsesiz çocukların bakım ve yetiştirilmesi için tahsis edilmişti. 1. Numaralı Mütenevvia Hastanesi, Dr. Sani Yaver Bey idaresinde, Bezirci semtindeki metruk Ermeni evleri ve Amerikan Hastanesi'ne yerleşmiş, kilise binası ayaktan muayenelere tahsis edilmiş idi. 2. Mütenevvia Hastanesi Lise binasında Dr. Nazım Şakir Bey yönetiminde 1000 yatakla faaliyete sokulmuştu. Merkez Hastanesi Dr. Yenişehirli Binbaşı Refet Bey'in yönetiminde olup, bütün gruplar Menzil Başhekimî Fikri Bey'in idaresinde cephenin en büyük desteği olmuştu. Çavdarlızâde Dr. Hayri, Dr. Asım ve Dr. Nuri Beyler tarafından yönetilmekte olan Hilâl-ı Ahmer Hastanesi Amerikan Mektebi'nde çalışmakta idi. Ayrıca Op. Dr. Kemaleddin Cemil (Keskinel) Bey'in yönetimindeki Ağır Yaralılar Bölümü de bu gruplara katılmıştı.”¹¹

⁹ İsmail Hakkı Acar, Her Yönüyle Zara, 2013, İstanbul, s. 44. Sanat değeri olan bu anıt, Osman Usta ile Simon Veyanî Usta tarafından yapılmıştır. 1939 Erzincan depremiyle üst kısmı yıkılan ve gövdesi eğilen anıta 1968 yılında ihata duvarı yaptırılmışsa da 1974 yılında anıtın altında define olduğu söylentilerine inanan bazı yetkililer tarafından, tehlike arz ettiği bahanesiyle yıktırılarak, dikkörtgen beton kaide yaptırılmıştır. 1987 yılında da anıtın eski benzeri inşa edilerek açılmıştır. İ. Hakkı Acar, a.g.e. s. 45.

¹⁰ Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, C.III, İstanbul, 1981, s. 224.

¹¹ Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, C.III, İstanbul, 1981, s. 225.

Dr. Gen. Kemal Özbay, 1942-1946 yıllarında Sivas Askerî Hastanesi'nde başhekim olarak görev yapan bir operatördür. Kitabında Sivas Askerî Hastanesi'nde 1960 yılına kadar görev yapan hekimlerin adlarını da kaydetmiştir. s. 222-244.

Vali Muammer Bey, Sivas Sultanisinin yukarı sınıftaki gençlere, Sivas'ta açılan Hilâl-i Ahmer Hastanesinde gönüllü olarak hastabakıcılık yapmalarını sağlamıştır.¹²

Kurtuluş Savaşı'nda 3. Kolordu Merkezi olan Sivas'ta Merkez Hastanesi Kabak Yazısı'ndaki yerinde faaliyetine devam etmiştir. Hastanenin bakteriyoloğu Yzb. Daniş Bey, Yenihan (Yıldızeli) isyancılarının tenkiline memur müfrezede yaralananları tedavi ettiği Yıldız Han'da asiler tarafından şehit edilmiştir. Daniş Bey, Millî mücadelenin ilk şehit doktorudur.¹³

1942-1946 yıllarında Sivas Askerî Hastanesi'nde başhekim olarak görev yapan Operatör Dr.General Kemal Özbay, kitabında Sivas Askerî Hastanesi'ndeki çalışmaları, hastaneye yapılan onarım ve ilavelere geniş bir şekilde ve fotoğraflarıyla yer vererek, memlekete yaptığı tarihî hizmetleri üzerinde de durmuştur. 2013 yılına kadar faaliyetini sürdüren Sivas Askerî Hastanesi, 2013 yılında kapanmış olup, Tugay mensuplarına Numune Hastanesi ve Cumhuriyet Üniversitesi Hastanesi tarafından sağlık hizmeti verilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda, 3 Ordu'daki sağlık hizmetleri Tevfik Salim Sağlam'ın (1942) eserinde özetle şöyle yer alıyor: "Osmanlı İmparatorluğu cephede, yaralanmayla kaybettiği askerden çoğunu hastalıklar sebebiyle kaybetmişti. Seferberlik zamanında, İstanbul'dan Trabzon'a Gülnihal Vapuru ile yapılan aşı sevkiyatının yetersiz kalması, aşılardan uzun süre korunamaması, yeni aşı üretim tesisi kurma ihtiyacını ortaya koymuştu. 1915 yılında Erzurum Gurebâ Hastanesi'nde bir aşı "Dârü'l-İstihzârî" kuruldu. Erzurum'un işgali ile bu kuruluş 1916 Erzincan'a getirilerek, buradaki Serum Laboratuvarı ile birleştirilmişti. 18 Nisan 1916 da Trabzon'un Ruslar tarafından işgali ile Hilâl-i Ahmer'in (Kızılay'ın) deniz yoluyla yapmış olduğu yardımlar da sona eriyordu. 25 Temmuz 1916 da Erzincan'ın işgali ile göç hareketleri şiddetlenmiş, önce yapılmış olan sıhhiye ve aşı istasyonları sayesinde sistem başarılı şekilde işlemişse de siviller arasında salgın hastalıklar görülmeye başlamıştı. İstanbul'dan gelen yardımlar zayıflamıştı. Bu durumda cepheye en yakın şehir olan Sivas, 250 km. uzaklıktaydı. Sivas'taki hastanelerin bir kısmı şehir içinde, birçoğu Bezirci semtindeki evler, şehir dışındakiler ise süvari kışlası ve hastane binalarıydı. Amerikan Okulu¹⁴ hastane haline dönüştürülmüştü. Erzincan Merkez ve Harbiye Hastaneleri, Erzincan ve Konya Hilâl-i Ahmer kurumlarının Sivas'a nakledilmesiyle Sivas merkezdeki yatak sayısı 4000'e çıkarılmıştı.¹⁵

¹² Halûk Çağdaş, "Abdülkadir Sarısözen'in "Halk Müziği ve Türkülerimiz Üzerinde Düşünceleri", Revak 94, Sivas, s. 69. Bu gençlerden biri olan Hikmet Bey, tıfufe yakalanmış, hastalığı atlattuktan sonra 17 yaşında vatan müdafaasına çağrılarak yedek subay olmuştu. Hikmet Işık Bey (1897-1958), Sivas'a elektriği getiren Belediye Başkanidir. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesine, iki Türk ve iki Alman subayın ayaklarının donarak yatırılmış olduklarını da Birinci Dünya Savaşında Sivas'ta görev yapan yedek subay Ragıp Nurettin Bey'in hatıralarından öğreniyoruz. Bkz. Babamın Emanetleri, Ragıp Nurettin Ege'nin Birinci Cihan Harbi Günlükleri ve Harbin Sonrası Hatıratı, Hazırlayan: Güneş N. Ege-Akter, İstanbul, 2006, s. 45.

¹³ Kemal Özbay, a.g.e., s. 226; N. Yücel Mutlu, Millî Mücadele Yıllarında Sivas'ta Yenihan ve Koçgiri Ayaklanmaları (1919-1920-1921 Olayları), Buruciye Yayınları, Ankara, 2013, s. 43,47.

¹⁴ Sivas Amerikan Okulu (Koleji) binası, Amerikan BOARD misyoner örgütü tarafından Höllüklük semtinde tepe üzerinde havadar bir mahalde kurulmuş kargir binaydı. Bu bina savaş yıllarında 1915'ten sonra hastane olarak kullanılmış olup, 1924 yılında burada Sivas Numune Hastanesi açılmıştır.

¹⁵ Tevfik Salim Sağlam, Büyük Harpte 3. Orduda Sıhî Hizmet, Genel Kurmay Başkanlığı, Askerî Matbaa, İstanbul, 1942.

Sivas Amerikan Hastanesi

ABCFM (Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions veya BOARD) olarak anılan Protestan misyoner örgütü 1855 yılında Sivas'ta bir merkez kurarak faaliyetine başlamış, okul ve kolej açarak eğitimden başka, hastane, dispanser ve eczane gibi sağlık hizmetlerine de yönelmişlerdi. Osmanlı'nın engin hoşgörüsüne sığınarak mezheplerine sempati uyandırmaya çalışan bu örgütün asıl amacı din idi (Kocabaşoğlu, 1991).¹⁶ Mesleği cerrahlık olan Dr. West misyoner örgütünü Sivas yöresinde teşkilatlanması sağlayan en yetkili kişilerinden biridir. Sivas'a Dr. West gibi birçok misyoner hekim gelmiş olup, hastane 1915 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür. Amerikan Hastanesi, Bahtiyarbostanı Mahallesi'nde, şimdiki Ülkü İlköğretim Okulu'nun yerinde iki katlı ahşap bir bina ile birlikte yanındaki diğer iki binada hizmet veriyordu.¹⁷ Amerikan Hastanesi'nin bu binasında, 1922 yılında Ülkü İlk Mektebi açılmış olup, bugün aynı yerde bulunan Ülkü İlköğretim okulu daha sonraki yıllarda yapılmıştır.

Sivas Sıhhî Müesseseleri

Kızılay Hastanesi'nde Erzincan'dan nakledilen aşı istasyonu Sivas Hilâl-i Ahmer teşkilatı içinde 1917 yılında çalışmalarına başlamıştı.¹⁸ Savaşın sürdüğü bu yıllarda, dar ve kısıtlı imkânlarla çeşitli aşilar hazırlanmıştı. Sivas Dârü'l-İstihzarı'nda 254 kg kolera aşısı üretilmişti. Eylül ayında göçmenlere ve askerlere bu tesiste üretilen aşilar uygulanmıştı. (Aksu, 2008) Sivas'taki önemli çalışmalarından biri de savaş sırasında burada röntgen tesisinin kurulmasıydı. Görülen ihtiyaç üzerine, Sivas'ta bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek için yeni bir 'Çiçek aşısı dârü'l-istihzarı ve dâü'l-kelb (kuduz) Tedavihanesi yapılması öneriliyordu. Sivas'ın Anadolu merkezinde bulunması ve doğu yörelerinde meydana gelen kuduz vakalarının İstanbul'daki, 'Dersaadet Dâü'l-kelb ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi'ne ulaşamaması sebebiyle Sivas'ta bu müessesenin kurulmasına karar verildi. Aynı zamanda bakteriyoloji ihtiyaçlarına cevap veren bir yapı olması planlanmıştı. Savaş şartları sebebiyle, Ceditkebir (Bezirci) Mahallesi'nde iç hacminde ikiye bölünmüş, iki katlı ve 15 odası bulunan bir Ermeni evi uygun yapı olarak belirlenmişti. Telkikhane (aşı üretim birimi) resmi kayıtlara göre Haziran 1917 tarihinde Sivas Hilâl-i Ahmer Başhekimi Dr. Server Kâmil Bey ve Dr. Asım Bey'ler tarafından kurulmuştur. Çiçek aşısı üretimi çalışmaların başlamasından bir ay

¹⁶ Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, Arba Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1991, s. 94-95.

¹⁷ Müjgân Üçer-Adnan Mahiroğulları, "Yeni Belgelerin Işığında Misyonerlerin Sivas'ta Kurduğu Amerikan Hastanesi", VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği), Editörler: Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul, 2006, s. 404-410.

¹⁸ Osmanlı döneminde 1840'lı yıllarda, çeşitli yerlerdeki yetenekli gençler Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de kurstan geçirilerek aşı memuru olarak memleketlerine gönderiliyordu. 1872'de Aşı enspektörlüğü kuruldu ve başına Dr. Hüseyin Remzi Bey getirilmişti. 1885 yılındaki talimat ile aşı ameliyesinin diplomalı hekimlerin nezdinde, Tıbbiye-i Mülkiye'den verilmiş ruhsatnamesi olan aşıcıların yapacağı hükmü getirilmişti. 1886'da kuduz aşısının hazırlanışı ve uygulanmasını öğrenmek üzer, Dr. Zeoros Paşa, Dr. Dr. Hüseyin Remzi Bey ve Baytar Hüseyin Hüsnü Bey, Paris'e Louis Pasteur'un yanına gönderilmişti. 1887 de Dâü'l-Kelb Ameliyathanesi, 1892'de de Telkikhâne-i Şahâne açılarak çiçek aşısı hazırlanmaya başlanmıştı. Bkz. Ekrem Kadri Unat, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bakterioloji ve Viroloji, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 5, 17-21.

sonra 200.000 kişilik aşı üretimi kapasitesine ulaşmıştır. Bu dönemde, Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde ise kolera, dizanteri ve tifo aşuları üretildiği kaydedilmektedir.¹⁹

Mütarekeden sonra çalışmalar hızlanmış, Sivas Dâü'l-kelb Tedavihanesi'nin kurulması için İstanbul'dan Dr. Haim Naum Bey Sivas'a gönderilmiştir. Dr. Haim, burada yedi ayda 87 ısırlmış vakayı tedavi etmiştir. 1920 yılında, Sivas Dâü'l-Kelb Tedavihanesi'nden bakteriyoloji-hane olarak yararlanılmak istenmiş ve bunun için Dr. Tevfik İsmail (Gökçe), Dr. Arif İsmet (Çetingil) ve Dr. Nurettin (Onur) Sivas'a tayin edilmişlerdir. Sivas Dâü'l-Kelb Tedavihanesi ve Çiçek Aşısı Dârü'l-İstihzarı denen bu kuruluşun adını müdür Dr. Tevfik İsmail Bey, "Sivas Sıhhî Müesseseleri'ne çevirmiştir. Dr. Arif İsmet Bey kuduzla uğraşmıştır. (Unat, 1970) Bu müessese orduya çiçek, diğer aşular (tifo) ve bir ara veba aşısı hazırlamıştır. Bu aşığı hazırlayan Dr. Tevfik İsmail Bey'e o zamanlar okulu bitirmeden Kurtuluş Savaşı'na katılan Dr. Nurettin Otman (Savcı) yardım etmiştir. Ekrem Kadri Unat, bu bilgilere ilaveten; "Sivas Sıhhî Müesseseleri'nin, en zor şartlarda bile disiplinli ve bilgili bir çalışma ile her türlü güçlüğüne yenilebileceğini göstermiş olan bir kuruluş olduğunu"²⁰ belirtmektedir.

Sivas Sıhhî Müesseseleri'nin Kurtuluş Savaşı'ndaki aşı istatistik verilerine ve personeline ait bilgilere ulaşılmamış olması Cumhuriyet tarihimiz açısından üzücü bir durumdur. Bu döneme ait tespit edilen bilgi Mustafa Kemal Atatürk'ün TBMM'nin 1. Dönem 4. Yasama yılının açış konuşmasındaki şu ifadeleridir:

"...Salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı insanları koruma konusunda büyük hizmetleri görülen, aşuların hazırlanmasıyla uğraşan hıfzıssıhha kurumu üstün başarılarla çalışmalarını sürdürmekte ve hastalıklarla savaşta yararlı hizmet yapmaktadır. 1921 yılı içinde, üç milyon kişilik çiçek aşısı yapabilen Sivas Müessesesi geçen yıl içinde beş milyon kişilik çiçek aşısı, 537 kg. kolera, 477 kg tifo aşuları üretilmiş ve bunlar halka yeter şekilde yapılmıştır. Halen İstanbul ve Sivas'ta bulunan her biri bakteriyoloji laboratuvarı, kimya laboratuvarı, aşı istasyonu ve kuduz tedavi merkezinden kurulu hıfzıssıhha müesseselerinin üçüncüsü de bu yıl Diyarbakır'da kurulacak ve böylece hastaların uzak yerlere gitmelerinden doğacak sakıncalar ortadan kalkacaktır..."²¹

Kurtuluş Savaşı'nın son yıllarında Sivas Sıhhî Müesseseleri'nin müdürlüğüne, TBMM Umuru Sıhhiye ve Muaveneti İçtimâiye Vekâleti'nce Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey getirilmiştir. Şubat 1926 yılında seroloji ve aşular için Paris'e gönderilen Dr. Mustafa Hilmi Bey, burada edindiği bilgileri uygulamasıyla Sivas Sıhhî Müesseseleri'nde başarılı çalışmalar yapmıştır. 1928 yılında Ankara Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün kurulması ve başkanlığına da Sivas Sıhhî Müesseseleri'nin müdürü Dr. Mustafa Hilmi Bey'in atanması sonucunda, Sivas'ta çiçek aşısı üretimi 1929 yılında son bulmuştur.²²

¹⁹ Murat Aksu, "Sivas Telkikhane ve Çiçek Aşısı Üretim Tesisi", VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği), Editörler: Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul, 2006, s. 260, 261.

²⁰ Ekrem Kadri Unat, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bakterioloji ve Viroloji, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 52-54.

²¹ Mustafa Kemal Atatürk'ün TBMM'nin 1. Dönem 4. Yasama Yılı Açış Konuşması, 1 Mart 1923. www.tbmm.gov.tr/tarihce. (Erişim: 21 Şubat 2013)

²² Murat Aksu, "Sivas Telkikhane ve Çiçek Aşısı Üretim Tesisi", a.g.m., s. 263; F. Saçakhoğlu ve Ark. Aşı Pazarı Can Pazarı, Türk Tabipler Birliği, 2003.

Aynı binada Dâü'l-Kelb Tedavihanesi faaliyetini sürdürmüş ve 1930 yılında Dr. Sami Bey'in başkanlığında hizmetine devam etmiştir. Çiçek aşısının üretiminin yapıldığı bölüm ise Frengi Mücadele Binası olarak kullanılmıştır. ²³ Sivas Sıhî Müesseselerinin binası 1950'li yıllar içinde bakımsızlıktan harap olduğundan yıkılmış ve yerine bugün Verem Savaş Dispanseri olarak kullanılan bina yapılmıştır.

Sivas Sıhhat Memurları Mektebi

Osmanlı döneminde Sıhhiye Umum Müdürlüğü tarafından ilk olarak 1912 yılında Sıhhiye Çavuş Mektebi kurulmuş, bu eğitim kurumunun adı bir yıl sonra Küçük Sıhhiye Mektebi olarak değiştirilmişti. İki yıllık ve gündüzlü okulun mezunları Küçük Sıhhiye Memuru olarak İstanbul ve diğer vilayetlerde hekimlerin yanında çalışmaları için tayin ediliyorlardı. Bu okul şartlar elvermediği için 1920 yılında kapanmıştı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından 1924'te sağlık ve sosyal işlerde özellikle bulaşıcı hastalıklarla savaşta hükümet hekimlerine sağlık ve idari işlerde yardımcı olmak ve aşı uygulamakla görevli "Küçük Sıhhat Memurları" yetiştirmek üzere İstanbul ve Sivas'ta, Küçük Sıhhat Memurları Mektebi adı verilen birer okul açılmıştı. (Dölen, 2001) Okulun öğrenim süresi iki yıldır. İstanbul'daki okul Demirkapı'daki eski Telkikhane binasında gündüzlü olarak eğitim veriyordu. ²⁴ Sivas'taki okul yatılı idi. 1930 yılındaki kayıtlarda, Sivas'ta Bezirci semtinde büyük bir Sivas evinde öğretimini sürdüren okulun adı: Sıhhat Memurları Mektebi'dir. Bu yıllarda okulun müdürü Dr. Ziya Pekin idi. Binanın yetersizliği sebebiyle okul, 1932 yılında Çorum'a nakledildi. Burada yine yatılı özelliğini sürdüren okul, 1941 yılında İstanbul'a nakledilerek oradaki Sıhhat Memurları Mektebi ile birleştirildi.²⁵

Sivas'ta Hastane Açma Çalışmaları

Dr. Sırrı Alıçlı, Sivas Numune Hastanesi 1939 Yılığında, Sivas'ta Hastane Açılması Çalışmaları hakkında şehrin yerlilerinden aldığı bilgileri şöyle kaydediyor: "Kimsesiz ve hasta bir köylü kadının han köşelerinde perişan durumunu gören şehir eşrafi durumu Vali Reşit Akif Paşa'ya bildirmişler ve valinin öncülüğünde halktan ve eşraftan toplanan yardımlarla, belediye hekiminin sorumluluğunda, -ilk olarak Kazancılar Mahallesi'ndeki Göğdünlülüoğlu Konağı'nda olmak üzere (M.Üçer)- muhtelif kira evlerinde ve çok zor şartlarda çalışmasını sürdüren hastane açılmıştır. 1328/1912'de Vali Muammer Bey, Kabak Yazısı'nda üç katlı kârgir bir hastane binası yaptırmışsa da burası küçük pencereleri sebebiyle, kâfi derecede güneş almadığı ve dahili tertibatının da uygun olmaması sebebiyle hastane olarak kullanılmamış ve okul olarak hizmet vermiştir. 1939 yılına ait daki bir fotoğra-

²³ Hasan Tahsin, Sivas Vilâyeti Sıhî ve İçtimai Coğrafyası, İstanbul, 1932, s. 126.

²⁴ Emre Dölen, "Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi" I. Edirne Tıp Tarihi Günleri Bildirileri, Trakya Üniversitesi Yayınları. No.42. Edirne 2001 s. 51.

²⁵ Müjgân Üçer, "Tıp Tarihimizde Sivas" ...s. 253.

finda bu binanın cephesinde kapı üzerindeki kitabesi silinmiş olsa da “Memleket Hastahanesi” okunabilmektedir.²⁶

Araştırmalarımıza göre, yerleşik bir binaya kavuşamayan hastane, günümüzde Namık Kemal İlköğretim Okulu'nun yerinde bulunan ve Vali Halil Rifat Paşa zamanında vali konağı olarak da kullanılmış olan bir konağa taşınmış ve burada 25 yataklı bir hastane olarak hizmet vermiştir. Hastane, 1331 /1915 yılında, Amerikan Hastanesi olarak kullanılan binaya taşınmıştır.

Sivas Numune Hastanesi

3 Mayıs 1920'de Ankara'da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı kurulmuş ve Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle, yeni kurulacak hastanelere iyi örnek olması amacıyla önce dört ilde; Ankara, Sivas, Erzurum ve Konya'da Numune hastaneleri açılmıştır. Daha sonra Trabzon, Adana ve Haydarpaşa Numune Hastaneleri açılarak bu sayı yediye çıkarılmıştır. Sivas Numune Hastanesi, Sivas'taki Amerikan Koleji binasında açılmıştır. Kolej binası Sivas'ın Höllüklük semtinde havadar bir mahalde üç katlı olarak inşa edilmiş kârgir bir binadır. Binanın 1930 yılında bir kaza sonucunda yanmasıyla hastane, Bezirci semtinde, günümüzde Çevre Kültür Merkezi olan bina ve bu binanın bahçesinde bulunan birkaç binada hizmet vermeye başlamıştır. Ancak bu binalar Numune Hastanesi'nin ihtiyacına kâfi gelmediği için 1952 yılında, Kabak Yazısı semtinde Sivas'ın Selçuklu zamanından beri bilinen “Şehzadegân Mezarlığı” alanında -kabirler Halfelik Mezarlığına taşınarak- temeli atılan Sivas Numune Hastanesi 1954 yılında faaliyete başlamış giderek gelişmiş ve büyümüştür.²⁷

1974 yılında kurulan Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nin hastanesi, 1974 yılında valilik, belediye ve üniversite arasında yapılan protokolle, Numune Hastanesi'nin bahçesine yapılmış olan on katlı Göğüs Hastalıkları Hastanesi'nin bir bölümünde hizmet vermeye başlamıştır. Üniversitenin buradaki hastanesi, Cumhuriyet Üniversitesi Kampüsü'nde yapılan Cumhuriyet Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi'nin yeni binasına 1992 yılında taşınmıştır.

2003 yılında Sivas Numune Hastanesi bünyesine, Göğüs Hastalıkları Hastanesi ve Sivas Doğum ve Çocuk Hastanesi katılarak Sultan I. İzzettin Keykâvus Hastanesi adını almışsa da hukuk yoluyla yapılan itirazlar haklı bulunarak bir süre sonra tekrar Numune Hastanesi adı verilmiştir. 2007 yılında, Sağlık Bakanlığının, kamu hastanelerini tek çatı altında toplaması sebebiyle şehrimizdeki SSK Hastanesi ve DDY Hastanesi, Sivas Numune Hastanesi bünyesine toplanmış bulunmaktadır. Günümüzde “Sivas Bölge Hastanesi” olarak inşaatı devam etmekte olan hastanenin 2014 yılı sonunda bitirileceği öngörülmektedir. Numune Hastanesi'nin taşınacağı yeni hizmet binası olan bu büyük hastanenin, “Sivas Numune Hastanesi” olarak tarihî adını devam ettirmesini diliyoruz.

²⁶ Dr. Sırrı Alıçlı, Sivas Numune Hastanesi 1939 Yılı, İstanbul, 1941, s. 1-3.

Sırrı Alıçlı: “Sivas'ta, ilk hastane açılmasının Vali Sırrı Paşa zamanına tesadüf ettiğini, yapılan hastanenin belediyenin imkânları elvermediği için hastane olarak kullanılmayıp okul olduğu (İsmet Paşa İlk mektebi), 1313 yılında Vali bulunan Hacı Hasan Paşa, Kabak Yazısı'nda (1939 yılında) halı atölyesi olarak kullanılan binayı hastane olarak yaptırmak istemişse de vefat ettiği için binanın yarım kaldığı, Vali Reşit Akif Paşa'nın binayı 1319/1903 yılında tamamlamış olmakla birlikte, hekim ve ödenek konusundaki zorluk yüzünden hastanenin açılmadığını kaydederek, o dönemi yaşayan kimselerin, bu binanın hastane olarak açılmayışını, Sivas şehrinin kullandığı suyun bu binanın alt tarafından geçmesine bağlamış oldukları bilgisini de veriyor.

²⁷ Müjgân Üçer, “Kuruluşunun 70. Yılında Sivas Numune Hastanesi”, Revak, Sivas, 1994. s.72-81.

Kaynaklar

- Acar İH. Her Yönüyle Zara, 2013, İstanbul, s. 44-45.
- Açkel A. Sivas Vilayetinde Sağlık Örgütünün Teşkilî ve Sağlık Kurumları (1867-1920). 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi-10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt. 2, 20-24 Mayıs 2008, s. 1397, 1403, 1401.
- Aksu M. Sivas Telkîhhanesi ve Çiçek Aşısı Üretim Tesisi. VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği), Editörler: Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul, 2006, s. 260, 261, 263.
- Alıçlı S. Sivas Numune Hastanesi 1939 Yılı, İstanbul, 1941, s. 1-3.
- Aslanoğlu İ. Sivas Meşhurları. Sivas Valiliği, 2006, Sivas, s. 209-210.
- Babamın Emanetleri, Ragıp Nurettin Ege 'nin Birinci Cihan Harbi Günlükleri ve Harbin Sonrası Hatıratı, Hazırlayan: G N. Ege-Akter, İstanbul, 2006, s. 45.
- BOA. İML 68/42 [H.7 N. 1323/M. 5 Kasım 1905]
- BOA. ŞD. 423/99. [H.2 Ca. 1323/M.8 Nisan 1905]
- Çağdaş H. Abdülkadir Sarsözen'in Halk Müziği ve Türkülerimiz Üzerinde Düşünceleri. Revak 94, Sivas, s. 69.
- Çağdaş H. İrade-i-Millîye Gazetesi'nin Şehir Havadisleri. Hayat Ağacı, 2013, Sayı, 21, s. 20. (İrade-i-Millîye, Sivas, 27 Teşrin-i evvel) 1335, s. 9.
- Dölen E. Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi. I. Edirne Tıp Tarihi Günleri Bildirileri, Trakya Üniversitesi Yayınları. No.42. Edirne 2001 s. 51.
- Eminkahyağıl O. Sivas'ın İlk Hekimi Tabib Binbaşı Ahmet Sabri Tarıkahya. Sultanshehir, 2012 Yaz, s. 98-101.
- Hasan Tahsin, Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası, İstanbul, 1932, s. 126.
- Kocabaşoğlu U. Kendi Belgeleriyle Anadolu' daki Amerika. Arba Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1991, s. 94-95.
- Mustafa Kemal Atatürk'ün TBMM'nin 1. Dönem 4. Yasama Yılı Açış Konuşması, 1 Mart 1923. www.tbmm.gov.tr/tarihce. (Erişim: 21 Şubat 2013)
- Mutlu NY. Millî Mücadele Yıllarında Sivas'ta Yenihan ve Koçgiri Ayaklanmaları (1919-1920-1921 Olayları). Buruciye Yayınları, Ankara, 2013, s. 43,47.
- Özbay K. Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, C.III, İstanbul, 1981, s. 222-226.
- Saçaklıoğlu F. ve Ark. Aşı Pazarı Can Pazarı, Türk Tabipler Birliği, 2003.
- Sağlam T S. Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet. Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Matbaa, İstanbul, 1942.
- Sakaçoğlu N. Cumhuriyeti Kuran Kadrodan: Tuğgeneral Op. Dr. Hüseyin Hüsnü Paşa (1883-1930). Toplumsal Tarih Eylül 1998, Sayı:58, s. 23-31.
- Şahin S. Mekân ve İnsanıyla Sivas, İstanbul, 2013, s. 556.
- Şener T. Tabib Binbaşı Dr. Hacı Hilmi Çolaklıoğlu (1882-1953), Hayat Ağacı, Sayı: 10, Bahar 2008, s. 30-36.
- Unat E K. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bakterioloji ve Viroloji. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 5, 17-21, 52-54.
- Üçer M. Selçuklulardan Günümüze Sivas'ın Sağlık Hayatına Genel Bir Bakış. Neoplazi, Sivas, 1992, s. 2, 59-65.
- Üçer M. Ali Rıza Eczanesi. Revak, Sivas, 1994. s.98-107.
- Üçer M. Kuruluşunun 70. Yılında Sivas Numune Hastanesi. Revak, Sivas, 1994. s.72-81.
- Üçer M. Sivas'ın Sağlık Hayatında Ünlü Bir Sima, Şevket Çubukçu, Revak-98, 1998, s. 16-23.
- Üçer M. Tıp Tarihimizde Sivas. VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği), Editörler: Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul, 2006, s. 241-258.
- Üçer M. Akkaya E. Örnek Bir Hekim Dr. Osman Nuri Ertekin, VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği), Editörler: Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul, 2006, s. 547-577.
- Üçer M. Göze İ. Ömrünü Hastalarına Adayan Hekim Dr. Ziya Pekin, Hayat Ağacı, Sayı:19, 2012, s. 94-101.
- Üçer M, Mahiroğulları A. Yeni Belgelerin Işığında Misyonerlerin Sivas'ta Kurduğu Amerikan Hastanesi, VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği), Editörler: Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul, 2006, s. 404-410.
- Üvey D, Üçer M. Asırlık Numune Eczanesi. VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği), Editörler: Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul, 2006, s. 41-418.
- Yücel E S. 1325/1907 Sivas İl Yılığ (Sâlname-i Vilâyet-i Sivas -1325), Sivas 2007, s. 17,67,183.

HEKİM DAVUD EL-ANTAKİ’NİN ESERLERİNİN TÜRKİYE’DE BULUNAN NÜSHALARI *

MANUSCRIPTS OF DAVUD EL-ANTAKİ’S WORKS FOUND IN TURKEY

Sadık Nazik** - Funda Kadioğlu***
Selim Kadioğlu****

Abstract

Philosopher and physician Davud el-Antaki was born in 1543, in the village Fua of the city İdlib in Syria. As he was congenitally blind, he was known by the name “Darir”. Later on, because of his knowledge, he was called “Basir” which means the person who can see through the eyes of heart. In his childhood, he came to Antioch, received a good education; after visiting Anatolia, Syria, Palestine, he settled in Egypt. He died in 1599 in Mecca. Antaki had a great interest in many disciplines such as medicine, pharmacy, logic, philosophy, astronomy, engineering, algebra, theology and literature. He has given many works especially in medicine and pharmacy and has gained great fame with these publications.

Manuscripts of Antaki’s works can be found in many countries of the world; a significant amount of them can be in libraries of Turkey. His most important work called Tezkiretü üli’-elbab ve’l cami’ li’l-‘acebi’l-‘uccab’, also shortly called “Tezkire-i Davud”. There are 175 manuscripts of this book all over 59 of which are in Turkey. Having many manuscripts of his works now is an indication of his works’ being copied many times in the past and this shows what an important authority he was and there was an intense interest in his works. The main purpose of our study is to present complete works of Antaki, with an approach focused on medical-related ones.

Key Words: Physician Davud el-Antaki, Manuscripts, Libraries of Turkey

* İstanbul’da, 26-28 Ekim 2010’da yapılan V. Uluslararası İslam Tıp Tarihi Cemiyeti Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Doktora Öğrencisi, sadiknazik2003@yahoo.com

*** Yard. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD, Balcalı 01330 Sarıçam-Adana, fgkadioglu@cu.edu.tr

**** Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD, Balcalı 01330 Sarıçam-Adana, selimkad@cu.edu.tr

Özet

Hekim Davud el-Antaki 1543’de Suriye’de, İdlib şehrinin Fua köyünde doğmuştur. Doğuştan kör olduğu için “Darir” adı ile anılmıştır. Daha sonraları çok bilgili olduğu için gönül gözüyle gören anlamındaki “Basir” adını da almıştır. Çocukluğunda Antakya’ya gelip, burada iyi bir eğitimden geçmiş, Anadolu’yu, Suriye’yi, Filistin’i gezdikten sonra Mısır’a yerleşmiştir. Mekke’de 1599 yılında ölmüştür. Antaki’nin geniş ilgi alanında tıp, eczacılık, mantık, felsefe, astronomi, mühendislik, cebir, kelam ve edebiyat gibi çok sayıda disiplin bulunmaktadır. Bunlarla ilgili pek çok eser vermiş, özellikle tıp ve eczacılık alanlarındaki çalışmaları ile büyük ün kazanmıştır.

Antaki’nin eserlerinin el yazması nüshaları dünyanın birçok ülkesinde bulunmakta, önemli bir bölümü de Türkiye’deki kütüphanelerde yer almaktadır. En önemli eseri olan ve kısa adıyla Tezkire-i Davud olarak bilinen Tezkiretü üli’-elbab ve’l cami’ li’l-‘acebi’l-‘uccab’ın 59’u Türkiye’de olmak üzere, toplamda 175 adet yazma nüshası vardır. Fazla sayıda yazmanın günümüze ulaşması, Davud el-Antaki’nin eserlerinin çok istinsah edildiğinin ve bu da onun yoğun ilgi gören önemli bir otör olduğunun göstergesidir. Çalışmamızın ana amacı, tıpla ilgili olanlarına odaklanmış bir yaklaşımla, Antaki’nin eserlerinin Türkiye’de bulunan nüshalarının toplu halde takdimini gerçekleştirmektir.

Anahtar sözcükler: Hekim Davud el-Antaki, Yazma Eserler, Türkiye Kütüphaneleri

Davud el-Antaki’nin Hayatı ve Eserleri

Hekim Davud bin Ömer el-Antaki Hicri 950 yılında (Miladi 1543-1544) Suriye’nin İdlib iline bağlı Fua köyünde doğmuş, Hicri 1008 yılında (Miladi 1599-1600) Mekke’de vefat etmiştir. Yedi yaşında geldiği Antakya’da bir ilim yuvası olan Habib-i Neccar dergâhında eğitim görmüştür. Bu dönemde dergâha gelen felsefenin bazı alanlarında ve tıp biliminde büyük bir bilgiye sahip Şeyh Muhammed Şerif’den de ders almış, hocası ders vermenin yanı sıra kendisini tedavi ederek ayakları üzerinde durabilmesini ve yürüyebilmesini sağlamıştır. Antaki, Şeyh Muhammed Şerif’i dinlemeyi çok önemsemiş, onun hem tıp ilmi hem de tabii bilimler, matematik ve mantık alanlarındaki geniş bilgisinden yararlanmış(1-6).

Antaki, Şeyh Muhammed Şerif’den ve diğer hocalarından mantık, fizik, Yunanca öğrendikten sonra Antakya’dan ayrılmış, Anadolu’yu, Suriye’yi, Filistin’i ve Mısır’ı gezmiştir. Zengin bilgi dağarcığındaki ilmi potansiyel ve hastalıkları iyileştirme yeteneği ile kendini sevdiği Mısır’a yerleşmiş, Mansuri Hastanesi’nde baş eczacı olarak görevlendirilmiş ve sonra tüm hastanelerin yöneticiliğine atanmıştır. Abbasi, Fatimi ve Endülüs dönemlerine ait tıp ve felsefe ile ilgili birçok eseri inceleme imkânı bulduğu Mısır’dan Mekke Şerifi Hasan Bin Numay’ın, davetine icabet ederek ayrılmış; Mekke’de bir yıl kadar yaşamış ve orada ölmüştür(1,4-10).

Çağdaşları ve izleyicileri Antaki'yi değişik adlarla ve lakaplarla anmıştır. Doğuştan kör olduğu için “Darir”, çok bilgili olduğu için de, gönül gözüyle gören anlamında, “Basir” adlarıyla anılmıştır. Görme nimetini yitirmesine rağmen, bunu rakibi az olan bir idrak yeteneği ile telafi etmiş, “Reis Davud, Ömer Oğlu Basir Davud, El-tabip El-Ekmeh, Gören Tabip, Kör Reis” gibi unvanlar ile ilmi ve zekâsı taltif edilmiştir (1,2,6,9).

Antaki'nin farklı kaynaklarda küçük farklılıklarla yinelenen yaşam öyküsünde, özellikle de çocukluğuna ve ilk gençliğine dair bilgilerde, kuşkusuz birçok belirsizlik ve tartışmaya açık nokta bulunmaktadır. Buna karşılık eserlerinden ve onlara yansıyan bilge-yazar kimliğinden daha net çıkarımlar yapmak olanaklıdır. Antaki, hekim kimliği ön planda olmakla birlikte veterinerlik, eczacılık, mantık, felsefe, astronomi, mühendislik, cebir, kelim ve edebiyat gibi farklı alanlarda da çalışmalar yapmıştır. Yöntemsel netliği, bilimsel titizliği, vakıf olduğu dillerin çokluğu, bildiği bilimlerin çeşitliliği, hafızasının gücü ve zekâsının keskinliği ile çağının tabipleri arasında üstün bir konum kazanmıştır(1,4-7,9).

Antaki hem tıp hem de tıp dışı alanlarda eserler vermiş olmakla birlikte, bu eserlerin günümüze ulaşan el yazması nüshalarının büyük çoğunluğu tıp ile ilgili olanlardır. Bu durumu tıbbi eserlerin daha geniş bir kesimden ilgi görmüş ve dolayısıyla daha çok istinsah edilmiş olmasına bağlamak olanaklıdır. Antaki'nin bu çalışma çerçevesinde ulaşabilen tüm eserlerinin listesi, aşağıda tıpla ilgili olanlar ve olmayanlar şeklinde iki gruba bölünmüş halde yer almaktadır(1,3,7).

Tıpla İlgili Olan Eserleri (1,3,7)

1. Tezkiretü üli'-elbab ve'l cami' li'l-'acebi'l-'uccab
2. El-Nüzhe el-Mübhice fi Teşhiz el-Ezhan ve Te'dil el-Emzice
3. Nüzhet-ül Ezhen fi İslah-il Ebden
4. Mücerrebat fi't-Tıb
5. El-Tuhfe el-Bekriyye fi Ahkâm el-İstihmam el-Külliyel vel-Cüz'iyye
6. Mecmu' el-Menafi' el-Bedeniyye
7. Ed-Dürretü'l-Müntehabe fi'l-Edviyeti'l-Mücerrebe
8. Kitabü'l-İhtisar fi't-Tıb
9. El-Kihlu el-Nefis Licelai Ayün el-Reis
10. Behçet-ül Nazır ve Nüzhet-ül Hatır
11. Risalet-ün fi İslah el-Ayn
12. Risalet-ün fi El-Sinni ve el-Mizac-ül Barid
13. Risalet-ün fi-Sinni el-Salisi ile Ahir-il Umr
14. Vasfatu Macun Munaşşit
15. Risalet-ün fi't-Tıb en-Nefsi
16. Gayet-ül Meram fi't-Tıb
17. Lataif-ul Minhac veya Lataif-ul Münhac fi't-Tıb
18. Elfıye fi't-Tıb
19. Tabakat-ul Hukema ve Lataif-ul Etibba
20. Risalet-ün Fima Yete'allaku bil-Sefer min-el Mesail et-Tıbbiye
21. İltiksa el İlel ve Meşafi el Amraz vel İlel veya İstiksa-ul İlel fi Altub veya İstiksa

Tıpla İlgili Olmayan Eserleri (1,3,7)

1. El-Ahkamü'l-Nücumıyye
2. Tezyin-ül Esvak bi Tafsili Ahbar-il Uşşak
3. Seddü'l-Halle fi İstiksai ma Beyne'l-Muhabbeti ve'l-Hille
4. Unmuzec fi İlm-il Felek
5. Risalet-ün fi İlmi Ahkâm El-Nucum
6. Risalet-ül Harekât
7. Risalet-ül Huyuli Vessura
8. Risalet-ül Kevn ve-l Fesad
9. Analotika El-Suğra
10. Dusturul'Acaip
11. Kavaid-il Müşkilat
12. Zinet-ul Turus fi Ahkâm El-Ukul ve El Nufus
13. Risalet-ul Ecram El-semaviyye
14. El-Semau vel-Âlem
15. Risalet un fil-Heya veya Risalet-ün fi İlm-il Heya veya Risalet-ün fi İlm-il Felek
16. Şerh Ala Ebyat el-Sühreverdi

Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Davud el-Antaki Yazmaları

Antaki'nin eserlerinin el yazması nüshaları dünyanın birçok ülkesinde bulunmakta; önemli bir bölümü de Türkiye'deki kütüphanelerde yer almaktadır. Bu çalışma çerçevesinde Antaki'nin eserlerinin el yazması nüshaları araştırılırken Milli Kütüphane'nin elektronik veri tabanı ile Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Türkiye Kütüphaneleri'nin veri tabanından yararlanılmıştır. Ayrıca yazarlardan Nazik tarafından, Nisan 2010'da, Halep Üniversitesi Arap Bilim Tarihi Enstitüsü Uygulamalı Bilimler ve Eserler Tarihi Bölüm Başkanı ve Suriye Bilim Tarihi Derneği Genel Sekreteri Dr Muhammed Hişam Na'san ile özel yazışma yapılmış; kendisinden Türkiye kütüphanelerindeki Tezkire-i Davud nüshalarının bir listesi alınmıştır. Söz konusu veri tabanlarından ve anılan yazışmadan derlenen bilgiler doğrultusunda oluşturulan Antaki'nin Türkiye'deki kütüphanelerde el yazması nüshası bulunan eserlerinin listesi, kısa tanıtım bilgileriyle desteklenmiş ve kütüphaneyi değil eseri esas alan bir yaklaşımla düzenlenmiş olarak aşağıda yer almaktadır(11-13).

1. Tezkiretü üli'-elbab ve'l cami' li'l-'acebi'l-'uccab (Akıl Sahipleri İçin Bilinmeyenler ve Tuhaflıklar Derlemesi)

Antaki'nin telif ettiği kitapların en meşhurlarındandır. Kitapta önsöz, dört bölüm ve sonuç kısmı yer almaktadır. İşlenen konular Galenik tıp, ilaç terkipleri, Arap bitkileri ve bunların farklı kullanım alanlarıdır. Antaki'nin bu eseri, Dioskorides'in "Bitkiler" ve İbni Baytar'ın "El-cami Limufredat El-Edviye vel Eğziye" isimli eserlerine ve ayrıca Razi, İbni Sina ve başka yazarların konuyla ilgili çalışmalarına dayanmaktadır(1,3,7,9).

Antaki bu kitabında ilaçları, tıbbi ve aromatik bitkileri, ilaç terkiplerini ve ilaç hazırlama yön-

temlerini sözlük sırasına göre dizerek anlatmıştır. Kitapta bir kısmı Antaki'nin kendisinin de tecrübe ettikleri olmak üzere 1712 ilacın tarifinin verilmiştir. Kimi başvuru eserlerine, kaynak kitaplara ve Arap Bilim Tarihi Enstitüsü'ne göre Tezkire'ye ait 175 adet el yazması nüsha dünya kütüphanelerine dağılmıştır. Bunların 59 tanesi Türkiye'deki kütüphanelerdedir(1-3,7,9,11-13).

Türkiye'deki nüshalardan 50'si İstanbul'daki Beyazıt Devlet, Süleymaniye, Atıf Efendi, Nuruosmaniye, Ragıp Paşa, Hacı Selim Ağa, Köprülü, Millet ve Topkapı Kütüphaneleri'nde; iki nüsha Milli Kütüphane'de, bir nüsha Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi'nde, bir nüsha Ankara Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı'nda, bir nüsha Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi'nde, bir nüsha Kayseri Reşit Efendi Kütüphanesi'nde, bir nüsha Edirne Selimiye Kütüphanesi'nde, bir nüsha Nevşehir Damat İbrahim Paşa Halk Kütüphanesi'nde, bir nüsha Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde ve bir nüsha da Adana İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır(7,11-13) .

Nüshaların Bulunduğu Kütüphanelerin Listesi:

1. Ayasofya Kütüphanesi – 3586
2. Atıf Efendi Kütüphanesi – 1954
3. Atıf Efendi Kütüphanesi – 1955
4. Beyazıt Kütüphanesi – 4214
5. Beyazıt Kütüphanesi – 2479
6. Bağdatlı Vehbi Kütüphanesi – 1452
7. Damad İbrahim Kütüphanesi – 928
8. Fatih Kütüphanesi – 3533
9. Fatih Kütüphanesi – 3534
10. Hafid Efendi Kütüphanesi – 259
11. Halet Efendi Kütüphanesi – 755
12. Hamidiye Kütüphanesi -1008
13. Lala İsmail Kütüphanesi – 384
14. Laleli Kütüphanesi – 1617
15. Laleli Kütüphanesi – 1618
16. Murad Molla - 1476
17. Reisülküttap Kütüphanesi – 728
18. Reşid Efendi Kütüphanesi – 687
19. Süleymaniye Kütüphanesi – 123
20. Süleymaniye Kütüphanesi – 259
21. Süleymaniye Kütüphanesi – 847
22. Süleymaniye Kütüphanesi – 847
23. Süleymaniye Kütüphanesi – 4712/1
24. Süleymaniye Kütüphanesi – 4712/2
25. Şeyh Esad Efendi Medresesi – 133
26. Şehit Ali Paşa Kütüphanesi – 2103
27. Şehit Ali Paşa Kütüphanesi – 2008
28. Şehit Ali Paşa Kütüphanesi – 2009

29. Yeni Cami Kütüphanesi – 914
30. Nuruosmaniye Kütüphanesi - 3473
31. Nuruosmaniye Kütüphanesi - 3474
32. Nuruosmaniye Kütüphanesi - 3475
33. Nuruosmaniye Kütüphanesi - 3476
34. Nuruosmaniye Kütüphanesi - 3477
35. Nuruosmaniye Kütüphanesi - 3478
36. Nuruosmaniye Kütüphanesi - 3479
37. Veliiddin Efendi Kütüphanesi – 2480
38. Veliiddin Efendi Kütüphanesi – 3480
39. Ragıp Paşa Kütüphanesi - 941
40. Köprülü-Ahmet Paşa Kütüphanesi - 183
41. Millet-Feyzullah Efendi Kütüphanesi – 1313
42. Millet-Feyzullah Efendi Kütüphanesi – 1414
43. Millet-Feyzullah Efendi Kütüphanesi – 1418
44. Topkapı-Revân Köşkü Kütüphanesi – 1674
45. Topkapı-Revân Köşkü Kütüphanesi – 1675
46. Kayseri-Reşid Efendi Kütüphanesi – 1239
47. Edirne-Selimiye Kütüphanesi – 1601
48. Nevşehir-Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi – 164
49. Manisa İl Halk Kütüphanesi – 1774
50. Adana İl Halk Kütüphanesi – 385
51. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi – 21 Hk 1881
52. Milli Kütüphane – 06 Mil YzB 231
53. Milli Kütüphane – 06 Mil YzB 231/B
54. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi – 06 Hk 2750
55. Bursa Haraççioğlu Medresesi Kütüphanesi – 10
56. Ankara Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı – 10852
57. İstanbul Üniversitesi Arapça Bölümü – 3879
58. İstanbul Üniversitesi Arapça Bölümü – 6150
59. İstanbul Topkapı Müzesi Kütüphanesi – 7382

2. El-Nüzhe el-Mübhice fî Teşhiz el-Ezhan ve Te'dil el-Emzice

(Mizaçların Düzeltülmesi ve Zihinlerin Keskinleştirilmesinde Keyifli Yolculuk)

Önsöz, sekiz ana bölüm ve sonuç bölümü ihtiva eden bu kitabın asıl amacı tıp bilgisi, mantık, hayvan bilimi, insan ve mizaçları, sağlık, anatomi, organların ve hastalıkların tanımlanması gibi tabibin ihtiyaç duyduğu bilgileri sunmaktır(1,2,7,9).

Antaki'nin Tezkire'den sonraki en yaygın bulunan eseridir. On bir nüshası İstanbul'daki Beyazıt Devlet, Süleymaniye, Hacı Selim Ağa ve Millet Kütüphaneleri'nde, bir nüsha Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda, bir nüsha Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi'nde, birer nüsha Çorum, Amasya ve Manisa İl Halk Kütüphaneleri'nde bulunmaktadır(11,12).

Nüshaların Bulunduğu Kütüphanelerin Listesi:

1. Veliiddin Efendi Kütüphanesi – 2558
2. Bağdatlı Vehbi Kütüphanesi – 1385
3. Fatih Kütüphanesi – 3643
4. Hacı Mahmud Efendi – 5532
5. Halet Efendi Kütüphanesi – 752
6. Reisülküttap Kütüphanesi – 729
7. Şehit Ali Paşa Kütüphanesi – 2109
8. Şehit Ali Paşa Kütüphanesi – 2113
9. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi – 888
10. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi – 889
11. Millet-Ali Emiri Arabi Kütüphanesi – 2872
12. Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi – 789
13. Çorum İl Halk Kütüphanesi – 2952
14. Manisa İl Halk Kütüphanesi – 1770
15. Amasya İl Halk Kütüphanesi – 629
16. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu – 06 Mil YzA 8531/1

3. Nüzhet-ül Ezhen fi İslah-il Ebden

(Bedenlerin İyileştirilmesinde Zihinlerin Gezintisi)

Antaki'nin bu kitabı önsöz, yedi bölüm ve sonuç olarak düzenlenmiştir. Önsöz tıp bilimini, kitabın konularını ve kısımlarını tanıtmaya ayrılmıştır. Eserde yer alan yedi bölümde doğal meseleler, anatomi, beden halleri ve sebepleri, ilkeler ve tavsiyeler, baştan ayağa iç hastalıkları ve baştan ayağa tüm dış hastalıkları ayrıntılı olarak incelenmiştir(5,7,9).

Türkiye'deki nüshalardan dördü İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphaneleri'nde, bir nüsha Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Ayrıca bir nüsha da Prof. Dr. İlter Uzel'in kişisel kütüphanesinde bulunmaktadır(11,12).

Nüshaların Bulunduğu Kütüphanelerin Listesi:

1. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi – 06 Hk 2753
2. Bağdatlı Vehbi Kütüphanesi - 1363
3. Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi - 344
4. Şehit Ali Paşa Kütüphanesi – 2112
5. Şehit Ali Paşa Kütüphanesi – 2113
6. Prof Dr İlter Uzel Özel Kütüphanesi

4. Mücerrebat fi't-Tıb (Tıpta Deneyimler)

Sayfa sayısı 10'dan az olan bu tıp kitapçığında, Antaki tedavi deneyimlerini anlatmıştır(7,9)

Türkiye'de bulunan iki nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphaneleri'nde yer almaktadır(12).

Nüshaların Bulunduğu Kütüphanelerin Listesi:

1. Reisülküttap Kütüphanesi – 135

2. Şehit Ali Paşa Kütüphanesi – 000

**5. *El-Tuhfe el-Bekriyye fi Ahkam el-İstihmam el-Külliyel ve-Cüz'iyel*
(Kısmi ve Tam Yıkanmaların Hükümlerine Dair Bekri'ye Armağan)**

Bilge Şeyh Muhammed Bekri'ye armağan edilmiş olan bu kitapta bir önsöz, yedi bölüm ve sonuç kısmı bulunmaktadır. Bu eserde banyo yapma şekli, banyonun ısıtılış şekli, banyonun fiziki yapısı ve süslemeleri, banyonun mevsim ve hastalıklarla ilişkisi, banyo içecekleri, banyodan çıkış ve banyo sonrası hareketler anlatılmıştır(10).

Türkiye'deki tek nüsha İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır(12).

Nüshanın Bulunduğu Kütüphane: Şehit Ali Paşa Kütüphanesi – 2093

6. *Mecmu' el-Menafi' el-Bedeniyye (Bedene Faydalılar Derlemesi)*

İbn-i El-Ketebi'nin "Tabibin Bilmezlik Edemeyeceği Şeyler" adlı kitabının şerhi olan bu eser kırk bölümden oluşmaktadır. İlk yirmi bölüm bedene zararlı olacak şeyler ve hastalıkların kökeni; son yirmi bölüm ise dış etkenlerle oluşan hastalıklar hakkındadır(10) .

Türkiye'deki tek nüsha Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (11,12)

Nüshanın Bulunduğu Kütüphane: Manisa İl Halk Kütüphanesi – 45 Hk 1833/1

**7. *Ed-Dürretü'l-Müntehabe fi'l-Edviyeti'l-Mücerrebe*
(Denenmiş İlaçlardan Seçme İnciler)**

Antaki bu kitabında Şemseddin Muhammed İbn Ahmet Kasuni'nin kitabını özetlemiştir. (10) Türkiye'deki tek nüsha İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Altmış varaklık bir nüshadır(12).

Nüshanın Bulunduğu Kütüphane: Şehit Ali Paşa Kütüphanesi – 2027

8. *Kitabü'l-İhtisar fi't-Tıbb (Kısa Tıp Kitabı)*

Bu tıp kitabının 23 varaklık tek bir nüshası bulunmakta olup İstanbul Millet Kütüphanesi'ndedir(12).

Nüshanın Bulunduğu Kütüphane: Millet-Ali Emiri Arabi Kütüphanesi – 2870

9. *El-Ahkamü'l-Nücumiyye (Astrolojik Hükümler)*

Astroloji ile ilgili bu eserin biri Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi'nde ve diğeri İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde olmak üzere Türkiye'de iki nüshası vardır(11,12).

Nüshaların Bulunduğu Kütüphanelerin Listesi:

1. Nuruosmaniye Kütüphanesi – 2951

2. Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi – 50 Ür 349/2

**10. *Tezyin-ül Esvak bi Tafsili Ahbar-il Uşşak*
(Âşıkların Haber Ayrıntıları ile Çarşıların Süslenmesi)**

Arap Edebiyatını konu alan bu kitap önsöz, beş bölüm ve sonuç şeklinde düzenlenmiştir. Kitapta aşkla ve âşıklarla ilgili konular işlenmiş; aşka ve sevgiye dair söylemler, haberler,

yorumlar ele alınmıştır. Antaki bu kitabında aşkın ve sevginin büyüklüğünün yanı sıra tasavvuf aşkından ve sembollerinden, hayvanlar arası ve bitkiler arası aşktan, taşlardaki gizemden ve gök cisimleri arasındaki çekimlerden ve onların yörüngeleri üzerinde dönmelerinden de söz etmektedir. Kitap ayrıca aşıklar arasında sitem ve cefa gibi konuları ele alan mektuplar içermektedir(7,9).

Bu eserin iki nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphaneleri'nde bulunmakta, biri 266 ve diğeri 273 varaktan oluşmaktadır(12).

Nüshaların Bulunduğu Kütüphanelerin Listesi:

1. Reisülküttap Kütüphanesi – 774
2. Reşid Efendi Kütüphanesi – 726

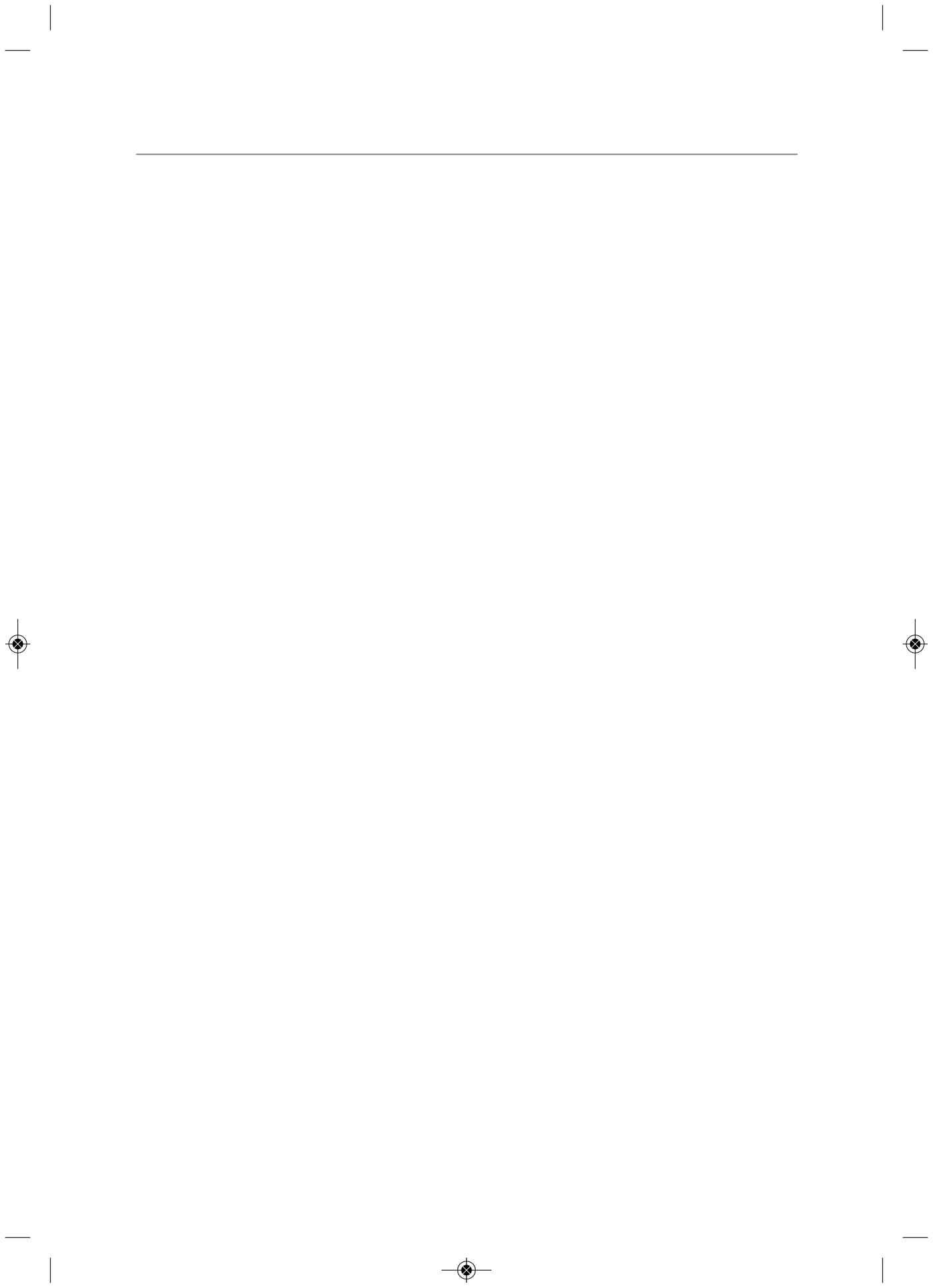
11. Seddü'l-Halle fi İstiksai ma Beyne'l-Muhabbeti ve'l-Hille

Tasavvufu konu alan bu eserin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir adet yazma nüshası bulunmaktadır(12).

Nüshanın Bulunduğu Kütüphane: Fatih Kütüphanesi – 5348

Kaynaklar

1. Adıvar AA. Antâkî. İçinde: İslâm Ansiklopedisi, cilt 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi; 1950: 454-456.
2. Davud Antaki. İçinde: Ana Britannica Ansiklopedisi, cilt 7. İstanbul: Ana Yayıncılık; 1987: 23-24.
3. Demirhan Erdemir A. Dâvûd-i Antâkî. İçinde: TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 1994: 26-27.
4. Davut Antaki. İçinde: Türk Ansiklopedisi, cilt 12. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964: 355-356.
5. Na'san MH. Mühendislik ve Bitkiler Arasında Davud el-Antaki. İçinde: Davud el-Antaki Sempozyumu: Antakya 14 Haziran 2008. Ed: Karasu M, Sadık N. Antakya: 2008: 19-23.
6. Zekkur MY. Bedenlerin İyileştirilmesinde Zihinlerin Yolculuğu. İçinde: Davud el-Antaki Sempozyumu: Antakya 14 Haziran 2008. Ed: Karasu M, Sadık N. Antakya: 2008: 24-36.
7. Mevaldi M. Dünya Kütüphanelerinde Davud el-Antaki'nin El Yazması Eserleri. İçinde: Antakyalı Bilge Davut el-Antaki, ikinci baskı. Ed: Karasu M, Sadık N. Ankara: Ürün Yayınları, 2009: 19-26.
8. Shehata M. Dawood ibn Omar: The Antakian Physician. In: First International Congress on the Turkish History of Medicine Proceedings Book, volume 1. Ed: Demirhan Erdemir A, Öncel Ö, Küçükdağ Y et al. İstanbul: 2008: 94-100.
9. Zekkur MY. (Nüzhetü'l-Ezhan fi İslahü'l Ebdan Kitabının Araştırma, Açıklama ve Yorumu). Şam: Suriye Genel Kitap Organizasyonu; 2007: 19-30.
10. Kahya E, Demirhan Erdemir A. Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000: 165-166.
11. https://www.yazmalar.gov.tr/detayli_arama.php (Erişim: 10 Ekim 2011)
12. <http://ktp.isam.org.tr/> (Erişim: 10 Ekim 2011)
13. Na'san MH (landcivi@landcivi.com). S Nazik'e (sadiknazik2003@yahoo.com) elektronik mesaj ekinde Türkiye kütüphanelerindeki Tezkire-i Davud nüshaları listesi. 28 Nisan 2010.

ŞERAFEDDİN SABUNCUOĞLU'NUN MIHCEME VE MIŞRAT ADLI ALETLER İLE YAPTIĞI HACAMAT UYGULAMALARI*

SURGEON SERAFEDDIN SABUNCUOĞLU'S HIJAMA
PRACTICES BY USING MIHCEME AND MISRAT

Ümit Emrah Kurt**

Abstract

Serafeddin Sabuncuoglu was a Turkish surgeon, who lived in Amasya in the mid-15th century. Sabuncuoglu translated Zahrawi's famous book on surgery to Turkish with the name Cerrahiyetü'l Haniyye. In his book he explained the surgical procedures by illustrating both the surgical instruments and the physician's positions during the operations. In that time it was believed that the equilibrium of the four humours meant healthiness. When disequilibrium occurred it was needed to apply bloodletting, diet, vomiting or hijama (cupping) in order to rebalance the humours. Sabuncuoglu has described and illustrated two surgical instruments named mihceme and mişrat that can be used for hijama by the physicians. In four chapters of his book's second and third parts he mentioned about a cup named mihceme, and its usage in some treatments whereas in three chapters in the second part he described a knife for hijama called as mişrat. In this article Sabuncuoglu's descriptions and practices of hijama with these two instruments will be evaluated.

Key Words: Serafeddin Sabuncuoglu, Hijama, Surgical Instruments

* II. Uluslararası Kupa Terapisi Sempozyumu'nda (28-30 Eylül 2012, İstanbul) sözlü olarak sunulmuştur,

** Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölüm Başkanı, umitemrah@gmail.com

Özet

Şerafeddin Sabuncuoğlu 15. yüzyılda Amasya’da yaşamış olan bir Türk hekimidir. 10. yüzyılda yaşamış ünlü hekim Zehravi’nin cerrahi üzerine yazdıklarından çevirerek hazırladığı kitabı Cerrahiyetü’l Haniyye’de cerrahiye ilişkin açıklamalar yapmış, birçok alet resmi çizmiş ve uygulamaları minyatür üzerinde göstermiştir. Dengeli bir vücudun sağlıklı olduğuna inanıldığı bu dönemde, bozulan vücut dengesini yeniden sağlamak için yapılan kan alma, kusturma ve diyet gibi uygulamaların yanında hacamat uygulaması da önem taşır. Eserde hekimlerin hacamatta kullanması gereken “mıhceme” ve “mışrat” adında iki alet tanımlanmıştır. Sabuncuoğlu, eserinin II. babının 20, 96 ve 97. fasılları ve III. babının 8. faslı olmak üzere toplam 4 faslıda, “mıhceme” adını verdiği hacamat şişesinden ve şişe ile yapılan tedavilerden bahsederken, II. babının 46, 96 ve 98. fasıllarında da “Mışrat” adlı hacamat bıçağından bahsetmiştir. Çalışmada Sabuncuoğlu’nun hacamat aletleri mıhceme ve mışrata ilişkin anlattıkları ve yaptığı hacamat uygulamaları irdelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Şerafeddin Sabuncuoğlu, Hacamat, Cerrahi Alet

Osmanlı tıbbının tıp tarihinde bilinen en önemli cerrahnamesi olan Cerrahiyetü’l Haniyye, Amasya’da yaşamış olan hekim Şerafeddin Sabuncuoğlu tarafından 1465 yılında yazılmıştır. Eserin büyük bir kısmı ünlü Endülüs hekimi olan Zehravi’nin eseri *Kitabü’l Tasrif Limen’aceze Ani’l-telif*’in çevirisi olsa da içerdiği hasta-hekim ve uygulama minyatürleri ile özgündür. Dönemin tıp ve cerrahi bilgilerini büyük ölçüde yansıtan bu eserdeki uygulama ve tedaviler, humoral patoloji teorisine dayanır. Humoral patoloji teorisi dünyadaki herşeyin dört unsurdan meydana geldiği düşüncesini temel alır. Dünyadaki varlıklardan biri olan insan bedeninde, sözü edilen bu dört unsura tekamül eden dört hılt (sıvı) bulunur. Kan, safra, kara safra ve balgamdan oluşan bu dört hıltın dengeli olması insan sağlığının tanımıdır. Bu sıvılar arasında denge bozulduğunda hastalık başlar. Sıvıların dengesinin bozulması da, bu sıvıları salgıladığı düşünülen organların hastalanması ve buna bağlı olarak salgıladığı sıvıyı az ya da çok üretmeye başlamasıyla oluşur. Kan kalple, safra karaciğerle, kara safra dalakla ve balgam beyinle ilgili olan sıvılardır. Örnek vermek gerekirse vücutta kanın azlığı ya da çokluğu söz konusuysa kalple ilgili bir rahatsızlığın olduğu düşünülür ve tedavi ona göre yapılır. Kan alma, kusturma, diyet, dağlama vb. uygulamalar, temelinde humoral patoloji teorisi yatan tedavi uygulamalarıdır.

Hacamat da Cerrahiyetü’l Haniyye’de anlatılan tedavi uygulamalarından biridir. Kanlı-kansız (kuru-yaş) olarak iki farklı hacamat uygulaması yapılır. Kanlı hacamat yapılırken öncelikle *mıhcemenin* (hacamat şişesi) uygulanacağı nokta, *mışrat* (hacamat bıçağı) ile çizilir. Çizilen kısmın üzerine mıhceme kapatılarak vakumlama yapılır.

Kanlı hacamat hastalığa göre vücudun 15 farklı noktasına uygulanır. Başın üst kısmı, ense, boynun iki yanı, bilek üstleri, baldırlar ve topuklar kanlı hacamatın uygulandığı başlı-

ca noktalarıdır. Kansız hacamat ise bağır, meme başı, böbrek, dalak ve göbek üstüne uygulanır.¹ Kansız hacamatın odlu ve odsuz olmak üzere iki farklı uygulaması olduğu söylene de bu uygulamaların farkı açıklanmamıştır.

Odlu hacamat uygulaması detaylı olarak anlatılmıştır. Bu uygulamada kullanılan mihcemenin ağzının genişliği işaret parmağı ve orta parmak açıldıklarında uçları arasındaki mesafe kadardır.(yaklaşık 9cm) Uzunluğu yarım karış olan mihcemenin,(yaklaşık 11cm) çeperi kalın ve düzdür. Aletin yan çeperinde bir delik bulunur. İç kısmına üzerine ince uzun bir mum takılacak deliği bulunan bir köprü yerleştirilmiştir. Mihceme kullanılırken mum yakılır ve mumun ucu mihcemenin dip kısmına bakacak şekilde yerleştirilir. Mihcemenin ağzı uygulanacak bölgeye yerleştirildikten sonra yan çeperde bulunan delik kapatılır ve vakumlama işlemi yapılmış olur. Açıklamalara göre bu işlem sırasında mihcemenin içine ılık su da doldurulabilir.²

Mihceme, büyüklü küçüklü çeşitli boylarının bulunması gereken bir alet olup, yukarıda verilen ölçüler en büyük boy mihcemeye aittir. Ağaç, cam, bakır ya da boynuzdan imal edilen mihcemelerle kuvvetli bir vakumlama yapılacaksa, diğerlerine oranla daha dayanıklı olan bakırdan imal edilmiş olanları kullanılmalıdır. Mihcemenin içindeki köprü ise bakır ya da demirden imal edilir.

Mihceme, terapi ve kan alma dışında birkaç farklı cerrahi operasyonda kullanılmıştır. Bunlardan biri günümüzde ekzoftalmi (patlak göz hastalığı) olarak bilinen göz hastalığının tedavisidir.³ Burada mihceme baş üzerine uygulanırken yerinden çıkık olan gözün vakumlamanın etkisiyle tekrar yuvasına getirilmesi amaçlanır. Bu uygulamanın başarısına ilişkin bilgi yoktur.

Diğer uygulama kırık kaburga kemiklerini yerine oturtma uygulamasıdır. Kırık kemiğin bulunduğu yere kuvvetli bir vakumlama yapılır. Benzersiz olan bu uygulamanın zararının olabileceği yazmada da belirtilmiştir.⁴

Dudak, dişeti gibi mihceme uygulanamayacak bölgelere sülük tedavisi önerilmiştir.⁵

Aletin şekli Cerrahiyetül Haniyye'nin bilinen üç nüshasında da çizilmiştir. Bu çizimlerden Paris ve Millet nüshalarında yer alanlar birbirine benzer çizilmişlerdir. İstanbul Üniversitesi nüshasındaki çizim çay bardağını andırır. Paris nüshasının 20. faslındaki minyatürde hastanın ensesine yapıştırılmış boynuz formu mihceme görülmektedir. Bu tip mihcemelerin kullanıldığı bilinse de Sabuncuoğlu'nun yaptığı alet çizimleri boynuz formunda değildir.

Hacamat işleminde kullanılan diğer alet olan *mişrat*, kanlı hacamat uygulamalarında deri üstünde çizikler oluşturmaya yarayan bir neşterdir.⁶ Cerrahiyetü'l Haniyye'de üç fasılda bahsi geçen bu aletin şekli de çizilmiştir. Ucu yuvarlak hatlara sahip olan mişratın bir tarafı keskindir. Cerrah, çeşitli boylarda bulundurmak zorunda olduğu mişratı kullanırken kesileri fazla derin yapmamaya özen göstermelidir. Bu neşter hacamat işlemi dışında ur çıkarma ameliyatlarında da kullanılır. ⁷ Ur çıkarma ameliyatları, uygulama sırasında yapılması gereken kesilerin yönleri ve şekilleri gösterilerek açıklanmıştır.

¹ Cerrahiyetü'l Haniyye, II. bab, 96. fasıl, P160b, M153a

² Cerrahiyetü'l Haniyye, II. bab, 96. fasıl, P160b, M153a

³ Cerrahiyetü'l Haniyye, II. bab, 20. fasıl, P66b, M64a

⁴ Cerrahiyetü'l Haniyye, III. bab, 8. fasıl, P181a, M171b

⁵ Cerrahiyetü'l Haniyye, II. bab, 97. fasıl, P165a, M157b

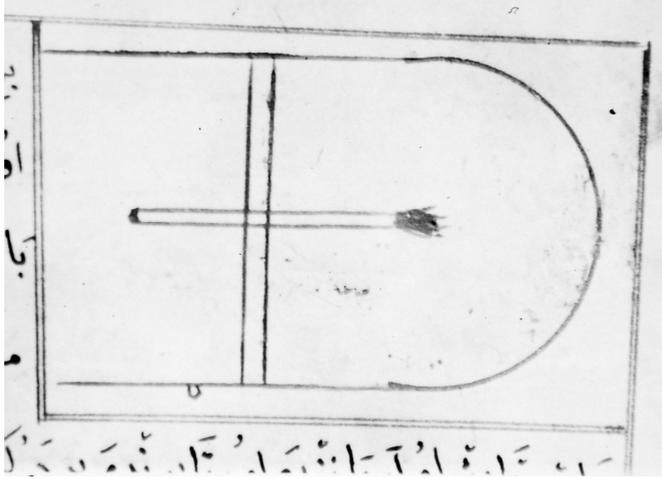
⁶ Cerrahiyetü'l Haniyye, II. bab, 96. fasıl, P160b, M153a

⁷ Cerrahiyetü'l Haniyye, II. bab, 46. fasıl, P87b, M83b

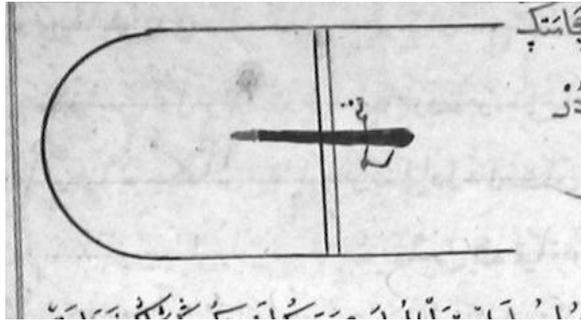
Sonuç olarak hacamat 15. yüzyıl Osmanlı tıbbında yeri olan bir uygulamadır. Cerrahlar hacamat uygulamaları için günümüzde benzerleri olan mişrat ve mihceme adlı aletleri geliştirmişler ve halen kullanmaktadırlar.

KAYNAKLAR

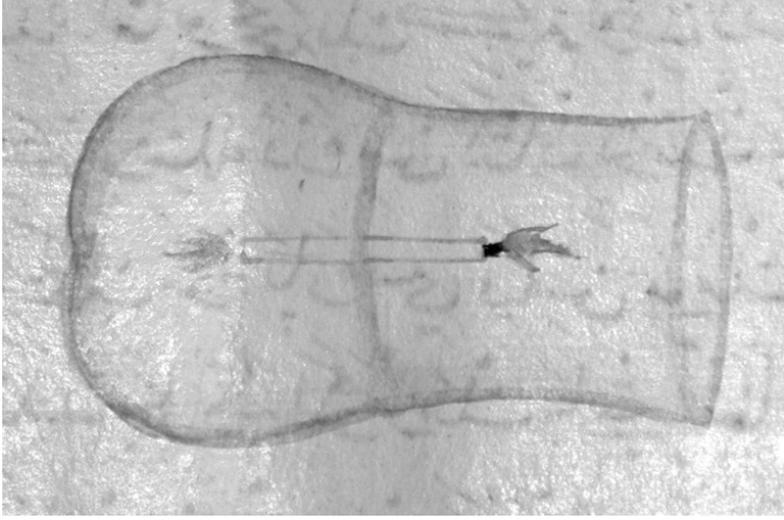
- Yıldırım, N. XV. yüzyılda Cerrahnameler. Amasya Uluslararası Anadolu-Türk Darüşşifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi, İçinde.: Ed. Kadioğlu S., Kadioğlu FG., Uzel İ. Amasya, Amasya Valiliği; 2008. s.113-129.
- Sabuncuoğlu şerafeddin, Cerrahiyetü'l Haniyye, Bibliotheque Nationale Suppl, 693, Paris, (P)
- Sabuncuoğlu şerafeddin, Cerrahiyetü'l Haniyye, Millet Kütüphanesi, Kat. No:79, İstanbul, (M)
- Sabuncuoğlu şerafeddin, Cerrahiyetü'l Haniyye, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilimdalı, İstanbul, (İÜ)
- Uzel, İ. Cerrahiyetü'l – Haniyye. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları,1992

şekil -1: Paris nüshasındaki mihceme çizimlerinden bir örnek (P164a)

şekil -2: Millet nüshasındaki mihceme çizimlerinden bir örnek (M157a)

Şekil -3: İstanbul Üniversitesi nüshasındaki mihceme çizimlerinden bir örnek (İ.Ü. 96f)

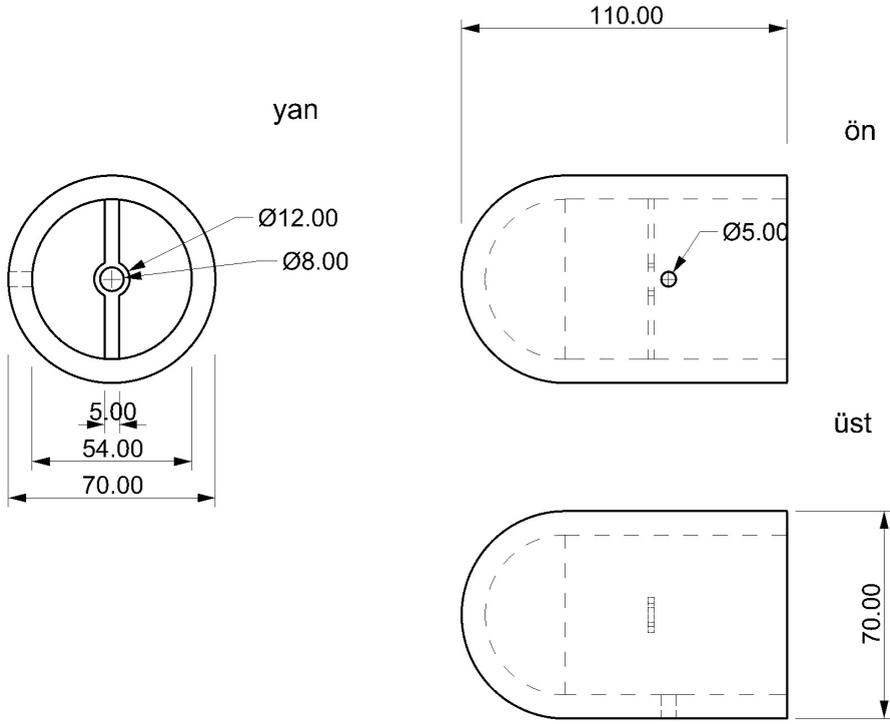
Şekil -4: Mihcemenin üç boyutlu görünümü

Şekil -5: Boynuz formlu mihcemenin kullanımına ilişkin Paris nüshasından bir minyatür (P67a)

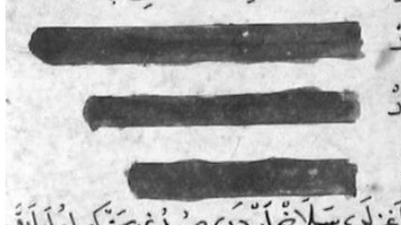
Şekil -6: Mihceme'nin kullanımına ilişkin Paris nüshasından bir örnek. Aletin ölçüleri orantısız olarak verilmiştir. (P165a)

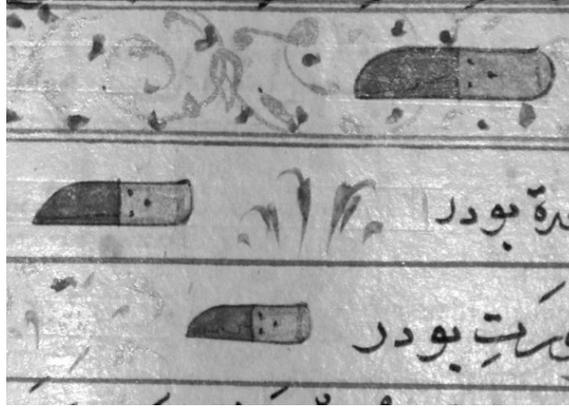
Şekil -7: Mihcemenin üç görünüşü ve yaklaşık ölçüleri

Şekil - 8: Paris nüshasındaki mişrat çizimleri (P87b)

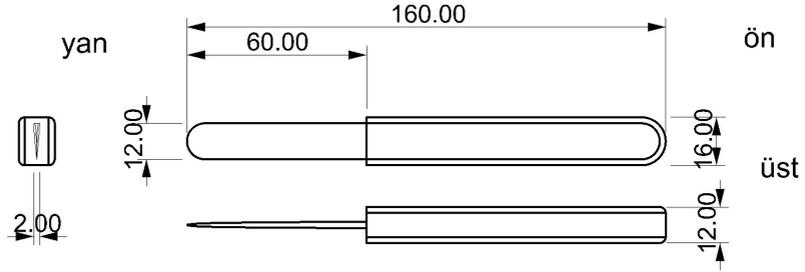
Şekil - 9: Millet nüshasındaki mişrat çizimleri (M83b)

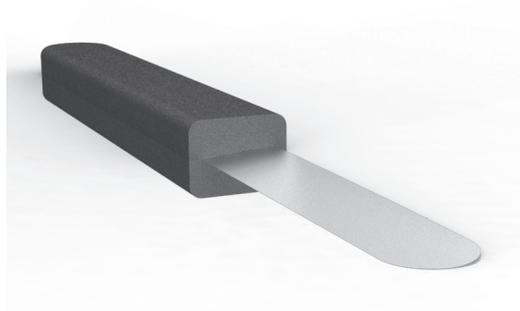
Şekil -10: İstanbul Üniversitesi nüshasındaki mişrat çizimleri (İÜ2B46f)

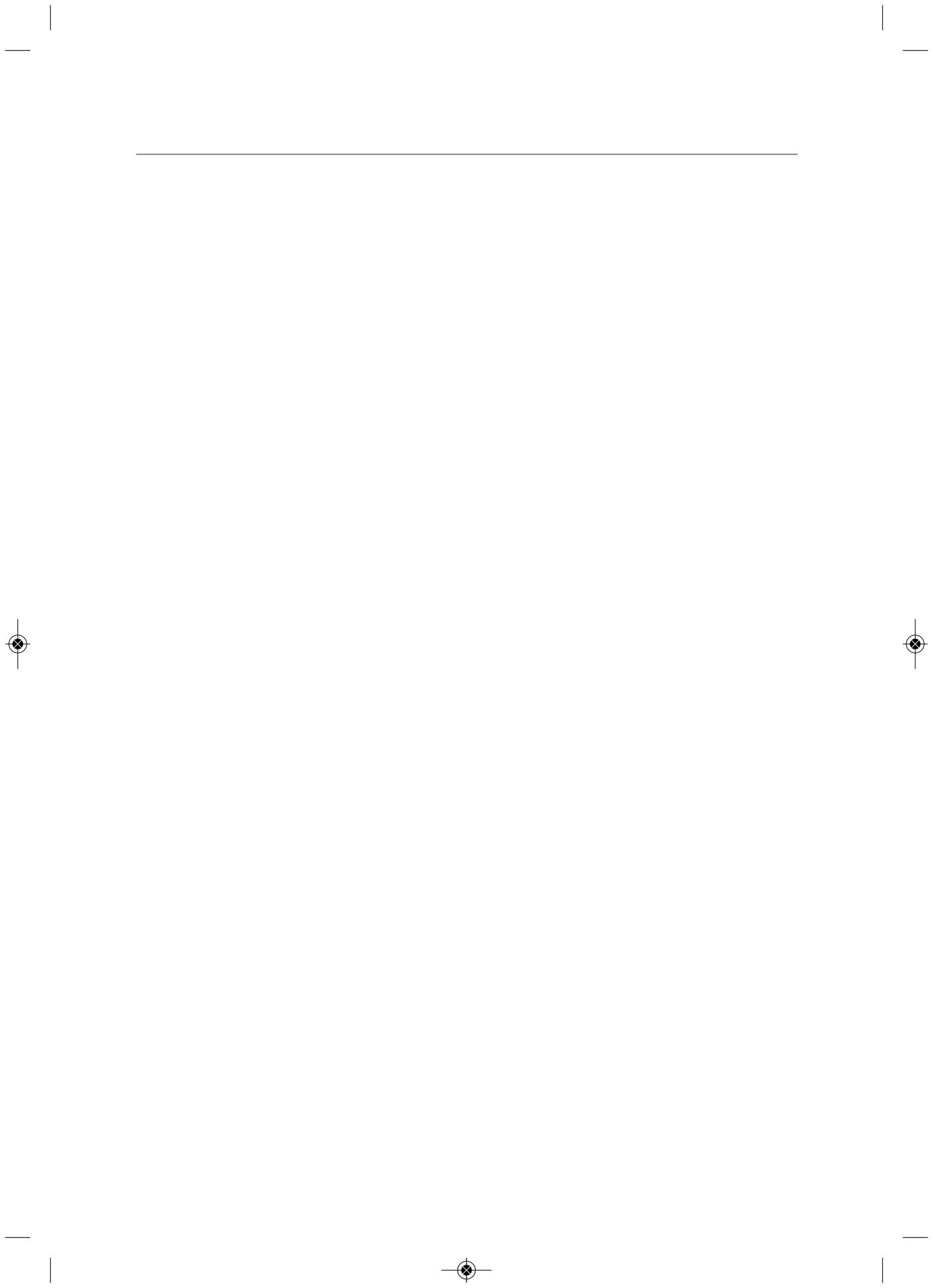

Şekil -11: Paris nüshasında mişratın kullanımı gösteren minyatür (P166b)

Şekil -12: Mişratın üç görünüşü ve yaklaşık olarak ölçüleri

TALİDOMİD VE KIBRIS

THALIDOMIDE AND CYPRUS

Osman Özdemir*, Zeliha Pala Kara**

Abstract

Thalidomide was discovered as a sedative drug in 1954 by German Chemie Grünenthal Pharmaceutical Company. In 1960's it was used for various indication including pregnancy morning sickness in 46 different countries. In 1961, the connection between birth defects with the use of Thalidomide was reported independently by two physician from Germany and Austria. In the late 1950s and early 1960s, more than 10,000 children in 46 countries were born with deformities such as phocomelia as a consequence of thalidomide use. 40 % of these babies died in the first year of their lifes. Thalidomide was withdrawn from market in 27th of November 1961 and negative effects of thalidomide led FDA to develop more structured drug regulations and control over drug use and development in 1962. Thalidomid was not registered in Turkey. In Cyprus, Thalidomide was imported in 1958, but it is not reported whether there is any Thalidomide case or not. The aim of this study is to investigate the use of Thalidomide and its consequences in Cyprus. According the archive screening and in-person interviews it is determined that there are two Thalidomide victims in Cyprus. One of the cases had supportive care from foundation, but other one has applied for foundation after this study.

Key Words: Thalidomide, Cyprus, Thalidomide victims

Özet

Talidomid 1954 yılında Alman Chemie Grünenthal firması tarafından bulunmuş ve sedatif bir ilaç olarak pazarlanmıştır. 1960 yıllarında yaklaşık 46 ülkede gebeliğin ilk aylarında görülen bulantı ve kusmalar da dahil farklı endikasyonlarda kullanılmıştır. 1961 yılında Avusturya ve Almanya'dan iki doktor tarafından, birbirinden bağımsız olarak Talidomid kullanımı ile doğum-

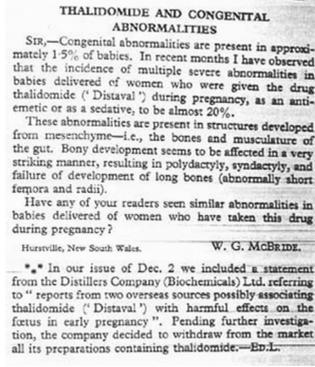
* Prof., Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Haspolat, Lefkoşa, KKTC, osmanozdemir2001@yahoo.com

** Arştr. Grvl., İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Farmakoloji Anabilim Dalı 34116 Beyazıt-İstanbul

sal defektler arasında bağlantı olduğu bildirilmiştir. Bunu takiben gebeliğin özellikle ilk üç ayında Talidomid kullanan kadınların bebeklerinde ciddi doğum defektleri olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çocukların sayısı o dönem için 10.000'nin üzerinde olmuştur. Bu dönemde doğumsal malformasyon ile doğan bebeklerin yaklaşık %40'ı bir yıl içinde hayatını kaybetmiştir. 27 Kasım 1961 yılında Talidomid piyasadan çekilmiştir ve 1962 yılında ilaç güvenliği ile ilgili yeni FDA'de yeni düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye'de talidomid ruhsatlandırılmamıştır. Kıbrıs'a 1958 yılında ithal edilmiş fakat Talidomid vakası olup olmadığı bildirilmemiştir. Çalışmamızın amacı Kıbrıs'taki Talidomid kullanımını araştırmak ve Talidomid vakası olup olmadığını değerlendirmektir. Arşiv taranması ve birebir görüşme ile yapılan araştırmamızda Kıbrıs'ta iki adet Talidomid vakası bulunmuştur. Bunlardan biri Almanya'daki fondan yararlanır iken diğeri bu çalışma sayesinde başvurusunu yeni yapmıştır. Bu çalışma ile Kıbrıs'ta Talidomid vakalarının bulunduğu ortaya konmuş ve toplumda farkındalık yaratılmıştır.

Anahtar sözcükler: Talidomid, Kıbrıs, talidomid kurbanları

Talidomid, 1954 yılında Almanya'da bulunan özellikle antibiyotik üretimi ile tanınmış Chemie Grünenthal firması tarafından tesadüfen bulunmuş ve sedatif bir ilaç olarak kullanıma sunulmuş olan bir etkin maddedir. Preklinik çalışmalarda Talidomid'in ortanca letal doza (LD50) ulaşılmasının pratikte imkansız olduğu gösterilmiş ve güvenli bir ilaç olarak değerlendirilmiştir. 1957 yılında Almanya'da Contergan, 1958 yılında ise İngiltere'de Distaval adı altında pazarlanmıştır. Bunu takiben farklı endikasyonlarda kullanılan ve içinde Talidomid olan birçok ilaç kombinasyonu piyasaya sürülmüş ve 1960'larda toplam 46 ülkede pazarlanmıştır. 1959 yılında Talidomid'in yan etkisi olarak el ve ayaklarda nöropatiye neden olduğu rapor edilmiştir. Yeterli klinik çalışma olmamasına rağmen firma tarafından 1958 yılında özellikle gebeliğe bağlı bulantı ve kusmaların giderilmesinde etkin olduğu bildirilmiş ve on binlerce gebe kadın tarafından kullanılmıştır. Alman pediatri uzmanları beklenenin dışında ciddi organ malformasyonu ile doğan bebekler görmeye başlamışlar ve 1960 yılında Kassel'de düzenlenen kongrede Kosenowand Pfeiffer ilk vaka raporunu sunmuştur. 1961 yılında Wiedemann tarafından 10 aylık bir dönemde kendisine başvuran 13 tane doğumsal defekti olan vaka bildirilmiş ve bunun epidemik olduğu vurgulanmıştır. Bu çocuklarda görülen malformasyonlar; konjenital kalp yetmezliği, mikrofitalmi ve koloboma, barsak yokluğu, renal bozukluklar, dış kulak anomalileri ve yüz benleri olarak belirtilmiştir (1). 1961 yılında Avusturya ve Almanya'dan iki doktor tarafından, birbirinden bağımsız olarak gebelikte Talidomid kullanımı ile bu doğumsal defektler arasında bağlantı olduğu bildirilmiştir (Resim 1) (2). Bunu takiben İngiltere, Kenya, Japonya, İsveç, Belçika, İsviçre, Lübnan, İsrail, Peru, Kanada, Brezilya ve Hollanda'dan bu bildiriye dair doğrulama gelmiştir. Bu çocukların sayısı o dönem için 10.000'nin üzerinde olmuştur. Bu dönemde doğumsal malformasyon ile

Resim 1: McBride WG. Thalidomide and Congenital Abnormalities. The Lancet 2, (December 16th, 1961): 1358

doğan bebeklerin yaklaşık %40'ı bir yıl içinde hayatını kaybetmiştir (3). Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ise, FDA' de görevli farmakolog Dr. Frances Oldham Kelsey Avrupa'da bildirilen irreversible periferik nöropati yan etkisi nedeni ile Talidomid'in ABD'de ruhsatlandırılmasına onay vermemiştir. Fakat ABD'de mevcut yasalara göre klinik çalışma adı altında yaklaşık 2000 Talidomid tableti doktorlara dağıtılmıştır ve sonuç olarak da 17 anomali vakası görülmüştür (1,4). Talidomid Almanya'da reçetesiz olarak kullanıldığı için en fazla vaka burada görülmüştür (1).

Diğer taraftan Türkiye'de aynı yıllarda Talidomid'in ruhsatlandırılması için yapılan başvuru Sağlık Bakanlığı danışmanı olarak Prof.Dr. Şükrü Kaymakçalan tarafından değerlendirilmiştir. Dr. Kaymakçalan, Talidomid'in etkin bir ilaç olduğunu ancak gebelik döneminde kullanılacağı için yapılan hayvan deneylerinin yetersiz olduğu gerekçesi ile ruhsatlandırılmasının uygun olmayacağını bildirmiştir. Bakanlıkta bu değerlendirmeye uyarak Türkiye'de Talidomid'in ruhsatlandırılmasına izin vermemiş ayrıca da yasalar gereği Türkiye'ye klinik çalışma adı altında bile girmemiştir (5).

27 Kasım 1961 yılında Talidomid tüm ülkelerde piyasadan çekilmiştir. Ancak insanların konu hakkındaki farkındalığının yetersiz olması nedeni ile bir süre daha evlerinde bulunan Talidomid preparatlarının kullanılmaya devam edildiğine inanılmaktadır (1).

Gebelik döneminde Talidomid kullanımına bağlı olarak doğumsal defekt ile doğan çocuklar "Talidomid Kurbanları" olarak tanımlanmıştır. Almanya'da 1971 yılında tüm engelli çocuklar için bir vakıf kurulmuştur ("Hilfswerk für behinderte Kinder"). Bu vakfın amacı Talidomid kurbanı çocukların yanı sıra tüm engelli çocukların yaşama şartlarını düzenlemek ve desteklemektir. O dönemde gerek Almanya Federal Hükümeti gerek ise de Talidomid'i piyasaya süren Grünenthal şirketi tarafından vakfa maddi kaynak sağlanmıştır. Bu vakıf aracılığı ile Talidomid'den etkilenen çocuklar kayıt altına alınmış ve hem yaşamsal şartları hem de tüm sağlık hizmetleri bu fondan sağlanmıştır. Talidomid kurbanları doğum yıllarına bakılarak ve fiziksel muayene sonucu görülen deformasyonların derecelerine göre bu vakfın güvencesi altına dahil

edilmişlerdir. 2005 yılına gelindiğinde çocukların erişkin olmaları sebebi ile vakfın adı “Engelli İnsanlar için Contergan Vakfı” olarak değiştirilmiştir. Günümüze kadar vakfa gerek Avrupa Birliği gerek ise Grünenthal şirketi tarafından 500 milyon Euro kaynak sağlanmıştır (1,6).

1961 yılındaki bu faciadan sonra ABD’de FDA tarafından, ruhsatlı ilaçların etkinliklerinin yanında güvenli olmasının da aranması gerekliliği ile ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Bunu takiben Talidomid ile ilgili birçok bilimsel çalışma yapılmış ve farklı endikasyonlarda güvenle kullanılabileceği gösterilmiştir. Fakat teratojenik etkisi kanıtlanmış olduğundan kullanımı kayıt altında tutulmaktadır. Günümüzde Türkiye ve Kıbrıs’da dahil olmak üzere dünyada immüno-supresif ajan olarak eritema nodosum leprosum ve multiple myeloma tedavisinde endikedir (7).

Eylül 2011 de göreve başladığım Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Eczacılık Fakültesinde Eczacılığa Giriş ve Eczacılık Tarihi dersini veriyor ve konularım ile Kıbrıs’ın eczacılık ve tıp tarihi alanındaki birikimi de değerlendirmeye çalışıyordum. Aynı zamanda sorumlu olduğum halk sağlığı derslerinde eczacının halk sağlığına katkısının artmasını sağlamanın temel görevlerinden biri olduğuna inanıyordum. Nitekim, hastaların eczaneler aracılığı ile sağlık danışmalığı hizmeti almaları halk sağlığının önemli bir parçasıdır. Ayrıca bu vesile ile eczacıların ilaç güvenilirliği takip sistemindeki rolleri de kaçınılmazdır ve öğrencilerime Farmakovijilans uygulamalarına katkılarını sağlamak da hedeflerimden biridir. Bu bağlamda kişisel bir merakım olan Talidomid örneğini vererek öğrencilerimde farmakovijilans ile ilgili bir farkındalık yaratmak istedim. Öğrencilerimden “Talidomid Faciası”nın Kıbrıs’ta yaşanıp yaşanmadığını araştırmalarını istedim ve bu süre zarfında sonuç alamadığım için bu konuyu kendim araştırmaya karar verdim. Bu çalışmada Talidomid’in Kıbrıs’ta gebe kadınlar tarafından kullanılıp kullanılmadığı ve kullanılmış ise doğumsal defektli olarak doğan çocukların varlığını araştırmayı hedefledim. Bu bağlamda Milli Arşiv’deki yerel gazeteleri inceledim.

Kıbrıs’ta Talidomid’in 1958 yılından itibaren Softenon isimli müstahzar olarak ithal edildiği ve kullanıldığı yerel gazetelerde yayımlanmış bakanlığın bildirisi ile gösterilmiştir.

Kıbrıs’ta Talidomid kullanımı sonucu vaka olup olmadığını araştırmaya öncelikle 1958-1963 yılları arasında Lefkoşa’da yayımlanan “Halkın Sesi” gazetesinin arşivine giderek başladım. 7 Ağustos 1962 tarihli baskısında “Sakat Doğan Çocukların Sağlık Bakanlığına Bildirilmesi” başlıklı haberde Sağlık Bakanlığının “Talidomid ilacı ile ilgili tebliği” yayımlanmıştır (Resim 2). Bu haberde “1) “*Thalidomide*” ilacı 1958 Temmuzundan 1960 Aralık

Resim 2: 7 Ağustos 1962’de Halkın Sesi gazetesinde Sağlık Bakanlığının Talidomid ile ilgili yayımladığı tebliğ.

ayına kadar Birleşik Kırallık'tan ve 1960 Kasımından 27 Kasım 1961 tarihine kadar Almanya'dan ithal edilmiş, son tarihte imalatçılar tarafından piyasadan kaldırılmıştı.

2) Bu bakanlığın yapmış olduğu soruşturmalar neticesinde görünürde bahse geçen ilaç, herhangi bir Hükümet Hastahanesi veya bakımevine devam eden hamile bir kadına verilmemiştir; bununla beraber Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan tahkikat neticesinde Haziran 1962'de bacakları sakat bir çocuk doğduğu tesbit olunmuştur. Çocuğun annesine hamileliğinin ilk iki ayı sırasında "Thlidomide" verilmekteydi.

Sağlık Bakanlığı söz konusu ilacın hakikaten piyasadan kaldırılmış olmasını temin etmek maksadıyla tedbirler almaktadır.

Sağlık Bakanlığı bütün hususi doğum mütehasısları ile ebelere son 18 ay zarfında doğan, gelecek 6 ay zarfında doğacak olan bütün sakat çocukları Bakanlığa bildirmelerini rica eder."

Bu haberdan yola çıkarak, yaşı 70 ve üzeri olan Çocuk Hastalıkları ve Kadın Doğum uzmanı serbest çalışan doktorları araştırmaya başladım. 1985 yılında İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakülte'sinde öğrencim olan Ecz. Nermin Karagözlü'den yardım istedim. Kendisi Çocuk Hastalıkları uzmanı Dr. Orhan Oktay'dan konuyu görüşmek üzere bir randevu aldı. Bu esnada eczanede Nermin Hanım'ın kız kardeşi Terim Öztürk'ten fokomeli tanımına uyan H.A.'yı tanıdığımı öğrendim. Dr. Orhan Oktay ile ilk görüşmemde araştırma konumu kendisi ile paylaşıp H.A. adlı olası Talidomid vakasından bahsettim. Sayın Dr. Oktay H.A'nın doğru isim olduğunu ve aileyi yakından tanıdığını belirterek H.A.'nın annesinden randevu almamıza yardımcı oldu.

H.A.'nın annesi A.A. ile ilk buluşmamızda kendisine ilaç ve tıp tarihi ile ilgili bir araştırma yaptığımı belirterek kullandığımı düşündüğüm Softenon (Talidomid 50 mg) adlı ilaç hakkında konuşmak istediğimi söylediğim. Kendisi 50 yıl öncesini sanki daha dün yaşamış gibi her şeyi çok açık bir şekilde anlatmaya başladı. "1959 yılında ilk hamileliğimde inanılmaz bulantılara maruz kaldım ve çok zor bir hamilelik geçirdim. Daha sonra tekrar hamile kalınca kendisi Rum olan bir doktora gidiyordum ve uyguladığı tedavi ile rahat bir hamilelik geçirmeye başladığım sırada Rumlar ile artan güvenlik sorunları nedeni ile doktorumu değiştirip Türk bir doktora gitmeye başladım. Yeni doktorumun isteği doğrultusunda kullandığım ilaçları bırakınca tekrar düşük yaptım. Nihayet H.A.'ya hamile kaldığımda Limasol'de bulunan bir Kadın Doğum uzmanı doktoru tarafından daha önce bu kadar şiddetli mide bulantısı vakasını sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde gördüğünü, burada görmediğini belirterek beni Lefkoşa'da bulunan Dr. Necdet Ünel'e yönlendirdi. Dr. Necdet Ünel o dönemde sık sık Avusturya'ya gittiği için beni güvendiği bir doktor olan Dr. Demosthenis Taliadoros'a (Avusturya Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi Mezunu, Kadın Doğum Uzmanı) gönderdi. Dr. Taliadoros eşimle birlikte gittiğimizde yeni bir ilacın çıktığını ve bunun beni rahatlatacağını söyleyerek "Softenon" adlı ilacın yazılı olduğu reçeteyi bize verdi. İlacı Lefkoşa'da Türk bir eczacının çalıştığı eczaneden aldık. Ben bu ilacı kullanmaya başladığımda yaklaşık 1.5 aylık hamile olduğumu düşünüyorum. Gece yatmaya yakın bir tablet aldım ve bulantım olmaksızın rahat bir uyku uyudum. Ben toplamda bir kutu ilacın yarısını kullandım. 10 Mayıs 1962'de hastanede doğum yaptığım gün çevremdeki herkes son derece suskundu. Bir müd-

det sonra bebeğim H.A.'yı ayak kısmı örtülü olarak getirdiler. İlk önce anlamadım fakat sonrasında bir anormallik olduğunu fark ettim. Eşim bu durumda bebeğimize sahip çıkalım onu besleyelim ve yaşatalım şeklinde fikrini belirtti, ben de aynı şeyi düşünüyordum. Bu arada Ağustos 1962 tarihinde Softenon yasaklandı. Biz bu karar ile birlikte bu ilacın kurbanı olduğumuzu anladık. İlk önce ilacı ithal eden Rum bir ithalatçıyı mahkemeye verdik fakat sonuç alamadık. Bebeğim büyüyordu. Kendisine küçük adam diyorlardı. Ama hiç eve kapanmadı. 4.5 yaşına gelince babası H.A.'yı alarak Londra'da bulunan Queen Mary Hastanesi'ne götürdü. 9 ay kadar Londra'da kaldılar. Bu süre içerisinde 4 ameliyat geçiren oğlumun Talidomid'e bağlı olarak doğumsal defektleri olduğu İngiliz doktorlar tarafından rapor edildi. Bu belge ile Almanya'daki fona başvurarak oğlumun durumu anlatıldı ve Talidomid faciasına maruz kalanlara yapılan destek grubuna dahil oldu. Londra'da kendisine isterse 18 yaşından sonra ayaklarına protez takmak için ameliyat edilebileceği söylenmişti. 20 yaşına gelince 1982 yılında ameliyat olmak istediğini belirterek tekrar Londra'ya gittiler. Bir ayağı diz hizasından diğeri de 5 cm aşağıdan kesildi ve protez takıldı. Oğlumun hiçbir mental problemi olmadı ve kendisi açık öğretim fakültesini bitirdi." Bu bizim kaderimizmiş diyerek sözlerini tamamladı. Kendisine bu şekilde doğmuş başka çocukların olup olmadığını sorduğumda gayrimüslim bir ailenin kız çocuğunu bu şekilde doğduğunu fakat ailenin çocuğu beslemeyerek ölüme terk ettiğini belirtti. Aynı zamanda ilacın yasaklanmasını takiben çok sayıda kurtaj yapıldığına deyindi. Kendisinin konu ile son sözleri "Biz oğlumuzu büyüttük. Çok

Resim 3: Sakat doğan çocukların aileleri tarafından ölüme terk edilmesine dair haberler

Resim 4: Kıbrıs'ta yaşayan Talidomid vakası H.A.'nın sağ eli

Resim 5: Kıbrıs'ta yaşayan Talidomid vakası B.A.'nın sağ eli

acılar çektik fakat hiçbir zaman pişmanlık duymadık" oldu (Resim 3).

Bu söyleşiden sonra H.A. ile görüşme talebim oldu. H.A. ile Lefkoşa ve Mağosa' da olmak üzere iki kez görüşme fırsatım oldu. Önce kısa bir tereddüt ile başlayan görüşmelerimizde olayın tıbbi yönünü çıplak gözle görebiliyordum. H.A.'nın sol elinde "radial clup hand" deformitesi ve sağ elinde ise baş parmak hipoplazisi bulunmaktadır (Resim 4). Daha öncesinde ise Londra'da çeşitli operasyonlar geçirmiş ve bacağı diz altından amplüte edilerek protez takılmıştır. H.A. aradan geçen 50 yılın zor yıllar olduğunu ama hayatın her şeye rağmen güzel olduğunu söylüyordu. Bu arada Almanya'daki vakfın kendisine 2 yılda bazı evraklar ile sağlık durumunu yakından takip ettiğini belirtti. KKTC'deki Alman temsilciliğine evraklarını götürdüğünde Rum tarafındaki evraklarında gelmesi durumunda evrakları Almanya ya göndereceğini söylemesi Rum kesiminde de Talidomid vakalarının olduğunu kanıtı olarak değerlendirilecek bir ifadedir. Nüfus yoğunluğu Türk kesiminden çok olduğuna göre daha fazla sayıda vaka olması da beklenen bir durumdur.

İkinci vaka ise Girne'deki Milli Arşivde 1958-1962 yıllarının gazetelerini taramak için gittiğimde konu ile ilgili araştırma yaparken oradaki çalışanlar tarafından benim araştırma konuma uyan bir kişiyi tanıdıklarını ve birlikte çalıştıklarını söylediler. Kendisi ile aynı gün görüşme fırsatı buldum ve çalışmalarımın bahsettim. Annesi ile görüşmek istediğimi söylediğim de ise annesinin suçluluk duyduğunu ve konu ile ilgili konuşmak istemediğini öğrendim. Fakat annesi ile telefonda görüşerek hamileliğinin ilk üç ayında Softenon adlı ilacı kullandığını öğrendim. KKTC'de ikinci Talidomid vakası olarak tespit ettiğim B.A. yaşamının normal şekilde idame edebilmiş ve sağlıklı çocuklara sahip olmuştur. B.A.'nın sağ elinde ikinci parmak var iken, başparmak, 3., 4. ve 5. parmak agenezi mevcuttur (Resim 5). B.A. bugüne kadar herhangi bir vakfa başvuruda bulunmamıştır. Benim kendisi ile yaptığım söyleşinin ardından doğum tarihi ve fiziksel bulgularını da belgeleyerek İngiltere'de ki bir vakfa başvuruda bulunmuştur. Dosyası inceme aşamasındadır.

Bizim bu çalışmadaki amacımız önce İngiliz kolonisi sonra da Kıbrıs Cumhuriyeti olduğu dönemdeki bu durumu bilimsel olarak aydınlatmak, farmakovijilans uygulamalarının önemi için farkındalık yaratmaktır.

Kaynaklar

1. Smithells RW, Newman CGH. Recognition of Thalidomide effect. *J Med Genet* 1992; 29: 716-723.
 2. McBride WG. Thalidomide and Congenital Abnormalities. *The Lancet* 2, (December 16th, 1961): 1358.
 3. McBride WG. "Health of thalidomide victims and their progeny". *Lancet* 2004; 363.
 4. Michael M. J. Fischer, *Anthropological Futures*. Duke University Press. 2009.
 5. Özdemir O. Türkiye'de Talidomid gerçeği. *TFD Bülteni*. 2012;114:10-12.
 6. <http://www.contergan.grunenthal.info/grt-ctg/GRT>
 7. CTG/Die_Fakten/Die_Stiftungsloesung/152700067.jsp (Erişim 25.05.2013)
- Matthews SJ et all. Thalidomide: A review of approved and investigational uses. *Clinical Therapeutics*. 2003;25: 342-396.

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA SİNOP'TA GÖRÜLEN BULAŞICI HASTALIKLAR

INFECTIOUS DISEASES OCCURRED AT THE BEGINNING OF 20TH CENTURY IN SINOP

İbrahim Başağaoğlu*

Abstract

This study is based on the work titled “The Medical and Social Geography of Turkey, Sinop Province” written by Dr Mehmed Said, Health Director of Sinop.

This article focuses on infectious diseases such as syphilis, tuberculosis, smallpox, cholera, typhus seen in Sinop at the beginning of 20th century and their damage to the city. In addition, attitudes of residents of Sinop towards medicine, the Sinop Hospital, quarantine regulations and quarantine station in the city are among the subjects dealt in this study.

Key Words: Sinop, Epidemics, Quarantine, History of Medicine.

Özet

Sinop Sıhhiye Müdürü Dr. Mehmed Said tarafından yazılan “Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası, Sinop Sancağı” isimli eseri bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Bu makalede 20.yüzyılın başlarında Sinop'ta görülen frengi, sıtma, verem, çiçek, kolera, tifüs gibi bulaşıcı hastalıklar ve yaptığı tahribat anlatılmış, ayrıca Sinop halkının tababete karşı tutumu, Sinop Hastanesi, karantina ve tahaffuzhanesinden bahsedilmiştir.

Anahtar sözcükler: Sinop, Salgın Hastalıklar, Karantina, Tıp Tarihi.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

Giriş

Sinop Sıhhiye Müdürü Doktor Mehmed Said tarafından 1922’de (1338) kaleme alınan ve Osmanlı Türkçesi ile neşredilmiş olan “ Türkiye’nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası, Sinop Sancağı isimli eseri bu çalışmanın ana temelini oluşturmaktadır.

Sinop Sancağı

Hudut, Boylam ve Enlem Dereceleri, Yüz Ölçümü

Kuzeyden Karadeniz, Doğudan Canik ve Amasya Sancakları, Güneyden ve Batıdan Kastamonu Vilâyeti ile hudut komşusu olan Sinop Sancağı 31 ve 33. boylam daireleriyle 41 ve 42. enlem daireleri arasında yaklaşık 8.620 kilometre kare bir araziye ihtiva eden, kısmen dağlık bir sahadan ibarettir.

Sinop livası 1920 senesi Haziran ayı içerisinde; bağılı olduğu Kastamonu Vilayetinden ayrılarak müstakil olmuştur. Sinop, Gerze, Ayancık ve Boyabat adlarında dört kazası vardır(1).

Halkın Tâbabete Karşı Vaz’iyeti

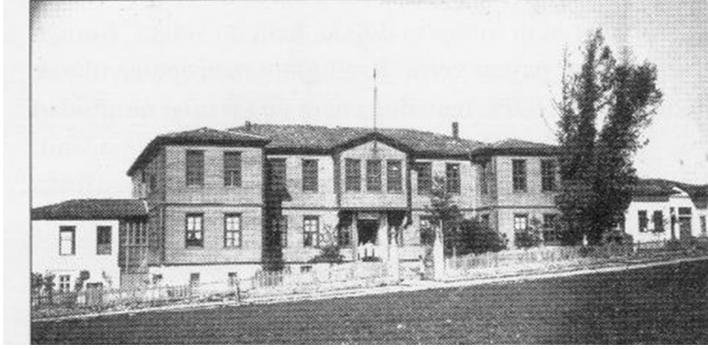
Halkın tababete karşı vaziyeti pek müsaittir. Maddeten ve manen faydası görülmesi şart olmakla beraber bu devamlılık ücretsiz de icra edilecek olursa halkın tababete karşı yakınlık ve sadakati günden güne artacaktır. Frengi mücadelesi ve bu konuda açılmış olan sağık kurumları halka tababetin kudret ve tesirini çok açık bir şekilde ispatlamıştır. Hakikat şu ki her tarafi çıbanlar içerisinde bulunan bir frengili iki üç şırınga ile çıbanlarından kurtulabilir. Senelerden beri Yılcıncıkçı hocaların okuyup okuyup da iyi edemedikleri iltihaplar, öteden beri hamallar gibi taşınan fitiklar ameliyat ile şifa bulursa ve günden güne ölüme doğru giden sıtmalılar bedava kinin dağıtımı sayesinde sıtmalarından kurtulurlarsa artık tababete karşı halktaki rağıbetin artacağına şüphe yoktur. Yapılan şiddetli takibat karşısında yer yer baş gösteren bir takım sahte tabipler ve ocakçılar da yaptıkları mesleğı terk etmeye mecbur edilmişlerdir (1).

Hastahane

Livada öteden beri üç hastahane vardı. Özellikle frengi mücadelesi için kurulmuş ve açılmış olan bu hastahanelerden birisi Sinop Kazası merkezinde, diğeri Ayancık ve Boyabat kazaları merkezinde idi. Eski Kastamonu- Bolu Frengi Mücadele Teşkilâtı Nizamnamesine göre Sinop Hastahanesi birinci sınıf, Ayancık ve Boyabat hastahaneleri ikinci sınıf hastahaneler idi. 1921 senesi Temmuz ayı başlarından sonra yalnız Sinop Hastahanesi elli yataklı bir hastahane haline getirilmiş, Ayancık ve Boyabat hastahaneleri dispanser şekline dönüştürülmüştür (1).

Sinop Hastahanesi: 1887 tarihinde Abdurrahman Paşa’nın Kastamonu Valiliğı’nde bulunduğu sırada inşa edilmiştir. Hastahane şehrin kuzey batısında, denize bakan yüksek bir mevkiye ahşap fakat pek sağık bir şekilde inşa edilmiştir. 1899 senesine kadar sönük bir surette idare edilmiş olan bu müessesenin maaş ve masrafları ile ilgili giderlerin; bu tarihten itibaren genel bütçeden ödenmesi kabul edilmiştir(1).

1899 senesinden itibaren hususi bir ehemmiyet atfedilmiş olan frengi mücadele teşkilâtının gündün güne gelişmekte ve ilerlemekte olması sebebi ile hastahanelerde bu ilerlemelerden fazlaca istifade etmişlerdir. Bu arada öteden beri teşkilatın “**lüks hastahanesi**” şerefini üstlenmiş olan Sinop Hastahanesi: beşi erkekler, ikisi kadınlara mahsus yedi koğuşu, Anadolu’da benzerine nadir rastlanan muntazam bir ameliyathanesi, bir bakteriyoloji laboratuvarı, tecrit hanesi, diğer kısımları ve ilave binaları ile hakikaten hastahane tabirine uygun bir hâle gelmiştir. Hastahanenin bütün maaş giderleri ve masrafları Osmanlı Hazinesinden sağlanmış ve ödenmiştir(1). (**Resim 1**)

Resim 1: Frengi ve Guraba Hastanesi; Abdurrahman Paşa tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra ismi Memleket Hastanesi olmuştur.

Karantina

Tanım: Kolera, veba, tifo, tifüs, çiçek ve sıtma gibi bulaşıcı bir hastalığa maruz kalan ya da maruz kalabilecek bir yerden gelen şüpheli durumundaki insan, hayvan ve eşyaların belirli bir süre kimseyle temas ettirilmemesi için alınan tedbirlerdir(2,3).

Karantina kelimesi quarante (kırk) ve quarantaine (kırk kadar) anlamına gelen kelimelerden doğmuştur. “Kırk gün” anlamını ise Venedik’te 1349 yılında ilk defa gemilerin kırk gün bekletilmesi nedeniyle almıştır. Bütün milletlerde karşılıkları hemen hemen aynıdır. Abdülhak Molla karantina kelimesinin karşılığı olarak Usul-ü tahaffuz, Lazaret denilen karantina bölgesi karşılığına da tahaffuzhane kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Ancak zamanla halk arasında karantina ve karantinahane ifadeleri yerleşmiştir. İlk defa 1423’te yine Venedik’te karantina istasyonu (lazaretto) kurulmuştur (2-5).

Tahaffuzhane: Seyahat sırasında, yolcu ve gemi adamları arasında bulaşıcı hastalık görülen gemilerin karantina sürelerini geçirmeleri, gerekli sağlık önlemlerinin alınması ve hastaların iyileştirilmeleri için büyük limanlara yakın kıyılara kurulmuş sağlık kuruluşlarıdır. Mübadele zamanlarında kullanımları sıkça söz konusu olmuştur. “Tahaffuz” kelimesi “muhafaza” kelimesinden gelmektedir. Dolayısıyla “tahaffuzhane” kelimesi günümüz Türkçesine “koruma evi” olarak çevrilebilir. Bir anlamda “karantina evi” de denebilir. Eskiden bir başka şehir veya ülkeden gelen insanların toplu halde bir süre misafir edilip sağlık kontrolü ve temizlikleri yapıldıktan ve bu kontroller sonucu hastalık taşımadıklarına

kanaat getirildikten sonra şehre veya ülkeye girişine müsaade edilen binalardır (2-3).

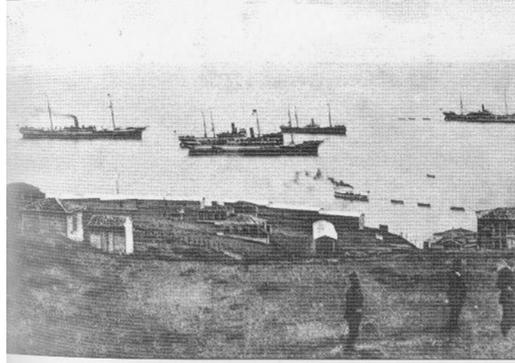
Şehsuvaroğlu, Sinop'ta 1840 (Zilkade 1255) başlarından beri şehirdeki karantina tesislerinin takriben 1897 (1315) de civar köylerden Nisi'ye (Karakum) nakledildiğini ve köy halkının da Sinop'a yerleştirildiğini yazmaktadır (6).

Ekrem Kadri Unat, Türkiye Tarihi'nin Son Yüzyılında Sağlık Müesseseleri isimli yazısında 20. yüzyılın başlarında Sinop Tahaffuzhanesinin 3000 kişilik olduğunu belirtmektedir(7).

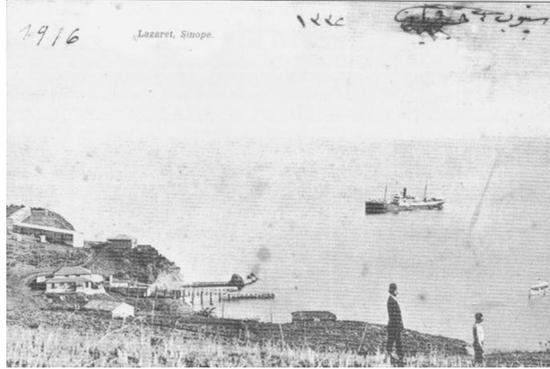
Sinop Karantinahâne ve Tahaffuzhanesi: Sinop merkezde bir Karantinahâne ve kasabanın yirmi dakika kuzeyinde bir tahaffuzhane vardır. Karantinahâne binası 1915 senesinde Rusların bombardımanı ile tahrip edilmiştir.

Sinop'taki karantina idaresi liman dâhilinde beş lira aylık kira ile bulunan Evkaf'a (Vâkıf) ait bir kahvehanede işlerini yürütmekteydi.

Tahaffuzhanede ise altı ay evveline gelinceye kadar her türlü teferruatı ile beraber muntazam bir etüv dairesinden başka bir şey yoktu. Sayısı otuzdan fazla barakalar, hastahane ve tecrithâneler, iskeleler bakımsızlık yüzünden umumiyet itibariyle harap olmaya yüz tutmuştu. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimâiye Vekâletinden peyderpey gönderilmekte olan ödenek ile bazı noksanları görülen etüv dairesiyle barakalardan bazıları umumi ve hususi kordonlar tamamen tamir edilmiştir (1,4,8,9). **(Resim 2, 3)**

Resim 2: 1900'lü yılların başında Karakum (Karantina Binaları)

Resim 3: 1900'lü yıllarda Karakum'dan görünüm

Emraz-ı Mutade ve Belye

(Sık Görülen Hastalıklar)

Köylerde çok yayılmış **daülcerp** (*uyuz hastalığı*), **karha-ı cild-i müz'ic** (*rahatsız eden cilt yarası*), **ektima** (*Ecthyma-püstüllü bir deri belirtisi*), **trikofit** (*trichophytosis- Trikofiton* cinsinden mantarların yaptığı deri hastalıkları) ve hemen her tarafta çok fazla **dîdân-ı üstüvaniye** (*yuvarlak, silindir şeklindeki bağırsak solucanları-askaris*) ve **dîdân-ı şerîtiye** (*şerit şeklindeki bağırsak solucanları-tenya*) mevcuttur. **Fıtık-ı mağbeniyeye** (*inguinal herni-kasık fıtığı*) müptela olanlar özellikle köylerdeki halk arasında pek çoktur. Ayrıca **Ahşa-yı batniyesi nisfen skrotaya inmiş** (*karın içi organların kısmen skrotuma (erbezi torbasına) inen büyük fıtıklar görülür*). **Emrâz-ı cildiyeenin** (cilt hastalıklarının) çok fazla görülmesi, temizlik kurallarına uyulmamasındandır. Uyuza bazı yerlerde “**hararet**”, bazı yerlerde “**eğence hastalığı**” ve bazı taraflarda da “**geçirik**” tabir ederler. Uyuzun görünüşü genellikle çibana ve ektimaya benzer şekildedir. Askarislerin fazla görülmesi suların lağım lar ve sair pislik ile karışmakta olmasından ve çiğ sebze yenilmesindenidir. Göz ağrılarına özellikle trahom'a çok ender rastlanır(1).

Mevsim Hastalıkları

Livada başlıca görülen mevsim hastalıkları kışın ve ilkbaharda görülen **zatülkasabat** (*zât- ül- kasabat- bronşit*), **zatürrie** (*zât-ür-ri'-e, pnömoni*), **hummâ-yı seri-üz-zevâl** (*Süreklı olmayan ateş*) şeklinde görülen soğuk algınlıkları ve **resye-i mafsaliye-i hâdde ve müzminedir** (*Akut ve kronik eklem ağrılarıdır*) (1).

Frengi ve Fuhuş: (Sifiliz, Lues, Sy.)

Frengi Treponema pallidumun yaptığı zührevi bir hastalıktır. Amerika'nın keşfiyle Avrupa'ya yayılmış olan frengi, sosyal ve zührevi hastalıkların en önemlisidir. Avrupa'da çok görülen frengi ilişkilerimizin azlığı ve fuhuşun suç sayılması nedeniyle ülkemizi etkilememiştir. 1806 yılından itibaren Osmanlı – Rus Savaşlarından sonra işgal edilen yerlerde görülmeye başlamış ve salgınlar yapmıştır. Özellikle Bolu ve Kastamonu bölgelerine yayılmıştır (2,4,8).

Livada 1898 senesinden beri frengi ile mücadele edilmektedir. Bu tarihte Frengi Mücadele Teşkilat Müfettiş-i Umumiliği'ne tayin olunan Almanyalı Düring Paşa ve bundan çok daha evvel 1887 tarihlerinde Vali Abdurrahman Paşa tarafından bu hastalıkla mücadele edilmiştir. Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa'nın incelemeleri neticesinde Bolu, Çankırı, Zonguldak ve Sinop livalarını kapsayan Kastamonu Vilayeti'nde bu hastalıkla iyiden iyiye mücadele edilmesi esas itibarıyla kabul edilmiştir (1).

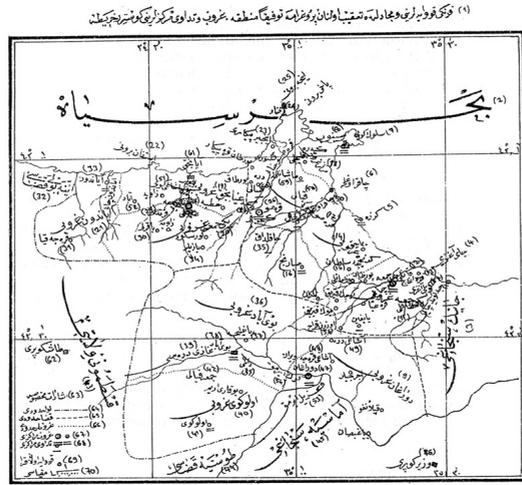
Bulaşıcı hastalıkların tarihçesinin çok eski olması ve bunların her yerde yayılması, Sinop Livasının dağlık, taşlık ve ormanlık araziden mürekkep olması, ahalisini hariçte geçimini sağlamaya sevk ve mecbur etmiş olduğu için halkın yakınlık duyması hasebiyle İstanbul'a giderek geçimlerini temine çalışmaları eski zamanlardan beri geçerli bir adet hükmündeydi. Son yirmi sene içinde eskisine nispetle nakliye vasıtalarının çoğalması bu nakil ve münasebetleri daha çok artırdığından; böylece İstanbul'a gidip kayıkcılık, balıkçılık ve bunun gibi işlerde

çalışarak yer temini ve geçimlerini sağlayanlar zaman zaman memleketlerine dönüşlerinde fuhuşhanelerden almış oldukları hastalıkları ve bu arada frengiyi de memleketlerine getirmişlerdir. Hastalığın ortaya çıkmasında ve yayılmasında askerliğin de önemli roller oynadığını unutmamak gerekir. Diğer en önemli sebep ve intikal de cehalet ve göreneksizliktir (1).

Hastalık yukarıda bildirdiğimiz yollarla bir defa geldikten sonra yayılmak ve yaygınlaşmak için kendisine geniş bir zemin bulmuştur.

Öncelikle; halkın çoğu hastalığın bulaşıcı olduğundan emin değildi. İkincisi; korunacak araç, bilgi ve beceriye çok fazla sahip değillerdi. Üçüncüsü; pazar yeri, han ve imece mahalleri gibi yerlerde korunma araçları yoktu. Fuhşiyatın, frenginin yaygınlaşması hususundaki etkileri çok önemlidir. Sıhhi evlilik muayeneleri sayesinde bu tür bulaşmaların bir dereceye kadar önü alınabiliyorsa da izinname almaksızın ve binaenaleyh sıhhi evlilik muayenesi görmeksizin kurulan izdivaçlar pek çok olduğundan bu kabil evliliklerde de karı-kocadan birinin diğerine hastalığı bulaştırdığına dair pek çok gözlem vardır (1).

Frengiye karşı mücadelenin bilhassa 1899 senesinden itibaren hakiki bir şekilde tatbikiye başlanmıştır. Bu tarihten itibaren şahısların değişmesinden dolayı ara sıra faaliyetini daha da arttıran mücadele teşkilatı 1914 senesinden itibaren ciddi büyük yararlıklar göstermiştir. Hastalığın şu anda livadaki ortalama miktarı % 3,6 'dır. Bu rakam defterlerimizde kayıtlı ve düzenli olarak tedavi ettiğimiz hastaların künyelerinden çıkarılmış olup pek az bir hata ile gerçeğe yakındır (1).

Resim 4: Harita

Mücadelede takip olunan sıkı izleme ve düzen sayesinde şu anda bu hastalığı taşıyan frengililere çok az rastlanır. 1921 senesi zarfında müteakip tedavileri icra kılınan beş bini aşkın frengili kişilerden görünürde hasta olanların, bir başka tabirle frengisi faal olanların oranı yüzde on bile yoktu.

Livada mevcut olan frengi hastalığı ve frengi tedavisi nokta-i nazarından mintıklar, gruplar ve tedavi merkezlerini içeren harita bu çalışmaların bir parçasıdır(1). **(Resim 4)**

Malarya (Malaria- Sıtma)

Sıtma, anofel cinsinden dişi sivrisineklerin sokmasıyla insanlara bulaşan, zaman zaman gelen ateşli nöbetlerle seyreden bir hastalıktır. Plazmodium, insanın vücuduna parazitlerle bulaşık sivrisinekler tarafından aşılır. Kanında plazmodium bulunan kişi sıtmalıdır (1).

Livanın sahil kısımlarındaki bataklıkların ve Gökırmak'ın suladığı arazideki pirinç tarlalarının mevcudiyeti bu hastalığın livada önemli tahribat vücuda getirmesine sebep olur. Yapılan kan muayenelerinde **plazmodinin** (*sıtma mikrobu*) **tersiyana** (48 saatte bir gelen *sıtma nöbeti*) cinsine tesadüf edilmiş ve bir iki olgu'nun **tropika**'ya (*sıcak bölgelere ait, tropik*) ait olduğu görülmüştür. **Kuartana** (*üç günde bir tutan sıtma nöbeti*) cinsine hiç tesadüf edilmemiştir. Halkta sülfato'ya (sulfate de quinine- *toz kinin*) riayet ve güven varsa da; bu güven ve riayet ancak nöbetin sonuna kadar devam eder. Her tarafta olduğu gibi burada da üç beş hap yutan bir sıtmalı artık hastalığını tamamiyle yok olmuş kabul eder (8).

Livada sıtma yüzünden mahvolan köyler bile vardır. Birinci kısımda bataklıklar bahsinde de arz olunduğu gibi kırk elli sene evvel binlerce nüfusun iskân edilmiş oldukları bu havalide bugün zayıf, cılız, **kaşekziyâ-yı merzagîye** (*sıtmada görülen aşırı kilo kaybı, kaşeksi*) tutulmuş beş on hane halkından başka bir şey kalmamıştır. Anofellerin yetişip büyümesine uygun olan bataklıkların kurutulması ve pirinç ziraatının terk ettirilmesi bu sırada imkân haricinde bulunduğundan sıtma ile mücadele ancak bol miktarda sülfato dağıtımı ile mümkün olabilecektir (1).

Bu yönden dikkate alınarak 1911 senesi Sinop Livası Meclis-i Umumi bütçesine konulmuş olan 600 lira ile Dersaadet'te Ekrem Necip Ecza Ticarethanesi vasıtasıyla 13 kilo Ethem Pertev kinin komprimesi satın alınarak sağlık personeli aracılığı ile ücretsiz dağıtılmıştır. Sıhhiye Vekâletinden de (Sağlık Bakanlığından da) iki defada olmak üzere gönderilen altı kiloya yakın toz kinin 0,20'şer santigramlık hap şekline dönüştürüldükten sonra uygun bir fiyatla satılmıştır ki, bunun da çok faydası görülmüştür. Bu sene sıtma mevsiminde havaların kurak gitmiş olması yüzünden anafoller yetişip büyümemiş ve bu sebepten diğer senelere oranla fazla sıtma tahribatı görülmemiştir. Zamanında yapılmış olan kinin dağıtımının bu konuda önemli rol oynadığına da şüphe yoktur (1,2).

Verem (Tüberküloz)

Tüberküloz Mycobacterium tuberculosis türleri ile meydana gelen bir hastalıktır. Verem basilleri havadaki tozlar, yiyecek, içeceklerle vücudumuza girer. Vücutta direnç zayıf olduğu zaman herhangi bir yerine yerleşir. Verem akciğerde, beynin etrafındaki zarda, karın zarı, bağırsak, kemik, bezler ve deride görülür (8).

Sinop, Gerze, Ayancık kasabalarıyla bilhassa etrafında bataklık olan köylerde tesadüf olunan hastalık tabiatı ile fakirlik, zaruret ve sefaletten ileri gelmektedir. Hastalık hakkında

şimdiye kadar ehemmiyetli hiçbir sağlık önlemi alınmamıştır. Mevcut fizyolojik sefaletten başka eskiden içkiye düşkün olanların da bu havalide fazla miktarda bulunması veremin meydana gelmesinde başlıca mühim sebeplerden kabul edilebilir. İçkinin yasaklanması kanununun tam olarak uygulanması ile hastalığın yayılması ve yaygınlaşması hususunda çok önemli bir adım atılmış olacağı açıktır (1).

Çiçek (Variola major, variola, smallpox, petite verole)

Difteri (Kuşpalazı)

Çiçek akut, infeksiyöz, ağır seyreden ekseriya öldürücü bir hastalıktır. Hastalık ateşle başlar. 2-4 gün sonra döküntüler meydana gelir. Karakteristik olarak döküntüler, yüzde, ellerde, kollarda, bacaklarda ve ayaklarda daha sıktır.

Difteri *Corynebacterium diphtheriae* ile meydana gelen sistemik belirtiler ile karakterize en sık çocuklarda görülen akut bir enfeksiyon hastalığıdır. Difteri, dünyanın her tarafında özellikle ılıman iklimlerde görülen bir hastalıktır. Sonbahar ve kış aylarında artış görülür (2,8).

Bir buçuk seneden beri livada çiçek veya difteriden tek bir vaka görülmemiştir. Merkez ve bağlı yerlerdeki doktorlar nezdinde daima taze difteri serumu bulundurulduğu gibi çiçek aşısına bilhassa 1921 senesi zarfında çok fazla önem verilmiştir. Doktorlar, sağlık memurları ve aşı memurları tarafından bu konudaki dikkat büyük bir titizlikle sürdürülmüştür (1).

Bulaşıcı Hastalıkların ve Bilhassa Koleranın Sirayet Yolları ve Vuku Bulmuş Salgılar Hakkında Bilgi

Son on üç sene zarfında livada görülen bulaşıcı hastalıkların istilaları aşağıda sırasıyla arz edilmiştir.

Kolera (Asya Kolerası, Klasik Kolera)

Kolera, ishal ve kusma ile çok miktarda sıvı ve elektrolit kaybedilen bir ince bağırsak hastalığıdır. Klasik koleranın etkeni *Vibrio cholerae*'dir. Kolera çok eski çağlardan beri bilinen epidemik bir enfeksiyondur. 1826 yılında Hindistan'da başlayan kolera pandemisi 1831 yılında ülkemizde görülmüştür. Bundan sonra zaman zaman salgınlara yol açan hastalık birçok kişinin ölümüne neden olmuştur (2,8).

1910 Sinop Kolerası: Türkistan ve Buhara taraflarından Hicaz'a gidenler arasında kolera hastalığı mevcut olduğundan bunların Sinop Tahaffuzhanesi'nde karantinaya tabi tutulması hükümetçe kararlaştırılmıştı. Bu münasebetle faaliyete geçirilmiş olan Sinop Tahaffuzhanesi'nde günlük üç dört vapur dezenfeksiyon işlemlerine ve yolcuları karantinaya tabi tutuluyordu. Tahaffuzhane kordonları jandarmalarla kontrol altına alınmış olduğundan karantina bekleyenlerin dışarı ile ilişki kurmaları kesinlikle yasaklanmıştı. Hakikaten bu sırada hacılar arasında kolera ehemmiyetli bir derecede mevcut olduğundan günlük üç beş vakanın ortaya çıktığı haber alınıyordu. Bir Cuma günü kordon dâhilindeki hacılardan beş on şahsın Cuma namazı kılmak üzere her nasılsa kordonu aşarak kasabaya gelmiş olmaları hastalığın Sinop'ta da görülmesine sebebiyet vermiş ve on beş yirmi gün kadar devam eden bir salgında toplam 238 kişi hasta olmuş, 193

kişi de ölmüştü. Bu esnada hastalık Sinop'la ilişkileri fazlaca olan Gerze ve Boyabat kasabalarına da yayılarak epeyce kişinin ölmesine sebep olmuştu (1).

Lekeli Humma (Tifüs, Klasik Tifüs, Avrupa Tifüsü)

Tifüs insana bitle bulaşan, baş ağrısı, ateşle başlayan, deride yaygın döküntüler yapan, iki hafta kadar devam eden ve yaşlılarda oldukça tehlikeli olan bir riketsiya hastalığıdır. Hastalık genellikle aniden başlar. İlk belirtiler ürperme, halsizlik, baş ağrısı, ateş, sırtta ve bacaklarda kas ağrıları ve iştahsızlıktır.

Tifüsün yayılmasında savaş zamanlarında çıkan açlık, sefalet, bakımsızlık ve bitlerin çoğalması büyük rol oynamıştır (2,8).

1915 Sinop Lekeli Humma istilası: Umumi Harp başlarında Kafkasya'da mevcut olan bu hastalık oralardan gelen göçmenlerle Sinop'a girmiştir. Kafilelerin şehir ile ilişki kurması yasaklanarak doğruca tahaffuzhane barakalarında yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu konuda her türlü önlemlere riayet edilerek beş on gün zarfında göçmenler arasındaki istilanın önü alınmış ise de; bundan evvel kasaba ve köylere yayılmış olan kafileler vasıtasıyla Sinop Kasabası ve köylerinde ve civarda bulunan Gerze Kasabası köylerinde ehemmiyetli bir tifüs salgını baş göstermiştir. Köylerin dağınık ve ayrı ayrı bir halde bulunmaları bu konuda mücadeleye engel ve bununla birlikte ilk günlerinde olanca şiddetiyle baş göstermiş olan salgın nihayet bir buçuk ay zarfında tamamen sona ermiştir. Sinop Kasabası'nda iki yüze yakın ölüm vakasına sebebiyet veren salgının köylerdeki harabiyeti tabiatıyla fazla olmuş ve bu esnada vakaları haber almak mümkün olmadığından gerçek bir istatistik tutulamamıştır (1).

1916 Gerze Kolerası: Kaçak olarak Rusya sahillerine gidip gelen kayıkçılar vasıtasıyla Gerze'de baş gösteren kolera bir ay kadar devam etmiş, bunun sonucu sekiz yüz kadar kişi hayatını kaybetmiştir. O zamanki sağlık memurlarının yeterince faaliyet gösterememiş olmaları da salgının şiddetlenmesinin ve köylere yayılmasının nedenleri arasındadır.

Kasabaya on dakika mesafede bir düzlükte bulunan kabristan mahalli "**Kolera Mezarlığı**" adıyla bilinmektedir.

1916 senesi son baharında Anadolu'nun hemen her köşesinde tesadüf edilmiş olan İstanbul nezlesi salgını Sinop livasında da müthiş bir tahribat yapmıştır. Hastalık livanın hemen her tarafına girip çıkmış ve on binden fazla kişiyi hasta etmiştir. Bunlardan üç bin kadarı vefat etmiştir (1).

Sonuç

Sinop ve ilçelerinde görülen salgın hastalıklar o dönem büyük kayıplara neden olmuş, zaten fakir ve zaruret içinde olan halk, daha da yoksullaşmıştır. Sağlık hizmetlerinde ilaç, hastane, personel ve tıbbi malzemelerdeki sıkıntı, sorunların daha da büyümesine yol açmıştır. Ancak zamanla alınan tedbirler, halkın eğitilmesi, bataklıkların kurutulması, frengi hastanesinin açılması, karantina hizmetlerinin verilmeye başlanması, cehaletle mücadele edilmesi önce hastalıkların yaygınlaşmasını önlemiş, zamanla da ortadan kalkmasını sağlamıştır.

Kaynaklar

- 1- Başağaoğlu İ., Sinop İlinin Sağlık Coğrafyası, Sinop, İkiizler Ofset, 2002, 86s.; Mehmed Said. Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Sinop Sancağı. Cüz:1, 1338 (1922)
- 2- Unat E.K., İhsanoğlu E., Vural S., Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, Sayı: 210, 2004
- 3- Sarıyıldız G., Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, Ankara, Belleten, Cilt: LVIII, Sayı:222, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994. s. 329-376
- 4- Devellioğlu F., Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat. Eski ve Yeni Harflerle (6.Ofset Baskı) Ankara, Kurtuluş Ofset Basımevi, 1984.
- 5- Şehsuvaroğlu B.N., Türkiye Karantina Tarihine Giriş, İstanbul, İ.Ü. Tıp Fak. Mecm., 1957; 3: 107-114
- 6- Şehsuvaroğlu B.N., Türkiye Karantina Tarihine Giriş, İstanbul, Yayınlanmamış Doğentlik Tezi, 1955, 203 s.
- 7- Unat E.K., Türkiye Tarihi'nin Son Yüzyılında Sağlık Müesseseleri, İstanbul, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi, 1978, 9 (3): 309-320
- 8- Hot, İ., Sıhhiye Mecmuası'na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913- 1996), İstanbul, Basılmamış Doktora Tezi, 2001, s.34-162.
- 9- Şehsuvaroğlu, B.N., Türkiye Karantina Tarihine Bir Bakış Sağlık Dergisi, 1951, XXV (2)'den ayrı baskı, 7 s.

COGNITIVE EVOLUTION OF ENVIRONMENTAL HYGIENE CONCEPT IN ANATOLIA DURING THE ANTIQUE AGE / HITTITE EMPIRE, OLD GREEK CIVILIZATION-ION COLONIES AND ROMAN AGE

ANTİK ÇAĞ ANADOLU UYGARLIKLARINDA ÇEVRE HİJYENİ KAVRAMININ BİLİŞSEL EVRİMİ /HİTİT İMPARATORLUĞU, ESKİ YUNAN UYGARLIĞI-İYON KOLONİLERİ VE ROMA ÇAĞI

Şükran Sevimli*

Özet

Bu çalışma Anadolu'da arkeolojik kazılardan toplanan kanıtlar ile çevre hijyeni kavramı ve uygulamalarının gelişimini açıklamak amacıyla yapılmıştır. Anadolu üç kıta arasında yer alması nedeniyle kültürlerarası iletişim ve ilişkilerin ortak kavram ve uygulamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Arkeolojik veriler çevre hijyeni kavram ve uygulamalarının tüm evrelerine ait verilerin değerlendirmesine yardımcı olmaktadır, ancak tarih öncesine ait arkeolojik bulgular çevre hijyeninin ilk evresine ait gelişmelerin gerekçelerini çok net açıklamamaktadır. İkinci evre M.Ö. 3500 yılında başlamış ve M.Ö. 600 yılına kadar devam etmiştir, bu süreç mistik dönem olarak tespit edilmiştir. Üçüncü evre insanlığın bilişsel gelişimine paralel ilerlemiş ve rasyonel düşünce ile ortaya çıkmıştır. Dördüncü evre çevre kavramının detaylanması ile ortaya çıkmıştır. Özet olarak, arkeolojik bulgular çevre temizliği kavramı insanın bilişsel gelişimine paralel olduğunu göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Bilişsel evrim, çevre hijyeni, arkeolojik bulgular

* Assistant Prof. Dr., Yüzüncü Yıl University, Faculty of Medicine, Department of Medical History and Ethics, 65200, Van, Turkey. E-mail: sukransevimli@gmail.com

Abstract

The aim of this study is explaining the evaluation of environment hygiene concept and applications with evidence collected from archaeological excavations in Anatolia. Anatolia is appropriate for intercultural connection and communication, that's why Anatolia was able to grow common applications and concepts in three continents. In the light of this data, it can be concluded that concept of environmental hygiene is the first phase of humanity, which can be identified as prehistory, but archaeological findings clarify this period of time. Second phase started in BC 3500 and continued till BC 600, this period was identified as mystic period. Third phase come out with the rational thinking, which improved parallel to the cognitive evaluation of humanity. At fourth phase, there aren't any new definitions, but the concepts of third phase are observed in detail. In summary, environmental hygiene takes place in the evaluation findings of humanity.

Key Words: Cognitive evolution, environment hygiene, archaeological findings

Introduction

The aim of this study is explaining the applications and the cognitive evaluation and of "environmental hygiene" concept within the frame of the evidence collected from archaeological excavations in Anatolia; during the periods of Hittite, Old Greek Civilization-Ion Colonies and Roman Age. Aforesaid archaeological findings also contain the evidence about cognitive evolution of humanity as it is mentioned in the study of Wynn "Archaeology and Cognitive Evolution" (1).

Wynn stated that human evolution is relevant to understanding the nature of human, an intellectual position that is at the core of biological approaches to behavior, if not yet psychology, then archaeology can supply two important bodies of evidence: 1) actual timing of developments, and 2) the evolutionary context of these developments (1).

Archaeological documents found in Anatolia are evidence to the existence of Old Stone Age between BC 600000-10000, Middle Stone Age between BC 10000-8000 and New Stone Age between BC 8000-5500 (2). During Antique Age, mosaics of the societies in Anatolia had an important role both on the development of environmental hygiene and the transfer of this knowledge to the other societies. One of the main reasons of this case is the geologic importance of Anatolia and the effect of this settlement to the other societies in some aspects.

Anatolia is the transportation and living area which is centered between the continents of Asia, Africa and Europe. This situation results in some facts; 1) Anatolian societies introduced their authentic culture to the other societies that visit Anatolia for different purposes by realizing reciprocal interactions. (2) Anatolians were able to understand the bases of the other societies' cultures blending them with their own components of dynamic and authentic culture. (3)

In the light of the collected evidences, it is stated that the cultural components were not only used by Anatolian societies. The collected evidence shows that these physical and spiritual/mystic values were also appeared in the theme of the other three continents. (4) Anatolia is appropriate for both intercultural connection and communication, which is the reason why Anatolia was able to grow common applications and concepts on three continents.

Cognitive approach gives us way to comprehend the society's level of average intelligence in the frame of the time and place based findings, applications, and dramatic evolution. Hittites represent the first stage of the Antique Age. Hygiene concept was almost restricted to individual hygiene concept and they used to apply this concept for the sake of the protection from Gods' wrath. As for the Ion society, they used to apply hygiene concept not only to satisfy Gods but also to meet their biological needs. Rome period included the belief of "one God". In this period, gods/goodness' were respected but mystic thought was not the only domain. Hygiene concept was also accepted as a necessity of a healthy life. Therefore, philosophers, architects, and poets such as soldier- architect Vitruvius, Cicero, Doctor Galen, philosophy Seneca put emphasis on the importance of individual precautions besides of begging to gods ⁽²⁾. Thus, special buildings and places and the precautions which enable the concept of the hygiene were realized ⁽³⁾. Each stage of cognitive evolution of the universe indicates intelligence of the society in terms of: 1. Active communication, 2. The reciprocal interaction with external factors and internal factors, 3. The specified criteria as authentic knowledge, 5. Various practices as an indicator of the explicit variety of purposes, 6. The shared perceptions, fears, expectations, and worldviews, 7. Same or alike allocation unit and environment.

2. First Four Stages of Environmental Hygiene Concept in Anatolia

2.1. First Stage

Archaeological findings found in this period of the Anatolia which clarify prehistory show that people used applications for only individual hygiene. We are able to gather this information from the unwritten documents and findings that belong to this time. From this perspective, the reason of this stage is unclear.

2.2. Second Stage

This period begins with the development of scripts including knowledge of language and analytic thought. Formal inscription reflects the period of time between prehistory and BC 6th century; archaeological findings show that people make mystic interpretations. At this period of time, people used to believe in several gods/goddess', that's why there were lots of rituals and laws depending on these gods/goddess'. Hygiene concept was also affected and formulated by these beliefs.

2.3. Third Stage

After BC, 6th century nature philosophers started to talk about the changes in environment and human nature. Nature philosophers observed the humans and nature, and separated the spiritual and physical values of humanity. As a result of this separation, it is thought

that the demands of humans have to be observed in two categories as mystical and rational applications. In this period, philosophers didn't refuse the applications depending on the gods/goddess', but rational explanations were thought to be functional; the concepts about life were observed by the help of consideration. Hygiene applications were set as individual, environmental and medical hygiene.

2.4. Fourth Stage

In this period, the concept and applications of environmental hygiene were under the constraint of central authority, politics gained importance, common architectural buildings came into use, laws were constructed and institutions gained important, so a new opinion was born. Laws became the most important subjects; consequently philosophy lost its importance. From this perspective, we are able to define it as a different stage. Roman Empire, which lived in Anatolia during this period of time, had organizations about hygiene; because it was depending on the physiological and cognitive needs, it is thought to be an important factor in the long term central authority.

3. Materials and Method

The materials used in this study are the previous studies conducted on investigating the social, cognitive and cultural lives of the Hittite, Greek and Roman civilizations in Anatolia. In the context of environmental hygiene, the tools they used, buildings, laws, scripts were evaluated as a part of the main topic of the study.

4. Archaeological Findings

4.1. First Stage of Environmental Hygiene in Anatolia: Hittite Empire (1650-1250 BC)

4.1.1. Environmental Hygiene in Hittites Depending On the Spiritual Values

Bathtubs, containers in which clean and dirty water is kept, water channels, pools, little water channels between the streets or the dams are among the archeological evidences of Hittite Period. These evidences constitute a base which is parallel to the concept of hygiene in Hittites and this base is composed of the stages below: (1) they care about their dressing style and the good odor, (2) they wash their hands right before and after the meals, (3) they set some rules to keep the kitchens and the ovens clean, (4) they make it a must to be clean before coming into the temples, (5) they set some regulations on keeping the ponds clean (4).

"No one knows each other there (the place of the deaths). The sisters do not know each other there, as well as the brothers. A mother doesn't know her own infant. People cannot eat on a clean table. They cannot eat even clean meals, and they are sentenced to drink bad drink. They either eat sludge (their face) or drink urine" (5).

In another text; "take care of the sick people, give them bread and water. Restore their roof, and be careful about the cubes. I - The King of Pimpira- protect you, so listen my words carefully" (5).

Texts clearly show us that the streets of Hattusa are full of human waste and the streets are cleaned only when it rains on the streets. This information is obtained by the phase of "rain water purifies the streets from human waste"

It is clear that the concept of individual hygiene - body cleansing- is the first phase of the hygiene concept. When human go beyond the personality phenomenon, they begin to pay attention to the environmental hygiene concept. Another important point is that there are a lot of bathtubs in this period, however there is no lavatory ruins that belong to Hittites and Assyria. They develop parallel to the concept of environmental hygiene. This is also evidence to the intellectual development.

4.1.2. Archaeological Findings about Environmental Hygiene

Hittite cities and temples were settled near water springs. Hittites built storages for water like cistern, pools, spring rooms, water ditch and dams, additionally they built water distribution system to their houses from the water springs, that's why they faced lack of water in some periods and they used water for several purposes. Hittites Empire of this period was impressed by the mystic mind permanently and they impressed the other societies. The main condition of Hittite rituals was individual purity. Hittites thought that water and related resources were holy so they built their temples close to the water springs. Hittites used "water tank with a fountain" for the cleaning before the ritual in open temples. (6,7,8,9,10,11).

4.1.3. Environmental Cleaning in the Laws of Hittite

There are lots of codes that prevent fuss among people with the help of institutions and organizations in the laws of Hittite. But there is a different code in the laws of Hittite which doesn't exist in the laws of Ur-DNammu, Ešnunna, Lipit-Ištar, Ana İttišu, Middle Assur, Hammurabi (12).

"66 Before, if a person pollutes a pot or a pond, then gives (6) sekel (shekel) silver
67 giving (1) sekel silver: the person who pollutes the pond has to give three sekel silver
68 for the palace (2) three sekel silver used to be taken; king refused the share of palace
69 so, again three sekel silver has to be given,
by doing this they will be protecting their house from crime" (13).

4.2. Second Stage of Environmental Hygiene in Anatolia: Old Greek Civilization-Ion Colonies (1050-5 BC)

4.2.1. Ion Colonies, Contributions of Nature Philosophers to Environmental Hygiene

Because of the situation in Anatolia, Ion colonies, their doctors and philosophers tried to redefine the nature, life and human by observing and acquiring the knowledge of Egypt and Mesopotamia. The nature philosophers who set the rational thinking in Western Anatolia are; Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Pythagoras, Xsenophes, Melissus, Heraclitus, Parmenides, Zeno, Empedocles, Anaksagoras, Apollonius of Tyana and atomists Leucippus, Democritus (14).

Thales admitted water as the main elementary of life (14). Anaksimandros (15) mentioned the importance of time; he claimed that natural events which are the opposite of the each other cause the existence and nonexistence of each other. Heraclitus supported that elements turn into to each other and dialectic is important (16). Anaksimenes mentioned the properties of air. Xenophanes said that water evaporates from sea and rains form the rivers;

also he said that the salt separates from water during the evaporation. As to Pythagoras, spirit and body are important. Melissus of Samos tried to understand the nature. Anaxagoras studied on intelligence, and supported that we will be able to understand the nature by using intelligence. Bias thought about the senses of humans in the frame of the nature. Leucippus and Democritus suggested that existence and nonexistence depend on the atoms; their connections and separations. Democritus regretted the mysticism by saying “people pray for health to gods, actually they do not know the fact that the opportunity of health depends on them; they betray to their health with immoderation and avarice”. Epicurus supported to observing the formations in nature. Zeno claimed that the values of humanity have to be parallel to the nature. Empedocles, who was communicating with Anatolian philosophers, explained the relationship between the nature and diseases. Aristotle, who was an Ion philosopher, classified and observed the ideas of nature philosophers and also tried to complete them (17).

All of the philosophers we mentioned above supported the relationship among the nature (18) environment, human and diseases with rational thinking.

4.2.2. Hippocrates “Air, Water and Place”

Hippocrates was thought to be the father of intelligent medicine, Emile Littre, who is a French writer, wrote an article about Hippocrates called as “Corpus Hippocraticum” and a passage called “air, water, and place”. In that chapter, he compares the Asia and Europe in terms of the individual and environmental cleaning. He reported that the environmental cleaning factors in Asia are more effective than Europe (19, 20).

These warnings are; “(1) related to the protection of health and existences of disease such as sun and wind affects the health in cities, (2) the classification of waters as good or bad, (3) the relationship between climates and diseases, (4) advices to the doctors about the physical restrains such as dressing codes according to the places they visit, especially in Asia and Europe (19).

Nature philosophers mentioned about the clean air, soil and water indirectly, on the other hand Hippocrates mentioned about these issues directly, and both of these thoughts were agreed upon by the central authorities.

(1) Heraclitus from Ephesus set the doctrine about organism by regretting the holy and Satan affects in BC 6th century. According to Heraclitus, air, which is taken by breathing, is the main subject. Besides of the humidity; temperature and their opposites are the main factors of the body. Empedocles, from Agrigentum, developed this doctrine and dried the bog, and censed the houses for hygiene so prevented the malaria contagious in Selinus (21, 22).

(2) Leucippus from Miletus or Abdera suggested that things exist with atoms, they are uncountable homogenous particles and no visible with different sizes and shapes. Leucippus and his student Democritus from Abdera said that atom is indivisible; they form things by connecting and separating to each other. With the idea of atom, the idea of microorganisms occurred (23).

(3) Hippocrates set ideas about the reasons of diseases, and mentioned that the pollution of water and soil cause some diseases (19).

Herodotus reported that the Ion cities are healthy and clean by saying “Ions, who gathered in Panionion, settled their cities at the best place known in the world. The first city at the south is Miletus, following this city Myus and Priene come. The cities at the north and south cannot be as good as Ion cities. Also west and east cannot be as good as these cities, some of them are hot and dry, others are cold and wet” (24). But in some of the cities people had health problems because of the pollution depending on the situation of these cities.

The philosophers of Ion colonies define all of the three classifications of hygiene as the basic needs of humanity. With the aim of this purpose, roads, water wells and cisterns were built according to the situation of the city.

4.3. Third Stage of Environmental Hygiene in Anatolia: Roman Empire (30-330 BC)

4.3.1. Rational Hygiene Concept during the Period of Anatolian Roman

The hygiene concept of Roman society is a synthesis of spiritual and rational thoughts and authentic evidence of other Anatolian societies. That’s why at first, they denied the rational thinking and then agreed on it along with the spiritual values depending on gods. People are afraid of the things which are unknown and this is one of the basic properties of humanity. Roman societies were also afraid of the rational thinking, which was just because they didn’t have information about it, but then they agreed on it. After this agreement, they built common architectural structures, water ways, cisterns, fountains, latrines, sewer system to construct environmental hygiene and also made arrangements on laws accordingly ^(25,26,27)

4.3.2. Environmental Hygiene during Roman Empire

During the Roman period, the most important concept was hygiene and it was thought by philosophers, politicians, senators, businessmen, writer, doctors, architects, and poets. From this perspective, thinkers like Vitruvius who was a soldier-architect, Cicero who was a lawyer-politics, Dr. Galen, Soranus, Celsus and philosopher Seneca started to focus on the rational thinking in addition to the spiritual values ⁽²⁾. By the help of these suggestions, hygiene became an important aspect. With the supports of central authority, architectural structures were built parallel to the technical improvements; in addition to these law-social organizations appeared ⁽³⁾.

Applications of hygiene during the Anatolian Roman period were: (1) cities had to be settled in clean areas with clean water, soil and air far away from bog, and also appropriate climate was a necessity, (2) purification mechanisms had to be used for potable water and water springs had to be clean and purified from bad smell and mud (doctors didn’t know any of the diseases occurred because of dirty water, but they found out that some diseases depended on water empirically), (3) wastes had to be collected and substructure was a necessity, (4) Romans baths had to be built for common use, they used to take bath during their daily lives, (5) latrines were built which were used by 20-40 people at the same time, (6) laws were used to restrict the pollution of soil and living areas ^(28,29).

At the end of the Anatolian Roman period, rational thinking turned into the multi- god belief instead of one god belief. They used to apply the individual, environmental and medical hygiene according to the spiritual values and the authority of the god.

4.3.3. Hygienic Attempts on The Planning And Situation of The Anatolian Cities During The Period Of Roman

Roman people used to live in bad conditions near bogs in Italy, that's why they knew the importance of hygiene. L. Iunius Moderatus Columella with his article "De Re Rustica Liber Primus", Vitruvius with his article "De Architectura, Columella, Strabo "with his book "GEOGRAPHIKA by XII, XIII and XIV" passages, and also Plato with his article "Laws" mentioned the importance of the environmental hygiene and the situation of the cities. They agreed on the ideas of atomists from Ion, Democritus and Leucippus (15). If the physical environment is polluted with the visible and invisible organisms, and the polluted air enters the nose, eyes, ears of the people, the diseases will be seen (23). They decided to settle a place according to the habitats of the birds and sea animals, the living places of the animals were thought to be an appropriate place to live.

They used a sophisticated plan for the circulation of air and searched for these five properties before choosing a living place: (1) the place had to be healthy, (2) not too hot, not too cold, it had to be far away from bogs, fog and frost, (3) morning sun had to grow upon the city, (4) wind shouldn't have disturbed people, (5) existence of natural water springs was a necessity; in addition to these properties, reach people from Roman had underground churn systems for bath and latrines to connect them to the sewer system (27,30). They were successful to lengthening the life span by preventing malaria and other epidemic diseases with these preventions, and also minimized the losses in economics and agriculture (31, 32).

5. Thoughts about Purification of Spring and Rain Waters

Writers in Roman thought that clean water was important for the health of the public. Architect Vitruvius thought about spring water and rain waters separately, and said that spring water is cleaner than the rain waters (26). He advised to use the springs at plains supporting the idea of "sun pulls the lighter part of the water sucked by the soil, on the other hand left the heavy, dirty and dry parts". Pliny said that "rain water becomes dirty with the evaporation from soil, that's why spring water is the cleanest, water from the wells is cleaner than the soil and we are able to clean the dirty water" (33). Besides of that, he supported the idea of Nero and mentioned that water would be clean after boiling. At this period, rain water was not regarded as a primary source because there were different conflicting thoughts about this idea.

6. Transportation of Water to the Cisterns and the Situation of the Storages with Hygienic Conditions

6.1. Open water arch

Although the arch was closed with stone lids, they were open to the pollution, so it was a disadvantage (27). They were set in two or three layers (34).

6.2. Water arch set with closed system

Vitruvius suggested that the transportation system must be closed as the water must not see sunlight and the airing has to be done with the help of the holes set in every 240 feet (26).

6.3. Matters of distributing the water

Vitruvius claimed that the distribution and storage of the water is important for the hygiene of water, and also said that that the material which is used in the system must be selected properly. For the closed system he advised leaden and matured soil pipes. But Vitruvius also mentioned that there are some confusions about using leaden pipes; he reported the diseases were seen with the people working in leaden production (27) in this reason he thought soil pipes has to be selected primarily. Although these warnings were made, several houses used leaden pipes (23,26).

Pliny the Elder supported the idea “the easiest way to transport the spring waters is to use clay-soil pipes which are passing through each other or pipes covered with fade lime dived into soil, with 2 fingers diameters (33).

6.4. Collection of waters and hygiene

At this period, they thought that the transportation of the water was as important as the spring of the waters for hygiene. For this purpose, spring waters were being transported by water arch and water channels and they were collected in the cisterns; they were recreated for a while and ventilated before the distribution (35).

Vitruvius advised to use water, which was recreated in the cisterns and in baths. He restricted the usage of river water for bath. Vitruvius said that the water will be softer and cleaner if it would be recreated in multi cisterns connected to each other. At these types of cisterns, water first passes from the clay and was recreated in the following two cisterns. First pool was flowing through Iaus, middle pool was used by the public, sanitations, baths and third pool was only used by the people who gave tax for the water. In normal conditions, third pool was used for in case of the water necessity; second and first pools were only used in normal situations (26).

Pliny the Elder suggested that double cistern usage was the best way, he said that “the churns will be collected in the first pool and clean water will pass through the second pool” (33). Seneca mentioned that these preventions were not enough, the water was polluted because of the storms, but he also reported that new economical precautions should have been made (22). Philosopher Palladius Rutilus Taurus Aemilianus, in his article “Opus Agriculturae” in the passage “de cisternis et maltha frigidaria” said that “for healthy and clean water, a cistern must be tall and the stucco covered cistern is also important” (36).

6.5. Ideas about the Cleanness of the Soil

People of Roman thought that also the soil had to be clean. M. Terentius Varro and Vitruvius worked on this aspect. M. Terentius Varro, supported the importance of this. In the article of Varro, “Rerum Rusticarum “(37) [Liber III, I,I,8,9] and article of Vitruvius “De Architectura”, they pay attention on the soil, they suggested that we mustn’t have indeferenced the situations which pollute the soil (26).

6.6. Sewerage

People of Roman knew the importance of sewerages for the health of human beings, sewer system must have been effective in removing the churns away; “underground channels are built

to transport the churns to the nearest river or sea, these channels are arch typed in general". Military of Roman also built sewer system at places where they settled headquarters (38).

6.7. Latrines

Roman life can be observed in three periods. At first period, they used piss containers and chamber pots called as metilla in the streets. Latrines and sewer systems were built at the second period. At the third period, latrines were also built in houses, and some of the rich people had their own sewer systems at their houses.

As it is seen in Ephesus Sagalassos, Metropolis and Magnesia, the third period at the city centers, there were latrines, near the Roman bath, where 30-40 people were able to take bath at the same time (39,40). Churn waters and rain waters were given to the sewerage connections under the latrines, to prevent stoppages occurring because of craps with the help of the oppression of water. There were 20-40 latrines found in the Anatolian cities belonging to Roman (40).

7. Legal Precautions

7.1. Lex Metilia

The works like washing and painting of the cloths at laundries -called as Fullonica- was used to abstain from negative affects on the health of the workers (37).

7.2. Lex Julia Municipalis- Road Care Laws and Cleaning of the Sewerage

Stone covered streets were the signs which showed us that the city was built during the Roman period and it was characterized to Roman (37, 41). In the article of Suetinos T. Divus (110-44 BC) "Vespasianus", he mentioned that the roads had to be covered with stone for the cleanness of the cities (42).

7.3. Lex Julia Municipalis

With the acceptance of this law, the people who were working on the cleaning sector were stated and also their duties were determined. With this law, the organization, cleaning and maintenance of the roads were thought to be the duties of governments. Maintenance and the cleanness of the village roads were the duties of villagers called as "vicarti salutare", this law was mentioned in the Corpus Inscriptionum Latinorum, which was written by Marcus T. Cicero (BC 106-43) (37,41).

The maintenance of the sewerages were also counted as important, this duty was given to the officials called as Curatores Cloacarum, during the period of Augustus. The duty of the middle sewerages was given to an official called redemptor cloacorum (33).

8. Thoughts of Related Thinkers about the Hygiene and Health of Environment of Roman

Celsus and Columella praised the Roman about the technical equipment of hygiene and its concept. On the other hand, Cato reported that there weren't any medical applications out of military, and the buildings related with the environmental cleaning were not enough. According to him, rational medicine was not being used properly, so developments were not

enough. Cato said that they were using traditional mystic treatments. Celsus and Columella claimed that the preventions about environmental and individual hygiene were really good and they were also treated by the doctors in addition to the traditional treatments. Seneca said that the king of Roman really cared about the individual and environmental hygiene, and he gave enough respect to the latrines, and sewer systems of the cities (23,44).

The developments of hygiene were limited during the period of Roman, because the scientists did not know anything about the microorganisms existing in air, water and soil. There were some thoughts about the invisible microorganisms but because of the lack of technical equipment, they were not able to prove this thesis. Varro thought that life had its own rules as it was mentioned in the school of Epicure. He mentioned that there were invisible organisms living in water, soil and air; these microorganisms entered the human bodies and infect them, besides these doctors were unable to prevent diseases caused by those microorganisms. This thought was agreed although it was not proved. Varro also said that the cleanness, and climate of the cities were important, and told about the necessity of sun, water and air for the health of human beings (23, 44).

Columella suggested that, several animals existed during summers with the help of hot weather, likewise microorganisms grew during summer and continued their lives in winters. He said that, the doctors did not understand this situation and they did not make any prevention. As Varro mentioned, Columella also complained about the limited knowledge of doctors on microorganisms. He mentioned that necessary precautions did not exist, that's why there wasn't a way to get rid of these diseases.

9. Discussion

Archaeological findings not only provide information about time, but also provide information about the cognitive evaluation (1). Wynn, 2002) and the power of the human brain in defining new concepts and applications. For cognitive evaluation, Anatolia was observed with three following civilizations and archaeological findings are searched about the environmental hygiene.

1. Findings about the environmental hygiene show that people had needs parallel to their thoughts, and thanks to these needs social and technical developments occurred. The intelligence of human beings changed and developed parallel to the understanding of nature and life. First, second, third and last periods of antique age in Anatolia resulted with these kinds of changes and developments.

2. Applications of Ancient time show that human make choices about carrying out new applications in addition to the current ones. The reason of this choice is to make a better life standard and enable the continuity of life. Humans searched the nature and life with the help of life expectancy, intelligence and intuitions. The mystic period came after the period called prehistory, when written documents exist; people obey the rules of gods/goddesses and do the applications for their desires. By the time rational thinking occurred and the rights of gods disappeared, people started looking for visible evidences. This period is clarified with the thoughts of Western Anatolia philosophers. At this period, human intelligence made selections because of the life expectations. They agreed on the rational thinking although spiritual values

existed. At this period, environmental hygiene developed, and several applications were used. But, this rational knowledge never restricted the expansion of mystic thoughts. People tried to guarantee their lives in both aspects: spiritual and rational values were being used together. When we observe the developments of civilizations, we see that there are different types of environmental hygiene. During the Hittite period, because the individual and environmental hygiene was not rational, structures like cistern, pool and baths were built according to spiritual values. Additionally we see that there weren't any toilets and sewerages during this period, that's why biological churns of human were not counted in individual hygiene. But with the thoughts of nature philosophers in Ion colonies at BC 6th century, people defined themselves and nature in terms of biologically and spiritually. Archaeological findings show the structures were built for these improvements. We see that there are variations in the situation of the cities, additionally toilets and sewer systems were added to the armature.

During the period of Roman Empire, which is the last period in Anatolian antique age, common architectural structures related with environmental hygiene were built and the importance of health and life expectations occurred with the help of rational thinking.

10. Conclusion

Anatolia has an important role in cognitive evaluation and it is because of the efficiency of the place and its situation as a connector between three continents. In our observation, it is clearly seen that Anatolia was a center for the concept and applications of hygiene, which is a pattern related with physiological needs of humanity. We observed three different archaeological findings related with Hittite Empire, Ion colonies and Roman Empire. We are able to talk about four different and important stages about the environmental hygiene in Anatolia.

1. Although there are findings showing the applications of hygiene as a concept of individual hygiene (some of the baths found in houses in Çatalhöyük) and there aren't any written documents, we are not able to understand its reasons.

2. At the very beginning of written period, people used the individual hygiene, which is the first link of hygiene, depending on the spiritual values. We are able to understand the importance of individual hygiene at this period from the rituals and articles related with laws. That's why we may rename this period as the beginning of individual hygiene depending on the spiritual values. Because there weren't enough information about the nature, environmental hygiene hasn't started at this period. But the first steps of environmental hygiene started in this period. Anatolia Hittite laws and Ur-DNammu, Ešnunna, Lıpıt-Ištar, Ana İttišu, Middle Assur, Hammurabi laws are searched to understand if environmental hygiene exists or not. It is seen that penalties are applied for the pollution of ponds in Hittite laws, but as it is revealed so far, this application wasn't used by other societies. This period was the fundamental of rational thinking, which occurred at Western Anatolia 500 years after this period.

3. The findings obtained during the second stage of written history caused a new stage to develop. At this period cognitive evaluation occurred with the help of the thoughts of nature philosophers. Hygiene is defined and applied in terms of rational values. Environment and the concept of environmental hygiene develops correspondingly to the usage of the abstract intelligence and thought in detail.

4. During this stage, environmental hygiene which was set at the third stage developed with the help of several applications. Society of Roman Empire first ignored the cognitive changes in Anatolia, but than agreed on it. They used architectural buildings, medical applications and laws for the environmental hygiene. At this period the architectural environmental hygiene expanded to a wide area under the constructions of central authority, unlike the individual and city based hygiene which took place before this period. With the help of central authority, applications became homogenous and central authority became long lasting.

As a result, cognitive evaluation, which is observed under the light of environmental hygiene, developed with the selection and production of humanity. Findings vary from geography to geography and show the differences at different time periods. We are able to see that cognitive evaluation first started in Egypt and Mesopotamia and than in Anatolia; and from Anatolia leaped to Europe and America. The cognitive evaluation occurred with the common use of the knowledge accumulation among the continents. Predictions that cover today and future which show that cognitive evaluation of the individual will not vary in different geographies. Because technological improvements provide the transference of information easily and let it recover itself with several methods simultaneously. The share of knowledge is global, that's why following cognitive evolutions will be parallel to global platform.

Acknowledgement

I would like to thank Prof.Dr.Tuncay Özgünen for his initial invitation to prepare this article. The argument about hygiene was originally developed for the doctoral thesis on the Concept of Hygiene and Its Evolution in Anatolian Civilizations. In this context I am thankful to my supervisors Prof. Dr. İlder Uzel and Assoc. Prof. Dr. Selim Kadioğlu.”

References

1. Wynn T. Archaeology and cognitive evolution, Behavioral and Brain Sciences 25, 2002. p. 389–438
2. Jackson, R. (1999). Roman İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar [Doctors and the Diseases in Roman Time] İstanbul: Homer Publishing, 1999. p. 10-123.
3. Lanciani, R. Ancient Rome in Light of Recent Discoveries. Boston: Houghton Press. 1898. p.
4. Alp, S. Beiträge zur Erforschung des Hethitischen Tempels, Kultenlagen im Lichte Der Keilschrifttexte, Neue Deutungen. Ankara: Turkish Historical Society Press, 1983. p.186-187.
5. Ünal, A. Hititler Devrinde Anadolu. [Anatolian Hittite Period] (Vol 2). İstanbul: Archaeology and Art Publications, 2003. p.
6. Garstang, J. The Hittite Empire. London: Constable and Company Ltd.1929.
7. Kınal, F. Eski Anadolu Tarihi- Ancient Anatolia History. Ankara: Turkish Historical Society Press,1987.
8. Balcıoğlu, B. Bir Hitit Bayramı (Ezen hadauri-) Hakkında Bazı izlenimler [Some Impressions on a Feast of the Hittite]. Ankara: Ankara Journal of the Faculty of Language and History 34 (364), No.1, 1990.
9. Taracha, P. Hitit Kral Telafi Ritüelleri Hakkında Bazı Düşünceler [Einige Bemerkungen zu den Ersatzritualen für den hethitischen König [w]]. International 1th Hititoloji Kongresi Bildirileri Ankara, 1990. p. 229-233 (234-238)
10. Karasu C. (h)isuaa bayramı kolofonları üzerine bazı düşünceler, [On (h)isuaa Feast kolofon Some of Thoughts] Hittite and Other Anatolian and Near Eastern studies in Honour of Sedat Alp. Otten H, Ertem H, Akurgal E, Süel A. (ed.) Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.p.332-335
11. Macquene, J.G. Hititler ve Hitit Çağında Anadolu [Hittites and Anatolia in Hittites era.] Ankara: Arkadaş Publications, 2001. P.
12. Tosun, M, Yalvaç K. Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermani. (2nd ed.). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989. p.

13. Imparati, F. Hitit Yasaları [Hittite Laws.] (E.Özbayoğlu, Trans.). Ankara: İtalyan Ulusal Araştırma Kurulu Publishing, 1992. p.17-127.
14. Laertius, D. (1925). Lives of Eminent Philosophers, Volume I, Books 1-5, Loeb Classical Library No. 184
15. Kranz, W. Antik Felsefe [Ancient philosophy]. (Suad Y. Baydur, Trans.). İstanbul: Sosyal Publications, 1984.
16. Heraclitus. The Cosmic Fragments. (5nd ed). A critical study with introduction text and translation by G.S. Kirk, Cambridge University Press, 1975.
17. Sarac, C. İyonya Pozitif Bilimi [Ionian Positive Science.] (2nd ed.). İstanbul: Yeni Zamanlar Publication, 2002.
18. Sherwin-White. S.M. S.W., Ancient Cos. An historical Study From the Dorian Settlement to the Imperial Period, Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1978.
19. Litré, P. É. (1961). Oeuvres Completes D'Hippocrate Traduction Nouvelle. Tome second. Amsterdam: Adolf M. Hakkert.
20. Vermule, C. (1974). Dated Monuments of Hellenistic and Greco-Romen Popular Art in Asia Minor: Ionia, Lydia and Phrygia, Mansel'e Armağan I. Ankara: Turkish Historical Society Press. (pp: 119-126).
21. Fagan, G.G. (2002). Bathing in the public in the Roman World. USA: The University of Michigan Press.
22. Seneca. (1999). Ahlâki Mektuplar [Letters to the Moral] Epistulae Morales (Vol: I-XX). (Türkân Uzel, Trans.). Ankara: Turkish Historical Society Publications.
23. John Scarborough, Roman medicine (Aspects of Greek and Roman life) by Cornell University Press, 1976. P. 30-198.
24. Herodotus. Herodot Tarihi [Herodotus History.] İstanbul: Remzi Publications. 1991.
25. Yegül, F. (1992). Baths and Bathing in Classical Antiquity. Cambridge, Massachusetts, London England: The MIT Press.
26. Vitruvius. (1998). Mimarlık Üzerine On Kitap, [Vitruvius The Ten Books On Architectura.] (S. Güven, Trans.). (3rd ed.). İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.
27. Landels, J.G. (2000). Eski Yunan ve Roman'da Mühendislik. [Architecture In Ancient Greek and Rome. (9th ed.). Ankara: TUBITAK Publications.
28. Cato, P.M. and Varro, T.M. (1979). On Agriculture. In G.P.Goold (Ed), On agriculture (5th ed.), Norwichthe Loeb Classical Library : Great Britain, Fletcher & Son Ltd.
29. Columella, M. J.L. (1979) On Agriculture. In E.H. Warmington (Ed.), Great Britain. The Loeb Classical Library: The Chaucer Press.
30. Dinç, R. (2003). Tralleis. İstanbul: Archaeology and Art Publication.
31. Hodgkinson, P. (1985). Los Jardines de Catalunga Barcelano-Spain, Taler De Arquitectura. An Encyclopedia of Modern Architecture. In Yukio Futugawa (Ed.). Tokyo: A.D.A. Edita Tokyo Co.Ltd.
32. Yegül, F. (1995). Efes ve Sardis: Antik Çağda Kentleşme ve Anadolu Seçeneği: 1994 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları. [Ephesus and Sardis: Civilization in Antique Age: 1994 Anatolia Civilizations Museum Conferences.] Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları.
33. Pliny, (1980). Natural History. (Vol 8, Libri XXVIII-XXXII). (3rd ed.) London: Harvard University Press.
34. Hodge, A. T. (1992). Roman Aqueducts & Water Supply. London: Duckworth Company. Famous Philosophers] (C. Şentuna, Trans.). İstanbul: Yapı ve Kredi Publications.
35. Wikander, Ö. (2000). Handbook of Ancient Water Techonology. (2nd ed). Koninklijke: The Netherlands Academic Publishers.
36. Palladius, T. A. (1879). Opus Agriculturae. In B.Lodge, S. J. H. Herrtage (Ed.). London, The Early English Text Society, by N. Trübner & Co., 1873-1879. Agriculture - Early English Text Society (Series). Original series ; No. 52, 72
37. Penso, G. (1989). La Medicina Romana. Milano: Edizioni, CIBA-GEIG.
38. Anabolu, M. (2001). İstanbul ve Anadolu'daki Roman İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları [Architectural works in İstanbul and Anatolia in the Roman Imperial period.] İstanbul: Archaeology and Art Publication
39. Scerrer, P. (2000). Ephesus Guide. İstanbul: Ege Publications and Austrian Archaeological Institute.
40. Bingöl, O. (1998). Magnesia Ad Maeandrum-Menderes Magnesia. Ankara: T.C. Ministry of Culture Publication.
41. Mitchell, S. (1993). Anatolia Land, Men, and Gods in Asia Minor: The Celts And The Impact of Roman Rules. (Vol 1). London: Oxford University Press.
42. Suetonius (1985). The Lives of the Caesars, Volume II. (J. C. Rolfe Trans.) Loeb Classical. Library, No. 38.
43. Pioreschi P. (1991). Brief History Of Medicine. New York: Edwin Mellen Press.
44. Scarborough, J. Facet of Hellenistic life, Houghton Mifflin, 1st ed edition, 1976.

PHILANTHROPY AND MEDICAL EDUCATION: AN EXAMPLE FROM THE NEAR EAST AT THE DAWN OF THE 20TH CENTURY*

FİLANTROPİ VE TIP EĞİTİMİ: 20. YÜZYILIN
ŞAFAĞINDA YAKIN DOĞU'DAN BİR ÖRNEK

Gül Kızılca Yürür** - M. Murat Civaner***

Özet

Amerikan Protestan misyonerlik örgütü ABCFM, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında tıp eğitiminin başlaması sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu makalede, İstanbul'da kız öğrenciler için bir tıp fakültesi açma girişimleri ele alınmakta, konu ABCFM ve Rockefeller Vakfı arasındaki kurumsal ilişkiler odağında tartışılmaktadır. ABCFM kız öğrencilerin eğitileceği okul için Rockefeller Vakfı'ndan destek almaya çalışmış, ancak girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Okul iddialı olmayan bir biçimde açılmış, Türkiye'deki yönetimin değişmesi nedeniyle etkinliklerini durdurmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, bu olgu şirketlerin ve dinsel filantropinin çalışmaları ve amaçlarını tartışmak için bir örnek sağlamaktadır.

Anahtar sözcükler: Filantropi, Tıp eğitimi, Tıp tarihi

Abstract

The American Protestant Missionary organisation ABCFM played an important role in introducing medical education to Ottoman lands. In this paper, efforts towards opening a medical school for girls in Istanbul are discussed, with a focus on institutional relations bet-

* A draft version of this paper was orally presented at II. International Congress of Turkish History of Medicine held in İstanbul, Turkey (Dec 10-13 2012).

** Asst. Prof., Kemerburgaz University School of Medicine, Department of History of Medicine and Medical Ethics, İstanbul, Turkey, kizilca2002@yahoo.com

*** Assoc. Prof., Uludağ University School of Medicine, Department of History of Medicine and Medical Ethics Bursa, Turkey, mcivaner@gmail.com

ween the ABCFM and the Rockefeller Foundation. The ABCFM was trying to gain the sponsorship of the Rockefeller Foundation for the girls' school, an attempt which did not bear fruit. The school was started on a modest basis and had to stop its activities due to the regime change in Turkey. However, the case offers an example for discussing the motives and workings of corporate and religious philanthropy.

Key Words: Philanthropy, Medical education, History of Medicine

In this paper, we will summarize the efforts of the American Protestant Missionary organisation ABCFM in providing medical education to girls in the Ottoman Empire. Those efforts will be discussed within the context of the general motivations of Protestant philanthropy of the late 19th., early 20th century, in Anatolia.

There is a rich literature composed by the missionaries to Asia themselves, where they express the motives of their work on the field. Departing from written material, some objectives of the missionaries seem to be: Bringing economic prosperity and political stability to the Middle East, modernising the labour force and integrating the Ottoman economy to the global market. The envisioned professionalisation of young people was meant to provide them with a new, "updated" identity, and so help ease tensions between religious and ethnic differences. To reach these ends, the missionaries set up schools of secondary and higher learning: A young cadre of men and women would make up the modern local elite, that were endowed with a command of the english language and technical skills such as accounting, agricultural engineering, trading and most important of all, medicine.

The educational work and health care services offered to the locals were organised mostly through the contributions of wealthy sponsors. For example in India, China, and several locations of the Far East (such as Myanmar, Sri Lanka, Sumatra and Singapore), the ABCFM cooperated succesfully with the Rockefeller Foundation. In the Ottoman Empire, ABCFM was trying very hard to get the Foundation's interest in sponsoring medical education, as pictured vividly in a report submitted by the ABCFM to the Rockefeller Foundation in 1917.

The wheels of corporate sponsorship for a girls' medical school in Istanbul did not get into motion: It failed, because the Rockefeller Trust did not enter into the desired cooperation with the ABCFM, maybe because it was already investing huge sums in humanitarian work for the deported Armenians from Anatolia to Syria (1). For the lack of finances, the medical school for girls in Istanbul was started on a much more moderate basis than planned. The school proved to be short-living after the young Turkish Republic forbade all foreign educational institutions to operate schools of higher learning in 1924. However, the correspondance around the school project can also give clues as to how philanthropic work, medical education and corporate financial power were planned to work together to change the world.

The report submitted to the Rockefeller Foundation by the ABCFM, entitled, “Medical Education And Medical Practice in Turkey” (2), and the memoirs of Mary Mills Patrick (3), the director of the Istanbul College for Girls, served as basic sources of information. Richard Brown, in his work “Rockefeller Medicine Men: Medicine and Capitalism in America” (4), traces how medical education, sponsored by corporate foundations, changed the ideology and the professional self-image of doctors in America. Brown further discusses specific public health and health education programs sponsored by the Rockefeller Foundation in his article, “Public Health in Imperialism: Early Rockefeller Programs at Home and Abroad” (5). How designed social change was brought about in Asia, through scientific training and education programs is discussed in works such as Mary Brown Bullock’s “The Oil Prince’s Legacy: Rockefeller Philanthropy in China (6), or Soma Hewa’s “Colonialism, Tropical Disease and Imperial Medicine: Rockefeller Philanthropy in Sri Lanka” (7).

John Ward, in his letter to the ABCFM about medical education in the Near East from January 1916, explains the need for medical education in the Ottoman lands as follows:

“In the Near East, there is a peculiar lack of the scientific spirit...The Oriental fails to appreciate the law of cause and effect and to apply this to the facts of life. Secondly, there is a lack of the spirit of service, called so often “public spirit”. It seems as if the Near East will ever be backward till these two lessons are learned. And there is no better way to teach it than through a well-trained medical profession...” (8)

In Anatolia under Ottoman rule, missionaries dedicated to Protestant philanthropic work were the pioneers of modern medicine, both with regards to medicine education and health-care services. The Ottoman government established medical schools only in Istanbul and Damascus, and modern hospitals were also limited to major urban centers, dominantly, the capital city of Istanbul. Although the concept of medical care as a service obligation of the state was not alien to the Ottoman government, limited resources and educated manpower, as well as the pressure of ongoing wars made it quite impossible to modernise the governmental structure as to make room for a well-organised public healthcare.

Why were Protestant missionaries willing to invest in medical education and services in Anatolia? As Taylor Denett summarizes in his work, «The Democratic Movement in Asia», Protestant missionaries providing modern Professional education to the Asian youth and training them such that they have skills to offer on the global job market were on a “philanthropic mission” (9). Philanthropy here, is defined as a sum of efforts to bring about economic development and democratic improvement. This idea, that economic development, democratic improvement and moral progress goes hand in hand, is of course not a novel discovery of philanthropic origin, but has its roots in the basic tenants of the enlightenment of the 17th century, and still lingers on in the human rights movements of the 21. century.

For a better understanding of the ideology of philanthropy, it may be useful to investigate its history and focus on concrete examples of philanthropic action in specific fields. In this paper, we will provide one example from the field of medical education, where Protestant philanthropy met corporate philanthropy. Our focus will be on one attempt to establish an institution of modern medical education for women in the Ottoman Empire. In this example, the attempt of cooperation failed and so, the planned school was established on a much smaller and moderate basis,

by the Protestant missionaries (the ABCFM) themselves. The school proved to be short-living due to the overthrow of the Ottoman Empire and the establishment of a nation state in Turkey, which forbid all foreign activities in the field of higher education.

In the midst of actual discussions about how to regulate the national tax systems in the face of transnational business entities, big corporations favorably use the concept, “global social responsibility”. A hundred years ago, in the USA, corporations doing business overseas used the concept, “American philanthropy”, instead of global social responsibility. American philanthropy, on the other hand, can be geneologically traced back to the concept of Catholic charity. Tracing back to its roots, acts of social responsibility, in old days, called acts of philanthropy, seem to have been basically investing money in building schools, hospitals and institutions of higher education, in areas where poverty reigns and where traditional modes of living are still strong. In still older days, where acts of giving were organised in the framework of religious institutions, the main idea seems to be to develop an empathy for those who suffer, and through non-mutual giving, organize webs of solidarity that hold the community of believers together. Markedly, in contrast to philanthropic acts, acts of charity were directed only towards those sufferers, who belonged to the same faith community as the givers.

The framework and organisation of giving change in time. Where professionals of international non-governmental organisations form the cadre of social giving for acts of global social responsibility, it was the Protestant missionaries who provided the personel and know-how to Anglo-American trusts for acts of American philanthropy. For example, at the beginning of the 20th century, the Rockefeller Foundation, through the Chinese branch of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), built higher institutions of modern medicine in several cities of China, although in those cities, as elsewhere in China at the time, specialists in traditional Chinese medicine were almost exclusively the primary authorities in matters of health and healing. This cooperation indeed proved to be transformative and introduced modern medicine to the Chinese people.

What is philanthropy?

Martin Bulmer summarizes the characteristics of philanthropic foundations to be: “(a) the aim of contributing to the public good; (b) applying science and scientific method to human affairs; (c) using great wealth to pursue these purposes; and (d) seeking public recognition of their charitable status in doing so.”. Philanthropic activities, Bulmer further defines, “seek to apply fundamental knowledge to tackling social problems and they represent the institutionalisation of knowledge-based social engineering.”(10).

Differing from the immediate relief provided by acts of charity, philanthropy aims not only to give the sufferers a helping hand, but it aims to change them, through changing the world around them. Here, providing support for the sick, for the poor and the destitute is no longer an act of temporary nature, but a well-calculated project with long-term effects. This is why in the philanthropic context, care of those in need becomes an increasingly institutionalized matter. It does not only involve creating the institutions needed for relief, but also training, educating and using the personel needed for the desired social transformation. This personel serves at the same time as an elite force, which approaches the society, out of which he-she comes, with a new ideology, the ideology of philanthropy (11).

Berman, in his book, *The Ideology of Philanthropy: The Influence of the Carnegie, Ford and Rockefeller Foundations on American Foreign Policy*, states about this new ideology: “The creation of right-thinking educational institutions was essential to generate a worldwide network of elites whose approach to governance and change would be efficient, professional, moderate, incremental, and nonthreatening to the class interests of those who, like Carnegie, Ford, and Rockefeller, had established the foundations.” (11).

This new ideology carries traits of monotheistic ethics such as a stress on universal brotherhood and the importance of a fair distribution of social resources. However, differing from religious acts of charity in its will to transform, it also differs from political ideologies also aiming at a fair social distribution: While social democrats pledge for a state power that takes more from the rich and sets up the mechanisms for channeling the accumulated wealth to the poor, while marxists propose to change the relations of ownership which create the rich and the poor, philanthropy does not question the state mechanisms regulating the distribution of resources, or the relations regulating the ownership of means of production.

Philanthropy deals with creating channels through which the rich themselves can distribute some of their wealth to the poor, while also, changing and controlling the economic, cultural and social structures of societies, in which both the rich and the poor encounter each other¹. As Carl Schramm, head of the Ewing Marion Kauffman Foundation puts it: “Having seen their own economic activity transform the world, they thought that the foundations they left behind would be transformative organisations” (12).

One hand washes the other

Nowadays, “corporate social responsibility” is being managed, philanthropic intervention is called “social innovation” and leading business schools have graduate centers for it. But before the NGOs entered the field, philanthropy, all around the world, was the domain of Protestant missionaries.

Although being religiously motivated, it was actually them who started the secularization of social solidarity. It was them, who carried out the transition of religious sharing from charity to philanthropy. It may seem contradictory that a religious organization leads the way in secularizing the organization of social solidarity, but this contradiction may be explained by the special position the Protestant church took in face of the modernization of social relations and production processes, starting already in the 18. century. As P. Gewitt summarizes, “it was the Protestant Reformation, and not civic humanism and its attendant “secular” concerns that decisively shaped early modern charity, beginning a series of transformations in charitable ideology and practice that ironically led to secularization”(13).

In foreign lands, such as the Ottoman Empire, corporate and Protestant philanthropy met at the point of “exporting American virtues and civilities abroad” (14). Our example is situated at this meeting point, at the beginning of the 20th century, when corporate philanthropy started to emerge as a new form. Carnegie and Rockefeller were the pioneers of the concept, and they were

¹ Here, structure comes to mean the values and practices which keep a society together, the interrelations between the parts of a society which are persistent over generations in a given space.

the first examples who had understood it as the new investment-oriented model.

Although starting its activities at home, in the Southern States of the U.S.A, The Rockefeller Trust institutionalised its philanthropic activities internationally through an International Health Board, est.1913. The very next year, the Foundation helped create the China Medical Board and, in 1917, initiated Thailand's anti-hookworm campaign (15).

The American Presbyterian Medical Mission (PCUSA) and the Rockefeller International Health Board cooperated in China in the field of medical education and medical services. The ABCFM was working towards a similar cooperation in the Ottoman lands. Hopes were high about carrying out the work of the modernization of the partitioned Empire after the end of WW1. In the field of medical education, examples were already set through the schools of medicine in Beirut and in Antep (16).

The next enterprise of the medical mission of the ABCFM was planned to be a medical school for women in Istanbul (17). This ambitious Project was to be carried out in cooperation with the Rockefeller Foundation. The Foundation was to provide the finances, and ABCFM would bring in the institutions, personell and know-how. We just need to keep in mind that, right before the two world wars broke out, the Protestant missionary organization ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions), had a widespread infrastructure and web of personel in China, Korea, parts of Africa and the Ottoman Empire.

Modern Medical Education in the Ottoman Empire

The process of building modern institutions of medical education began already in the mid-19th century in Ottoman lands. The first institution of modern medical education was established by imperial order in 1827, mainly for supplying the healthcare worker needs of the army. Most of the original staff of this military medical school, where classes were held in French, Italian and Ottoman Turkish, received medical education in France. The teaching books were also mainly of French origin. The imperial civil medical school, that was to educate doctors especially for urban centers outside Istanbul, and held education in Turkish, started operation in 1867. The Ottoman state also founded a military medical school in Damascus, modeled after the one in Istanbul, in 1903. Those schools included departments of surgery and pharmaceutical education.

Mehmet Ali Paşa of Egypt opened a medical school in Cairo in 1827, that taught medicine in Arabic.

The Faculty of Medicine at the American University of Beirut, the most enduring and important school of higher medical education of the ABCFM, was established in 1867. This medical school is still active. St.Joseph's Catholic University of Beirut also has a medical department since 1883.

American Missionaries in the Ottoman Empire

Brian Johnson, The director of the Archives of the ABCFM in Istanbul, summarizes the history of the ABCFM in the Ottoman Empire in short:

"The American Board missionaries first arrived in Anatolia in 1820, intending to introduce their beliefs to all of the region's communities...By the second half of the century, the ABCFM had broadened its mission to include extensive ventures in general education and

medical care. On the eve of World War I, the Board's 174 missionaries in Turkey were operating three theological schools, eight colleges, 46 secondary schools, and 369 other schools, in addition to 19 hospitals and dispensaries....The ABCFM allocated approximately one quarter of its annual budget for its work in Anatolia, and its properties there were valued in the millions of dollars..." (18).

The ABCFM was active in providing medical services in the Ottoman Empire since 1833, when Dr. Asa Dodge started his work in Beirut. In total, from the 19 hospitals ABCFM had in the Empire, four (Marsovan, Beirut, Antep and Istanbul) had also nursing schools. In all of these hospitals, young women received informal education in caring for the sick and administrative hospital work.

A Medical School for Women in Istanbul

The ABCFM valued work among women highly, as they were seen to be the main actors in lifting the stagnant Ottoman society into a modern stage. In a report presented to the Rockefeller Foundation in 1917, asking for financial aid for the improvement of medical education in Turkey, it reads:

«After the present war there will be a possibility of a vast reconstruction of social and educational conditions in the Near East. The place of women in the necessary changes will be a large one...This will increasingly be the case after the war, when greater professional demands will be made. A large proportion of the men of the Near East have been killed in the war and by deportations. Under these circumstances a medical college for women in the Near East is most important.» (17)

Resim 1:

Dr. Mary Mills Patrick, President of The American College for Girls at Constantinople.

Mary Mills Patrick (**Resim 1**) further explains the functions of a medical school for women as follows: "To train women physicians and nurses; to lessen the infant death rate; instruction to mothers regarding care of the child; to provide a trained sanitation for cities and villages; control of epidemic diseases; to introduce principles of preventive medicine; to introduce American standards of ethics in the medical profession; American methods of disinfection and fumigation and quarantine; free work for the destitute; publication of medical literature; medical research; preparation of sera, vaccines, etc."

To these ends, a women's medical college was to receive students from "the regions of Asia minor north of the Taurus mountains". For the populations of Syria and Palestine, a medical school for women was to be added to the medical school in Beirut. The college in Istanbul would serve young women not only from Istanbul and northern Asia minor, but also and especially from Southern Russia, the Southern Balkan states, as, it was stated, there was no such opportunity for women in all of these regions.

The plan for the school included (as stated in the letter of M.M. Patrick from 1917):

- A medical college
- A Training school for nurses

- An adjacent hospital
- A polyclinic building
- Branch dispensaries and clinic rooms

The idea of the polyclinic building was thought of as a modification of the Mayo Clinic at Minnesota. The polyclinic was to be located at the centre of the city and be the central working basis of the whole system. Specialists would cooperate there and to this polyclinic, patients would be referred, from clinic rooms and dispensaries all around the city, at old Istanbul (Eminonu), Uskudar, Kadikoy and Galata. The whole structure would work in close cooperation with the hospitals in Anatolia, and form the heart of a net of research and practice.

From this ambitious plan, only the medical college for girls could be realized. A medical school for girls in Istanbul was the fierce dream of the director of the girls' school, Mary Mills Patrick, who saw her life project coming to being in 1920. The school was established on the curriculum of the New York Columbia University's College of Physicians and Surgeons. Classes started in 1920 with 19 Russian and Bulgarian students. Two Muslim girls were registered in 1921. In 1923, another Muslim girl entered the college. The staff included American instructors, as well as Dr. Safiye Ali, a Muslim woman doctor, who taught gynecology and obstetrics. However, with the Act of Higher Learning issued by the young Turkish Republic in 1924, the Turkish state reserved for itself the exclusive right to open and run all kinds of institutions of higher learning. The American medical school for girls was closed down in 1924 and highly disappointed, Mary Mills Patrick left the country the same year.

Looking for cooperation: corporate philanthropy in practice

In her letter from 1917, addressed to the Rockefeller Foundation for financial support for the foundation of the girls' medical college, Mary M. Patrick mentions that a committee has been formed to rally the cause of a medical school for women in Istanbul. The committee members are as follows: Consul-General of the USA, G. Ravndal, Oscar Gunkel of the Standard Oil Company and W.W. Peet, a Trustee of the Constantinople College for Boys. The composition of the committee points to the different interest groups, who were willing to cooperate towards the goal of expanding the net of medical education in Turkey. In this committee, the US government (consul general), the ABCFM (Mr. Peet)² and the Standard Oil Company (Oscar Gunkel), hence the Rockefeller Foundation, is represented. In President Morgenthau's diaries, there are several mentions of Oscar Gunkel, the representator of the Standard Oil Company and the Rockefeller Foundation in Istanbul. Gathering from President Morgenthau's notes, Mr. Gunkel was the chairman of the Red Cross committee in the Ottoman Empire for a while, and also has been rewarded "Order of the Osmanish" for his humanitarian services. **(Resim 2)**

² William Peet was, according to Brian Johnson, "American Board's local business agent and treasurer". Johnson reports: "William Wheelock Peet (1851–1942) began his career with the American Board in Istanbul in 1881. Although employed as business manager, his duties extended to those of chief administrative officer and included negotiating with Ottoman state officials and the representatives of other foreign governments. He had a close relationship with the US Department of State and was popularly known as "trainer of ambassadors."... He retired from his ABCFM post in Turkey in 1925." (Johnson, 2010, p.134, footnote 22)

CONSTANTINOPLE, July 28, (via London, July 29).—For numerous humanitarian services the Sultan has decorated W. E. Bemis, Vice President of the Standard Oil Company, with the Order of the Osmanieh, second class, and Oscar Gunkel, manager, and L. I. Thomas, assistant manager of the Constantinople branch of the Standard Oil Company, with the Order of the Osmanish, third class.

Resim 2: The news about O. Gunkel's reward. New York Times, July

A failed attempt of cooperation

Promoting modern medicine was for the missionaries and for the investors and representatives of big capital, not only a technical matter of improving public health and securing a medical market. It was also a matter of social and cultural change, a "civilising mission". This is why, in contrast to the Jesuit Medical College in Beirut, who would put a strong stress on converting their students to the Catholic faith and feeling loyalty to France, the Protestant medical school was proud to have students of different faiths living and learning together without getting into big conflicts.

However, it seems that this cooperation did not have a future. No record indicates that the Rockefeller Foundation invested in the medical school for girls in Istanbul. That the project started on such a small scale rather hints to a lack of funding. It seems that the cooperation that the ABCFM desired never came to being in Turkey. According to the collection of the Rockefeller Archive Center, the main field of activity of the Foundation in Turkey was in educational grants. There are several supports to institutions, mostly in the field of public health and english education. For the time between 1913-1939, there are 64 folders concerning the life cycle of grants, half of which pertain to medical education. There is no hint that the Rockefeller Foundation invested in philanthropic projects in the Ottoman Empire. Almost all of the grants belong to the Republican era. The grants and financial supports are never on a big scale. Between 1925 and 1983, the Rockefeller Foundation provided fellowships that allowed 162 Turks to undertake a period of study outside of their own country. In a slightly shorter period, between 1929 and 1967, the Foundation granted financial support to 119 institutions in Turkey for various purposes (19).

Although the cooperation between ABCFM and the Rockefeller Foundation might have failed in building a big complex of medical education for girls in Istanbul, the young Turkish Republic completed the civilizing mission. Today in Turkey, the number of private medical schools is increasing each year. The Turkish government is recently discussing a change in the legal framework, which will make it possible for foreign investors to open up schools of higher education, many of which will without doubt be teaching in the field of healthcare and medicine.

The principle of justice from the Georgetown mantra of Beauchamp and Childress implies that a just distribution of resources in healthcare services is an obligatory component of modern medicine. Departing from here, a call for social medicine, meaning good quality healthcare for all, does not seem to be a radical demand. However, that the poor also have

access to good quality medical care has a history of being organised not only and mainly by public institutions, but by corporate foundations and religious institutions. The reasons for why corporations donate for public health campaigns, medical education and clinical services should be investigated more intensively, in order to understand the forces which change the history of medicine and healthcare and the economics of medicine.

References

1. Papazian, D.R., 1986, "The Changing American View of the Armenian Question", *Armenian Review* 39/4-156, pp. 47-72.
2. Meyer, E., 1917, "Medical Education and Medical Practice in Turkey", typewritten document, report submitted to the Board of the Rockefeller Health Foundation.
3. Mills Patrick, M., 1929, *Under Five Sultans*, Century Company
4. Brown, R., 1979, *Rockefeller Medicine Men: Medicine and Capitalism in America*, University of California Press
5. Brown, R., 1976, "Public Health in Imperialism: Early Rockefeller Programs at Home and Abroad", *Public Health Then and Now*, 66/9
6. Brown Bullock, M., 2013, *The Oil Prince's Legacy: Rockefeller Philanthropy in China*, Stanford University Press
7. Hewa, S., 1995, *Colonialism, Tropical Disease and Imperial Medicine: Rockefeller Philanthropy in Sri Lanka*, Lanham, Md.: University Press of America
8. Ward, J., 1916, "Medical Education in the Near East", Report submitted to the prudential Committee of the ABCFM, file in typewriter record.
9. Denett, T., 1918, *The Democratic Movement in Asia*, NY: Association Press, p.111-113
10. Bulmer, M. 1995, "Some observations on the history of large philanthropic foundations in Britain and the United States", *Voluntas*, 6:3, p.275
11. Berman, E., 1983, *The Ideology of Philanthropy: The Influence of the Carnegie, Ford and Rockefeller Foundations on American Foreign Policy*, State University of NY Press, p.15-16
12. The Economist, "The birth of philanthrocapitalism". Feb 23rd 2006, <http://www.economist.com/node/5517656>. accessed on Sept 8th, 2012
13. Gewitt, P., 2005, "The Reformation of Charity: The Secular and the Religious in Early Modern Poor Relief", in Cunningham and Grell ed., *Health Care and Poor Relief in Protestant Europe, 1500-1700*, Routledge Studies in the Social History of Medicine, p.633
14. Friedman, L., McGarvie, M., 2002, *Charity, Philanthropy and Civility in American History*, p.15
15. <http://www.rockefellerfoundation.org/what-we-do/where-we-work/asia/our-long-history-asia/>, access: 7.4.2012
16. Yurur, K., 2013, "The History and Impacts of the American Hospital and The Connected Faculty of Medicine and Health Schools in Antep", unpublished PhD Thesis, p.11
17. Patrick, M.M., 1917, "Doctor Mary Mills Patrick, President of the College, being a copy of a letter dated May 1st, 1917, addressed to the Rockefeller Foundation, in «Medical Education in Turkey», Report submitted to the Rockefeller Foundation by the American Board of Trustees in 1917", file in typewriter record, p.1
18. Johnson, B., 2010, "Americans Investigating Anatolia: The 1919 Field Notes of Emory Niles and Arthur Sutherland", *The Journal of Turkish Studies*, 34/2, p. 131
19. Erdem, M., Rose, K., 2002, "American Philanthropy in Republican Turkey: The Rockefeller and Ford Foundations", www.politics.ankara.edu.tr/yearbookdizin/.../31/9_murat_erdem.pdf, accessed on 3.9.2012

HER DEVİRDE ÖNEMLİ BİR BİTKİ, BİBERİYE; ROSMARINUS OFFICINALIS

Ayten Altıntaş*

Biberiye risalesini bize kazandıran Mebrure Değer'in anısına

Abstract

Rosemarry (RosmarinusOfficinalis) an aromatic plant of Mediterranean region is an important medical herb mentioned in old medical books and has known since Ancient times. Recent medical research findings are also supporting this statement. Rosemarry came with Aqua Hungaria since it contained rosemarry. Aqua Hungaria was the elixir which beautified Queen of Hungary Elizabeth and recovered from her illness in 14th century.

Key Words: Medical herb, Rosemary, Rosmarinus officinalis, Aqua Hungarian, Hungary water

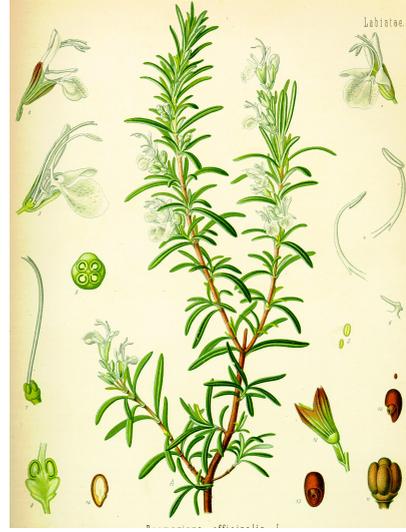
Özet

Akdeniz bölgesinin kokulu bitkisi biberiye, Antik dönemden beri tanınan Eski Tıp kitaplarında yer almış önemli bir tıbbi bitkidir. Yeni tıp araştırmaları da her geçen gün bu önemi ispatlıyor. Biberiye, 14. Yüzyılda Macar Kraliçesi Elisabeth'i hastalığından kurtaran ve güzelleştiren "Macar suyu"nun terkininde olduğundan onunla özdeşleştirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Tıbbi bitki, Biberiye, Kuşdili, Macar Suyu, Macar Kraliçesi suyu.

* Prof. Dr. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, 34098, İstanbul, aytenas@mynet.com

Rosmarinus officinalis L. Labiatae (Ballıbabagiller) familyasından, çalı görünüşünde kışın yapraklarını dökmeyen, çiçekleri eflatun veya soluk mavi renkli, çok yıllık bir bitkidir. Türkçede acımsı tadından dolayı Biberiye veya halk arasında şeklini esas alarak Kuşdili olarak bilinir. Biberiye, Akdeniz bölgesinin tabii bitkisi ise de Dünyanın birçok yerinde yetiştirilmektedir (1-2). **(Resim 1-2)**

Rosmarinus sözcüğü Yunanca güzel kokan anlamındadır. Birçok önemli bitki gibi kutsallaştırılmış, aşk tanrısı Afrodit'e adanmış, Jüpiter'in kızı Mnemosyne'in bitkisi olarak kabul edilmişti. Efsanelerde bilginin tanrıçası olan Minerva ile resmedilmiştir. Antik Dünyada sadakati temsil ettiğinden düğün ve cenazelerde biberiyeden taçlar takılırdı. Antik Mısırda da çok önemli olduğundan firavunların mezarlarında muhakkak bulundurulurdu (3-4).

Biberiyenin önemini tıp dünyasına tanıtan İslam Tıbbı olmuştur. Bitkinin önemini nelerde kullanıldığını yazmışlar, yapraklarını imbikten geçirerek güzel kokulu yağını da koku dünyasında kullanmışlardır. İslam dönemi tıp kitaplarında "iklilü'l-cebel" ismiyle bilinen Biberiye, Haçlı seferleri sırasında Avrupa'ya tanıtılmıştı (3-4).

Dioskorides, biberiyeyi bazı mide hastalıklarında ve sarılıkta kullanmış, Galen, taze yapraklarının suya ve bala karıştırılmasıyla elde edilen karışımın donuk gözleri canlandırdığını yazmıştı. Eski Tıp kitaplarında karaciğer ve kan temizleyici, idrar söktürücü, terletici olarak, sindirim bozukluklarında, epilepside, menstrüasyon gecikmelerinde, gut hastalığında tavsiye edilmişti (5-6).

Osmanlı tıbbında da Biberiye ilaç olarak kullanılmaktaydı. Osmanlı hekimlerine göre bitkinin tabiatı sıcak ve kuru olduğundan bedeni kızdırıcıdır. Kalbe, karaciğere, beyne ve mideye kuvvet verir. Kalbi ferahlatır, sarılığa faydalıdır, bedendeki tıkanıklıkları açar. Dalağa faydalıdır, böbrekleri çalıştırır, midedeki ve bağırsaklardaki yelleri uzaklaştırır. Biberiye bitkisini kaynatıp suyunun balla karışımı yaralarda, bedendeki şişlerde tedavi edici olarak çok faydalıdır. Biberiyenin yağı da mafsallardaki ağrılarda en önemli ilaçtır (7-8).

Osmanlı hekimlerinden Celâlüddin Hızır, Tabîb İbn-i Şerîf, Salih bin Nasrullah'ın tıp kitaplarında biberiyenin önemli etkileri iki noktada özetlenmiştir; Biri göğüs ve akciğerde olan tüm hastalıklarda ve veremdeki etkisi, diğeri midenin soğuk algınlıklarında, ekşi geçirme, mide sancı ve ağrıları, mide kasılmasındaki etkisidir. Bu durumlarda taze yaprakları alınıp sütte kaynatılarak sıcak sıcak içilmelidir (9-11).

Osmanlı hekimleri biberiye çayının güzelleşmedeki önemini de değinmişlerdi. “Benzi güzelleştirir” diye belirttikleri bu etki için ya çayının içilmesi ya da biberiyenin ezilip tereyağı ile karıştırılması ile meydana gelen kreminin kullanılması gerekir. Bu kremin hem ciltteki kızarıklık ve döküntülere iyi geleceği hem de cildi güzelleştireceği yazılmaktadır. Saçlar için de önemli formüller verilir. Biberiyenin imbikten geçirilip damıtılması ile elde edilen suyunun veya kurutulmuş biberiyenin tozunun saç diplerine sürülmesi, saçların çoğalması ve gürleşmesi için çok faydalıdır (7-8).

Gerek İslam hekimlerinin gerekse Osmanlı hekimlerinin her derde deva olarak kabul ettikleri bu bitkinin özellikle üzerinde durulan bir önemli etkisi de sesi açmasıdır; “Damıtılarak elde edilen biberiye yağı şekere damlatılıp, yenirse sesi açar, müzisyenlere defalarca denenmiştir” denilerek bu önemli etkinin altı çizilmektedir (9-11).

Batı dünyası biberiyeyi “Macar Kraliçesi Suyu, Macar Suyu” diye bilir. Akdeniz ülkesi bitkisi olan biberiyenin her derde deva etkisini Romalı hekim Kastor 1107 senesinde Latince olarak bir kitapçık halinde toplamıştı. 1370 yılında, Macar kraliçesi Elizabeth'in (Bazı yerlerde İsebella) kullandığı ve çok fayda gördüğü biberiyeli su “Macar Suyu” kısa sürede şöhrat olmuş ve bu konuda birçok efsane yaratılmıştı. Aslında Kraliçenin kullandığı ilaç biberiyenin su ile yapılan damıtılma ürünü değil, alkol ile yapılan damıtılma ürünü idi. O yıllarda şarabın damıtılması ile alkol elde ediliyor, bu alkol daha kalıcı ilaçların yapımında kullanılıyordu. Macar Kraliçesine bu ilacı sunan hekim de biberiyenin alkolle damıtılması sonucunda elde edilen şeklini hediye etmiş ve faydalarını açıklamıştı. Tekrar edilen bilgilere göre o yıllarda kraliçe eklem sancılarında kıvranıyordu ve tedaviler faydalı olmuyordu. Biberiyeli ilaçla kısa sürede rahatlamış ve zamanla iyi olmuştu. Hatta bu ilaç o kadar faydalı olmuştu ki Macar Kraliçesi hem ağrılarından kurtulmuş hem de belirgin bir şekilde güzelleşmişti. Efsaneler burada hep aynı bilgiyi tekrarlar; O tarihte 72 yaşındaki Kraliçe Elisabeth von Ungar'a 25 yaşındaki Polonya Kralı âşık olmuş ve evlenme teklif etmişti (3-4).

Macar Suyu'nun bir başka şöhrati ise Kolonya Tarihinin bu su ile başlatılmasıdır. Kokulu bitki olan Biberiyenin alkollü ekstresi ilaç olarak kullanılmasının yanı sıra güzel kokusundan faydalanılarak kullanılmıştı. Güzel kokulu bu biberiyeye 16. yüzyılda az ölçüde nane yaprağı ve lavanta karıştırılıp alkolle damıtılmasıyla “Aqua Regina Hungaria” adı verilen bir başka kolonya elde edilmişti. 18. yüzyıl başlarında İtalyan Giovanni Paolo de Feminis, Macar Suyu olarak bilinen kokunun içine bergamot, limon ve portakal esansı katarak başka bir formül yarattı. Parfüm dünyasının ilk kolonyası olarak kabul edilen bu formülün ilk adımında Macar Kraliçesinin kullandığı ilaç olması sebebiyle Macar Suyu koku dünyasının ilki kabul edildi (4).

Biberiyenin önemli bir tıbbi bitki olduğunu bugünkü tıp bilimi de fark etti. Üzerinde araştırmalar yapılan en önemli bitkiler arasındadır. Rosmarinus officinalis Avrupa Farmakopesi, Fransız Farmakopesi, İngiliz Bitki Farmakopesi, ESCOP Monograflarında yer alır. Laboratuvar ve Klinik araştırmalarda önemli sonuçlar elde edilmiştir. Biberiye yaprakları beta

karoten, askorbik asit, tokoferol, selenyum, rosmarinik asit bakımından çok zengindir. Uçucu yağının orta ve iyi derecede antimikrobiyal aktiviteye sahip olduğu, kozmetikte ve gıda endüstrisinde antimikrobial ajan olarak kullanılabilceği, tıbbi preparatlarda etkili madde olarak yer alabileceği kaydedilmektedir. Antioksidan etkisi üzerinde en fazla araştırma yapılan bitkilerdendir. İyi derecede antioksidan, serbest radikal süpürücü olduğu 2006 yılında bilim dünyasına bildirilmiştir. Gıda teknolojisinde özellikle yağlarda koruyucu olarak ilk defa ve yaygın olarak kullanılan doğal antioksidandır. Antiviral etkisi tanıtılmış, Herpes simplex virüsüne karşı yüksek antiviral etkisi yayımlanmıştır. Uçucu yağının lösemi hücrelerine karşı sitotoksik etkisi rapor edilmiştir (3,13).

Avrupa'da *Rosmarinus officinalis* preparatları hazımsızlık şikâyetlerinde, romatizmal rahatsızlıklarda, dolaşım problemlerinde destekleyici olarak kullanılmaktadır. Astım, diş eti sorunları, incinme, karaciğer, kolesterol, safra kesesi, romatizma, sindirim ve sinir bozukluğu, uyku, zihinsel ve bedensel yorgunluk şikâyetlerinde bitki çayı tavsiye edilmektedir. Biberiye çayı özellikle antiseptik, midevi, kramp çözücü, safra söktürücü, uyarıcı etkileri için sıklıkla kullanılmaktadır (1,3,12-13).

Ülkemizde, Ege, Marmara, Akdeniz kıyılarında hem tabii doğal olarak hem de park ve bahçelerde çit olarak gördüğümüz, her dem yeşil olan bu mütevazı bitkinin önemini bir an bile unutmamalıyız.

Kaynaklar

- 1- Baytop T. Türkiye'de Bitkilerle Tedavi. İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1984. s.184
- 2- Baydar H. Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bilimi ve Teknolojisi. Genişletilmiş 3. bs. Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2009. s. 47.
- 3- Oktay Mete. Kabalcı Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi. İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009. s. 561
- 4- [http://tr.wikipedia.org/wiki/Rosmarinus officinalis](http://tr.wikipedia.org/wiki/Rosmarinus_officinalis) (Erişim tarihi: 06.12.2013)
- 5- Robert T. Gunther "The Greek Herbal Of Dioscorides. 1933. Hafner Publishing Co. 1959. Bölüm 3. s. 89
- 6- Yıldırım RV. Dioskorides'in *Materia Medica'sı* ve Türk İslam tababeti. İstanbul, 2002. İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Bölüm 3, Bitki No: 89. s.321
- 7- Mehmed bin Ali. Terceme-i Cedide fil-Havâssil-Müfrede. 1102 /1690. Çev.: Özalp B, Köşe A.) İstanbul, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yay., 2006. s. 180
- 8- Değer M. Risale-i Büberiyeye. Tıp Tarihi Araştırmaları 1993; 5: 152-169
- 9- Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa). Müntahab-ı Şifâ, Giriş Metin. Çev.: Zafer Öner. Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 559, 1990. s.154-156
- 10- Tabib İbn-i Şerif. Yâdigâr; 15. yüzyıl Türkçe Tıp kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerif. C. II. Proje Danışmanı Aluntaş A. Hzl.: Okutan Y., Koçer D., Yıldız M. İstanbul, Yerküre Yayınları. 2004. s.328-329
- 11- Elbir ZG. Salih bin Nasrullah. Gayetü'l- Beyan Fi Tedbiri Bedeni'l-İnsan. Frat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Tezi. Elazığ 2000. s. 203-204.
- 12- Özgülen H. İksiri Şifa. İstanbul, Timaş Yayınları, 1998. s.255.
- 13- FFD Monografları; Tedavide Kullanılan Bitkiler. Editör. Demirezer LÖ. Ankara, MN Medical & Nobel, 2011. s. 599.

SCIENTIFIC KNOWLEDGE OF MEDICINE WITHIN MESOPOTAMIAN JUDICIAL DOCUMENTS*

MEZOPOTAMYA HUKUKİ BELGELERİ İÇİNDE TIP İLMİ

Hülya Öztürk** - Nilüfer Demirsoy*** - Ömür Elçioğlu****

Özet

İnsanoğlunun zorunlu davranış kuralları bağlamında hukukun toplumla yaşıt olduğunu söylemek mümkündür. Eski çağlardan bu yana birey bir grubun kurallarına uyduğu sürece o grubun üyesi olarak kabul edilirdi. İlk insan ve ilkel insan toplumları hakkında bildiğimiz şeyler, kanunun, bir kanun koyucunun iradesine bağlayan teorilerin farz ettiğiinden farklı bir kökenini ve belirlenişinin olduğudur. “Hukuk yönetimden doğmamıştır, fakat yönetime ait olan her şey hukuktan doğmuştur.” Sözünde de açık olduğu gibi yönetimlerin belirlenmesi ve faaliyetlerini sürdürmeleri hukukla sağlanmıştır.

Mezopotamya'nın göç-ticaret yolları üzerinde yer alması zengin akarsu yatakları sayesinde yaşamaya elverişli bir noktada kurulmuş olması onu ilkçağ içinde yaşanılabilir bir uygarlık yapmaktadır. Etkileşime açık bir bölge olmasından dolayı bölgenin sahip olduğu insan popülasyonunun bir arada huzurlu bir yaşam sürmelerini sağlanması bu bölgede kurulmuş uygarlıklar için önemli olmuştur.

Yazıyla ilk defa karşılaştığımız Sümer uygarlığı ilk defa yasalarını yazılı hale getiren uygarlık olmuştur. Sümer kentlerinden Ur şehrinin üçüncü Ur Hanedanı hükümdarı olan Ur-Nammu ya da Urganakina'nın kendi adını taşıyan Urganakina yasaları ilk yazılı kanunlarımız olarak karşımıza çıkmaktadır.

* 7-10 Eylül 2011 tarihli VI. Meeting of the International Society For The History of Medicine toplantısında sözlü olarak sunulmuş ve özet olarak basılmıştır.

** Arşt. Görv., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik ABD, Hulyaozturk-53@hotmail.com

*** Arşt. Görv., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik ABD, Nilufer_p2@hotmail.com

**** Prof.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik ABD, omurelcioglu@yahoo.com

Mezopotamya için asıl hukuki belgelere ise Babiller döneminde rastlamaktayız. Ancak Babil Kralı Hammurabi'nin ortaya koymuş olduğu yasalar dizinini Sümer yasalarından çok daha geniş ve çok daha fazla alana yönelik olmasından dolayı Anayasa çerçevesinde değerlendirmek doğru olacaktır. Hammurabi anayasasında maddeler ortak yaşamın değişik alanlarına göre kümelenmişlerdir. Tıbbi uygulamalar ve hekimlerle ilgili maddeleri 215 ve 227 maddeleri arasında görebiliyoruz. Burada bir cerrahın uygulamaları sırasında ve yaptığı başarılı cerrahi eylemler sonrasında nasıl ödüllendirileceği ya da aksi durumda nasıl cezalandırılacağı belirtilmiştir.

Çalışmamızda Hammurabi Anayasasını genel olarak inceledikten sonra bu hukuki belgenin pek çok kitapta yer aldığı gibi Yasa-kanun değil neden bir anayasa özelliği taşıdığı tartışılmaya çalışılacaktır. Ayrıca Mezopotamya hukuku içerisinde Hammurabi Anayasasının tıp açısından neden önem arz ettiği vurgulandıktan sonra hekimlik uygulamalarına getirdiği sınırlar üstünde durulmak amaçlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Mezopotamya'da tıp, Anayasa, Hukuk

Abstract

Law is as old as society given the fact that law is defined as behavioral rules that individuals have to comply with. Since ancient ages, an individual has been accepted as a member of a given group as long as s/he acts in accordance with the rules of that group. The information on primitive human communities reveals that law had an origin and procedures that are different from the ones assumed in theories that link law to the willpower of lawmakers. "Law does not emanate from administration; but everything related with administration emanates from law," is a premise clearly showing that law determines how to create and sustain administrations.

Mesopotamia was a region suitable for inhabitation in ancient ages as it was located at the intersection point of migration and trade roads and was rich in stream beds. The peaceful co-existence of populations was of particular importance for the civilizations established on these lands as the region was open to interaction.

The Sumer, which provides the oldest example of writing on earth, was the civilization that used the first written laws. Urgakina laws, introduced by Ur-Nammu or Urgakina who is the king of the 3rd dynasty of Ur on Sumerian lands, are the first written laws of the history.

The main legal documents related with Mesopotamia date back to the Babel civilization. The series of laws made by the Babel King Hammurabi are more comprehensive and cover more areas compared to the Sumer laws, and thus may be investigated as a constitutional legislation. In the Hammurabi constitution, the articles are grouped according to various domains of life. The articles 215 to 227 cover regulations related with medicine and physicians. These articles determine how a surgeon is awarded after a successful surgery, or how they are punished in the opposite case.

Our study will first make an overview of the Hammurabi constitution and then discuss why it has the characteristics of a constitution rather than a law. Further, we will discuss the importance of the Hammurabi constitution with respect to medicine, and deal with the constraints that this legal instrument brings to medical practices.

Key Words: Medicine in Mesopotamia, Constitution, Law.

Introduction

Mezopotamia is a geographical region where maximum knowledge was found and known at the era of minimum information. Although the region had limited resources at particular historical periods, many of the first inventions were encountered so far. First writings, first moon-year calendar, first law, first constitution and many other firsts were invented in this geographical region. In the world history, great rivers for example the Tigris, the Euphrates, the Nile, the Ganges, the Indus were places of initial civilization. Soil of these nearby lands had rich crops to harvest (1). Geographical regions on migration or trade routes were convenient for living; so their historical development were faster. Mesopotamian civilizations were open for interactions of communities. Mesopotamian civilizations were luckier than other civilizations because of faster development among antiquity tribes. In such a lucky environment, many firsts of history were invented or encountered in Mesopotamia. First number system, first geometrical calculations, first moon-year calendar, clay tablets, first cuneiform-wedge writings on clay tablets, first written legal-judicial documents were all examples of ancient Mesopotamian civilization (2,3). Mesopotamia waited behind those tablets until being solved. Sumerian culture is one of the most important origins and cornerstones of our current civilization. Sumerian culture had creative and thruster power. From its inception, it was open to its neighbourhood(1). Sumerian culture had bridging geography and fulfilled its development with contribution to world's civilization history. After the end of Sumerian culture, the land between the Tigris and the Euphrates were silent and full of reeds; nothing was left from the country of clay. Could those cuneiform-wedge writings on clay tablets reveal ancient civilization? (4) Sumerian clay tablets give information about sumerian society and social structure. At the end of 4000-3000 (millenium) before Christ, sumerians could write on clay approximately 5000 years ago from now. As a result economical and government needs, sumerians started clay writing. Their initial attempts were rough and figure-writings (pictogram or hieroglyphics). These writings were only used for simplest government records. Later, many more complex writings on tablets were found; myths, saga (epic), hymn, requiem etc... (2,4)

Sumerians were the first civilization that could write; (5) also the first civilization that could write their law. Sumerians collected hundreds of special law and legislation in a specific compilation without any doubt. They recorded events, situations and incidences on their tablets. They also recorded court sentences. Their court of justice was made up of Citizen's

Assembly. The decisions or sentences were comparable with today's Constitutional Court sentences. However, there is no judicial theory on any of them (2). Ur-Nammu or Urgakina was the third ruler of Sumerian Ur city during 2750 before Christ. "Urgakina Law" was the first known written legal document in world's history. In his "inscription", Urgakina stated that he worked for protecting his tribe. He prevented abuse and crushing of the weak. He bragged that he succeeded and set up his law (6,7).

Law-Constitution?

Humans are born free and want to live freely. However, life would be unbearable if freedom does not have any boundaries. We see that issue is attributed inside texts of North Carolina Constitution: "One must often rely on basic principles in order to keep happiness of freedom." This sentence reflects that law with legislations have crucial importance in preserving society and social order (8).

"Law" word could mean actually various kinds of things. Regulation of social life requires some rules which may be called law, people should obey these law if they live in that society. Law may appear spontaneously as common habits during flow of social inreactions. It would be more appropriate to evaluate law according to law-makers (legislators) (9). Law-makers or legislators were dynamic institutions in history depending on society and social needs according to geographical region. At ancient ages, tribes/societies were usually governed by monarchy. As timeline passed, parliaments and democratical institutions appeared. According to needs of society, law-maker institutions dynamically changed and evolved. Kings were definitive law-makers in sumerian civilization like most of the ancient civilizations. King Urgakina was the first written law-maker in history. In sumerian language there was no "law" as a word. Sumerian "law" concept was not expressed as a word but every citizen learned these rules and applied in their lives (10).

In Mesopotamia, Babylon sources were the first civilization that use "law" as a word. Babylon king Hammurabi (died 1750 BC) established the code laws known as "the code of Hammurabi". He had desire to be a just ruler. Social activities were conducted in accordance with judicial system as the first known executive legal system in history. As soon as Hammurabi became king, he established a unitary state after all city-states united. Justice, equality, happiness and prosperity were the desired concepts of his kingdom. Hammurabi established a judicial system in the state. As a result, Hammurabi wrote a "judicial masterpiece" which is known as "the code of Hammurabi". While writing "the code", he benefited from old traditions and common law, also from law of small tribes around Babylon, and of course, he had great benefit from Sumerian written law (11).

Hammurabi's Judicial Masterpiece or "the code of Hammurabi" was named in many literatures as "law" but is it really "law"? In fact, this issue was one of the most important topics under debate. There has been some misunderstandings about this question? Historians and people who deal with history should be aware of the fact that the "law" word is flexible. Meaning may change from period to period, culture to culture and environment to environment. Each meaning may have different ratios of true understandings. When we read the ultimate and best french translation of Hammurabi Law, Judicial Masterpiece is named as "Hammurabi Law" or "Code of Law".

Soon after its discovery, the first readers named Hammurabi Judicial Masterpiece as “law”. The reason is not that it defined itself as law. Its arrangement, outlook and design made them think so and they were directed to name as “law”. L.W. King is the word-to-word translator of the text, and he used the term “Code of Laws” (11,12).

In addition to this, when we consider Turkish Literature, we see that Hammurabi’s Judicial Masterpiece was named as “law” (1,13,14). Ali Haydar Bayat called Hammurabi Law Codex in his book “History of Medicine”. Ayşegül Demirhan, our professor, called Hammurabi Legislations.

Altay Gündüz used the word “law” for Hammurabi Constitution in his book “Mesopotamia and Ancient Egypt”. He called “judicial concise masterpiece” (hukuksal külliyyat) and stated that Hammurabi law included sentences related to official law-private law-punishment law. However, the word he used did not mean the same meaning he actually believed. It is quite interesting that he named it as “law”; according to his reports, Hammurabi emphasized many social fields.

Hammurabi Constitution should be evaluated within this “frame” sentence; “obligatory rules of social behaviour that is sentenced under legal authorization.” If it is evaluated without prejudice, we can see that most of the cases in Hammurabi Constitution are actually sporadic. Although all cases are expressed in generalized terms, they are only sporadic events or incidents.

Thus, we can not define Hammurabi Constitution as “law”, as we have suggested the reasons above. Instead, we should know what constitution is, if we would define as “Hammurabi Constitution”. First of all, sentences of constitution are related to many fields; all state foundations with legislation-execution-justice institutions are obliged to obey sentences of the judicial document (15).

As writings and sayings of Ahmet Gündüz “professor” indicate, Hammurabi Constitution (Külliyat) regulates various social fields. Hammurabi Constitution (Külliyat) has more than just a legislation text, it also has executive and judgement sentences. How to execute social rules together with rewards or punishments are all included inside Hammurabi Constitution (Külliyat). The text regulates not only citizens-people but also all occupational institutions including royal family. Social acts and behaviours of royal families are written in the text in detail together with rules that citizens should obey. This is meant to regulate interactions of royal family with citizens-vassals (10). These sentences alone could make us accept this text as a constitution so far (12).

Hammurabi Constitution (!)

Amurru’s were one of the Sami folks; they conquered Babylon city and established I.st Babylon Dynasty. They internalized whole Sumerian culture. The sixth king of this dynasty is named Hammurabi (B.C. 1700, approximately). He managed to unite all Sumerian and Akkadian countries under single monarchy. So that the state became an imperial state(6,16).

Every society utilised an appropriate judicial system which conforms to its specific structure; economical, social, cultural, political, national preferences and willpower. The judicial rules were established according to these systems and structure (17). There was interdepen-

dence of state with justice. Individuals should have rights against state; general public- administration law and there were debates about these issues. Should state stand before law or law before state? These controversial questions existed since then. Did state owe its ruling power to law? Or did law owe its validity to power of state? There were allways conditional answers for these questions (18). Julius Paulus answered this question, “law is not born from government, instead every administrative entity is born from law” (8).

Babylon became an imperial state during ruling period of King Hammurabi. Emperorship was not an easy job; to govern and administrate this huge structure with justice. Every administrative entity was born from law; in accordance, Hammurabi reviewed all valid law and legislations in Sumerian and Babylonian countries (19). Also, he reformed all these rules and created a citizens law above every one them. The capital city Babyl or Babylonia achieved its most brilliant period back then (Hammurabi period: B.C. approximately 1728-1686) (7). Mesopotamian history was guided under leadership of Hammurabi. According to ancient writings, Hammurabi attributed his ruling power to god “Marduk”. He legitimised his power via those expressions. This was a long sentence but it was not written just by single form. Both prose and in verse (poetic) forms were used. Each five columns at the beginning and at the end of the text (which are called prologue and epilogue), there are heroic rhetorics of King Hammurabi as his own words. This could be defined as reflection of lyric literature in ancient mesopotamia. Those prologue and epilogue are not apparent enough; they constitute grounds in terms of whole text. After first releasement of the text, all of the suggestions of Hammurabi were accepted by all citizens as law clauses (10). Hammurabi Constitution was written in Akkadian language. Although there is one space (field of emptiness) in the middle of the text, there were 282 law clauses plus prologue chapter. All sentences were written with the same grammatical scheme. All sentences begin with the conditional word “if” (10,12). These law were not the first law of mesopotamia. Similar law sentences were already written many yers before but the best preserved constitution is this one. Until today, it was very well preserved. This constitution is 2.25 meter tall. Hyeroglyphic writings were found on 49 columns; made up of “diorite stone : Stel, (erected, single piece of stone block)”. This masterpice was discovered-found by French archeologists guided by Morgan in 1901-1902. In Susa city, the masterpiece was in 3 seperate pieces. Hammurabi Constitution was written on top of this Stel; there were symbols and icons illustrating dialogues between God “Şamaş” and Hammurabi. So that, Hammurabi emphasized the divine validity of writings (11,16).

Sentences of the constitution were including these subjects in general:

- Crimes against execution of justice (sentence 1-5)
- Crimes against private properties, materials (sentence 6-26)
- Land and House (sentence 26-60)
- Trade and Shopping (sentence 107 -126)
- Marriage, family and ownership (sentence 127-194)
- Assault and Retaliation (sentence 195-214)
- Crimes against labour, artsmen, craftsmen (sentence 215-240)
- Agriculture (sentence 241-273)
- Fees and Recipes (sentence 274-277)
- Prisoners and Slaves (sentence 278-282) (12)

According to these sentences of constitution, on one hand wealthy people were protected on the other hand daily activities and fees of profession experts (like architectures, surgeons and workers) were determined in detail. Borrowers were protected against creditors. Properties of poor peasants (who can not pay their debts back) were protected by impoundage rights (which were taken away from rich tradesmen and given to government). Poor peasants would have the right to pay their debts the following (next) year without any interest..

Medical Applications Which Were Supported By Hammurabi Constitution in Babylon

1. General Look at the Mezopotamian Medicine:

Mesopotamians believed that diseases come from evil spirits and gins when they posses human body. Even today, the same belief is valid in primitive communities. According to common belief, evil spirits could be defeated and repelled from human body by magic and spells. That's why magic had always been essence of doctors and their duties (11). According to common belief here, many gods and goddess controlled diseases and health of humans. All doctors were classified within themselves as exorcists (gin-removers from organism), hymn sayers, surgeons and also all of them carried qualification of religious men (13). If disease was named as a punishment of sin, then only a reverend (religious person) could annihilate that sin. So, doctor could reach the center of the disease only by reassuring god (3).

Mesopotamians had the knowledge of oedema (=hydrophysis), fever (humma), hernia, scabies, leprae and some other dermatological conditions. Diseases of hair, throat, lungs, stomach and many other organs were also known. They also had drugs to treat them. Mesopotamian doctor used not only herbal medicine (3) but also inspirational (suggestion) therapy to treat them. Physical therapy was also applicated (like gymnastics and massage) (1). Those drugs were prescriptioned in doctor's recipe and then applied to patients. As an example, "Seed should be dried and boiled in water; then drink cold. Asallu salt should be taken into mouth, and swallowed with water. Sun weed (grass sun) and thin beer should be plasticized with honey and oil and then taken into mouth on tongue without tasting it; and then swallowed with cold beer; and then patient should vomit using a feather (into pharynx). Then, patient could eat honey, cream with bread and drink wine." This was an example of recipe given to patients who had productive cough (with sputum) (11).

There were many tablets about recipes. Various diseases were described inside these recipes. Night blindness (nyctalopia, vit A deficiency), otitis media (middle ear infection), urolithiasis (kidney stones), stroke (paralysis), scabies, hepatitis, eye diseases, respiratory diseases and gonorrhea were examples of diseases that were treated (13). However, they did not mention when or how many times a day should patient take those medications. The reason might be because secrets of doctors should not be completely learned (1).

Hygiene was also a very important issue in mesopotamia. Canalization (sewer system), washrooms and lavatories were symbolic parts of daily life (14).

Mesopotamian doctors can be classified into few groups. Some of them were official doctors or palace doctors, whereas some were freelancers or private doctors. Some doctors would not work on ominous (ill-fated) days. The ominous (ill-fated) days were accepted as starting

day of week (vacation day). Another group of patients were surgeons (1). Therefore, we often see texts about responsibilities of surgeons. The oldest judicial text, the “Hammurabi constitution” emphasized rewards and punishment as well as responsibilities of surgeons. There were only sentences about surgeons though, not doctors. The reason may be doctor profession was accepted as religious occupation whereas surgeon “as a profession” was accepted as “kind of a” craftsman (11). Mesopotamians gave greater importance to doctors (“as a paramount job”), whereas surgeons were only craftsmen working under order of doctors (14).

2. Medical Applications on Hammurabi Constitution Tablets:

Hammurabi Constitution tablets are exhibited today in Louvre Museum. These stone columns include sentences about surgeons starting from 215th clause until 227th clause:

Clauses were as follows:

215. clause: If a surgeon operates heavily wounded noble person with his bronze scalpel and saves his life (or opens his forehead/temple with his bronze scalpel and saves him), surgeon will be granted 10 shekel silver.

216. clause: If the patient above was from middle-class, surgeon will be granted 5 shekel silver.

217. clause: If the patient above was from slaves, surgeon will be granted 2 shekel silver (12).

Those 3 clauses indicate that saving lives would be rewarded according to class of patient. It is possible to understand the social layers of Babylon. It is not wrong to say that there was no equality in Babylon. Instead of the act of saving life, class of the saved life is more important. Rewards were granted according to classes.

218. clause: If a doctor (surgeon) kills a noble person while treating him (or blinds a noble person while operating his eye with a bronze scalpel), hands of the surgeon would be cut from wrist.

219. clause: If a doctor (surgeon) kills a slave while treating him with his bronze scalpel, surgeon must give a new slave to the master.

220. clause: If a doctor (surgeon) blinds a slave while operating with his bronze scalpel, surgeon must give the half-price of the slave to the master (12).

Those 3 sentences indicate punishments to surgeons. If patient was hurt, surgeon would be punished apparently. According to the classes of society, punishment also changes.

221. clause: If a doctor (surgeon) fixes a broken bone or treats another organ of a noble, surgeon would get 5 shekel silver.

222. clause: If above person was a freed person, surgeon would get 3 shekel silver.

223. clause: If above person was a slave person, surgeon would get 2 shekel silver (12).

Those 3 sentences indicate rewards that would be granted if surgeon heals a man (without saving his life) depending on his patient’s freedom status.

224. clause: If a veterinarian surgeon treats and saves lives of donkey or ox by serious operation, the owner of animals would give reward at one sixth of price of animal.

225. clause: If a veterinarian surgeon kills donkey or ox while treating, surgeon must give one fourth price of the animal (12).

224 and 225. sentences indicate non-human treatments and their rewards or punishments.

These rewards or punishments are not comparable with human treatment rewards or punishments.

226. clause: If a bonesetter (osteopath) scratches the “slave mark” on purpose without the consent of the master, hand of the bonesetter (osteopath) must be cut from wrist.

227. clause: If a person deceives a bonesetter (osteopath) and makes him scratch the “slave mark” (without purpose), the bonesetter (osteopath) must kill the deceiver person and bury him in his own house. If bonesetter (osteopath) swears (vows) that he did not scratch on purpose, he can be released free (12).

Those last 2 sentences indicate that a slave was very (crucially) important to his owner. Also, consent of the master is the key point in the sentence. Without consent of master, punishment would be as hard as hand-cutting.

Thus, those sentences of the text confirm that income of doctors (surgeons) was very high. For example; 10 shekel silver could buy one house or field crop or one slave. Annual income of one master-worker in mesopotamia was only 8 shekel silver. This indicates that doctors had satisfactory income. Some other sentences of Hammurabi Constitution might indicate fees or punishments of crimes due to negligence or insufficiency (20). Nevertheless, punishments of wrong applications of doctors indicate that this profession was very risky. If a surgeon desires money greedily, punishments were high. They wanted to prevent negligence or insufficiency.

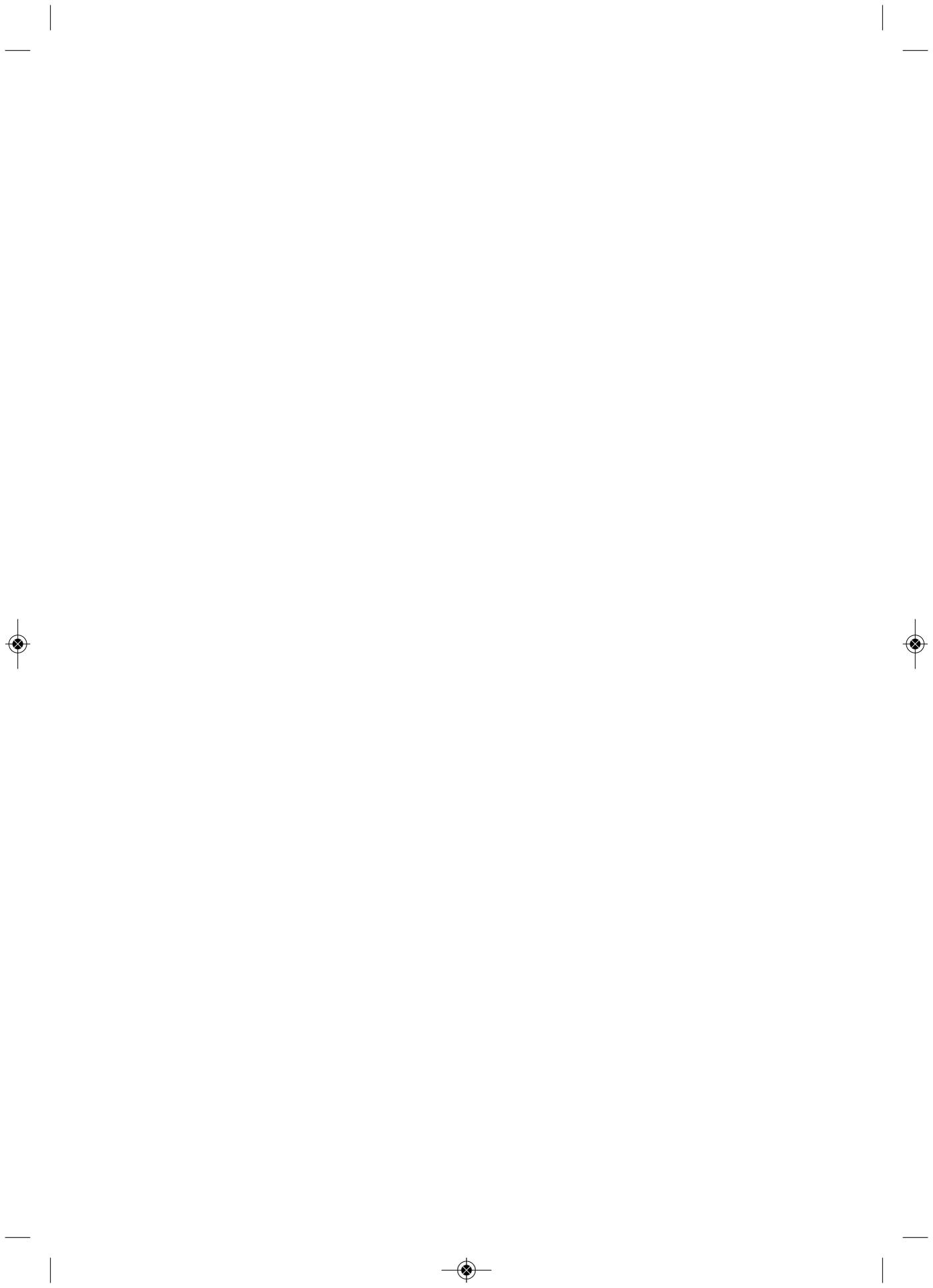
Hammurabi Constitution is a judicial masterpiece of its time period, a review (compilation) of rules all over the empire from every country. As a just king, he united all nearby countries under his emperorship; aim was to keep every citizen live in a social order. The masterpiece not only legislates but also regulates executions and punishments. Every field of social issues were regulated under sentences of the masterpiece. Civilian law, punishment law and public (official) law were included. Lots of occupations in society were regulated including medical applications. Surgeons were also included in texts as part of all those applications. Therefore, the masterpiece has great importance for our medicine history. It provides valuable information on ancient communities. It is the first written constitution in human history. There are still new research topics about the masterpiece. So far, we suggested that the masterpiece was not just a “law” but also a “constitution”. Thus, all Hammurabi Masterpiece researchers should use the word “constitution” instead of “law”.

REFERENCES

1. Bayat AH. Tıp Tarihi. İzmir, 2003, s. 30-50
2. Kramer SN. Tarih Sümer’de Başlar. İstanbul, Kabalıcı Yay., 1998, s. 76-104.
3. Ronan CA. Bilim Tarihi (Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişimi). Ankara. TÜBİTAK, Çevirenler: Ekmeleddin İhsanoğlu- Feza Günergun). 1983: s. 5-65.
4. Bottero J, Steve MJ. Evvel Zaman İçinde Mezopotamya. İstanbul, YKY Genel Kültür Dizisi, 2010, s. 39-59.
5. William H. McNeill. Dünya Tarihi. Çeviren: Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Yay, 2004, s. 8-111.
6. Özçelik N. İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı. Ankara, Nobel Yay., 2002, s. 16-90.
7. İplikçioğlu B. Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları. 2.Baskı, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 1994, s. 45-79.
8. Hayek FA. Hukuk, Yasama ve Özgürlük. Çev: Atilla Yayla, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür

- Yayımları, 1996, s. 20-90.
9. Özçelik N. İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı. Ankara, Nobel Yay., 2002, s. 18-78.
 10. Bottero J. Mezopotamya. Ankara, Dost Yay., 2003, s. 170-207.
 11. Gündüz A. Mezopotamya ve Eski Mısır. İstanbul, Büke Yayınları, 2002, s. 60-70, 300-310.
 12. King, L.W; Code of Laws, <http://cawc.evansville.edu/anthology/Hammurabi.html>.
 13. Demirhan AD. Kısa Tıp Tarihi. Bursa, Bursa Üniversitesi Basımevi, 1982, s. 17-23.
 14. Erdemir. AD. Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi. Bursa, Güneş&Nobel, 1996, s. 159-165.
 15. Erdoğan T. Anayasa Hukuku. 8. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, Eylül 2003, s. 5-85.
 16. Şenel A. Siyasal Düşünceler Tarihi. Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 2001, s. 20vd.
 17. Akıntürk T. Hukuka Giriş. Ed: Neval Okan. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yay., 2009, s. 1-39.
 18. Ökçesiz H. Hukuk Devleti. İstanbul, Afa Yayınları, 1998, s. 11-50.
 19. Özer B. Tarih Dersleri Yardımcı Ders Kitabı. s. 32-42.
http://www.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=CCBH8d5UJeQC&oi=fnd&pg=PA6&dq=hammurabi+babil+devletini+kurdu&ots=VSCKIWcsjG&sig=j5G3kdaAP49EWar7Xg9oaylHssA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
 20. Lyons AS., Petrucelli RJ. Medicine An Illustrated History. Abradale Press Harry N. Abrams Inc. Pub., 1987, p. 59-69.

Sevgili hocamız Prof. Dr. Mebrure Değer'in aziz hatırasına...

PROF. DR. MEBRURE DEĞER

(17 HAZİRAN 1937- 29 EKİM 2011)

Zuhal Özaydın*

Birlikte güzel günler geçirdiğimiz, tanımaktan mutlu olduğumuz renkli, sıcak ve iyimser kişiliğiyle çekim gücüne sahip Mebrure Değer ile Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp tarihi Anabilim Dalında yüksek lisans öğrenimine başladığım 1985 yılında tanıştım. Mebrure Değer aynı yıl yüksek lisansını tamamlayıp doktora başlamıştı. Sayısı sonraki yıllarda artan lisansüstü grubumuz o yıllarda on kişi kadardı. Kısa sürede kaynaştığımız ve arkadaşlıklar kurduğumuz bu dönemin vazgeçilmez kişiliği Mebrure Değer ile yakın arkadaş olmamız büyük zamanımızı almada. Hoşgörüsü, iyi bir dinleyici ve gerçekten çok cana yakın olması Mebrure Değer'in geniş bir arkadaş çevresine sahip olmasının sebeplerindendi.

Diyarbakır'da dünyaya gelen Mebrure Değer; ilk, orta ve lise öğrenimini tüm tarih ve kültürünü de özümsemişti doğduğu kentte tamamladı. Diyarbakır'da o yıllarda üniversite bulunmadığı için Mebrure Değer'in eğitime inanan ve büyük önem veren anne ve babası çocuklarının yükseköğrenim görmelerini sağlamak için İstanbul'a yerleştiler. 1955-1956 öğretim yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Eczacılık Yüksek Okulu'ndan 1961-1962 öğretim yılında mezun oldu. Değişik alanlara ilgi duyan Mebrure Değer, eczacılık öğrenimi sırasında devam ettiği İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü'nü de 1960 yılında başarıyla tamamladı.

Mebrure Değer sevdiği ve bağlı olduğu eczacılık mesleğini uzun yıllar sürdürdü. Eczacılık Okulundan mezun olduğu 1962 yılından 1964 yılına kadar Doğu İlaç Fabrikası'nda, 1964-1968 yılları arasında ise Cerrahpaşa Hastanesi eczanesinde eczacı olarak çalıştı. 1968 yılında Bayrampaşa'da kendi eczanesini açtı. 1974 yılına kadar serbest eczacı olarak çalıştı. 1974 yılında Bayrampaşa-Maltepe Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) Dispanserine baş eczacı olarak atandı. Buradaki görevine 1990 yılına kadar devam etti.

Hayatının her dönemini son derece hareketli geçiren ve hep yeni bireyler öğrenme çabasında olan Mebrure Değer, birçok kişinin emekli olmayı düşlediği 45 yaşında akademik öğrenime atıldı. 1982-1983 öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nil Sarı danışmanlığında

* İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı emekli öğretim üyesi, ozaydinn@gmail.com

Yüksek Lisans öğrenimine başladı. Halk kültür ve tıbbına yakın ilgi duyan Mebrure Değer; 1985 yılında Nil Sarı'nın önerisi ile hazırladığı "Diyarbakır yöresi halk ilaçları ve tedavi yöntemleri" adlı teziyle yüksek lisans öğrenimini tamamladı.

Hiç ara vermeden aynı Enstitü ve Anabilim Dalı'nda 1985 yılında yine Prof. Dr. Nil Sarı danışmanlığında başladığı doktora öğrenimini Nil Sarı'nın önerisi ile hazırladığı "İstanbul'un şifalı suları" adlı tezini 1988 yılında tamamladı. Yüksek lisans ve doktora öğrenimi sırasında baş eczacı olarak görev yaptığı Bayrampaşa-Maltepe SSK dispanserinden 1990 yılında ayrılarak İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'na öğretim görevlisi olarak atandı.

Halk tıbbı ve kültürü ile birlikte tıp etiğine de önem veren ve bu alanda da araştırmalar yapan Mebrure Değer 1992-1993 öğretim yılı kış döneminde "acaba gideyim mi?" diye bir an bile tereddüt bile göstermeden Washington DC Georgetown Üniversitesi Kennedy Etik Enstitüsü'nde misafir araştırmacı olarak bulundu ve Tıp etiği konusunda bilgi ve görgüsünü çoğalttı.

13 Ekim 1993 tarihinde Doçent, 28 Ekim 1999'da Profesör olup Haziran 2004 tarihinde emekliye ayrılan Mebrure Değer, İngilizce, Fransızca, Arapça ve Osmanlıca biliyordu.

Mebrure Değer hep ileriye bakan, daima yeni bir şeyler öğrenmek için zaman ayıran, seyahati seven, coşkulu bir Atatürkçü, hoşgörülü bir büyüğüm ve arkadaşım. Hoşgörülüydü, kimseyi kırmazdı ama karşı tarafı mutlu etmek için de kendinden ödün vermezdi. Fikrini öylesine usturuplu ve kırmadan söylerdi ki tereddütsüz ona katılmaktan çekinmezsiniz.

Yabancı dillere karşı ilgili ve yetenekliydi. Bildiği Arapçayı geliştirmek için kurslara devam etti. Lisede öğrendiği Fransızca'yı ilerletmiş, İngilizceyi daha sonra öğrenmişti.

Spor da ilgi alanlarından biriydi. Gençliğinde atletizm ve yüzme hakemliği kurslarına katılmış 1979, 1981, 1982 Asya-Avrupa maratonunu yönetmişti. Aynı yıllarda yüzme hakemliğine de devam etmişti. Öğrenmeyle o kadar iç içeydi ki, son görüşmemizde konservatuvarda müzik eğitimi almaya başladığını ve müziğin zor bir sanat dalı olduğunu anlatmıştı.

Seyahat Mebrure Değer için bir tutkuydu. Yeni yerler görmek, tanımak onun bir yaşam biçimiydi adeta. Herhangi bir tatil dönüşünde Meksika'ya veya Hindistan'a veya başka bir yere gittiğini ve gördüklerini anlatması bizler için olağandı, çünkü o Mebrure Değer'di. Filipinlerde yaşayan bir tanıdığından bir nikâh davetiyesi almıştı. O günlerde önemli başka işleri olduğu için gidememişti. Yıllar önce Amerika'ya yine bir nikâh davetine katılmak için gitmişti.

Halk kültürüne önem verir, folklorun halka ait yaşayan bir unsur olduğunu dile getirirdi. Yüksek lisans tezini hazırlarken doğduğu ve köklerinin bulunduğu; tarihi ve folklorik büyük zenginliklere sahip Diyarbakır'a iki defa gitmişti. Doğduğu ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği Diyarbakır'ı yazmayı bir borcu ödemek gibi görüyordu.

Mebrure Değer, 20 yıldan az bir zaman içinde ulusal ve uluslararası 51 kongreye bildiri ile katıldı. Ayrıca yurt dışındaki SCI kapsamına giren dergilerde de bazı araştırmalarını yayımladı.

Bir yüksek lisans, beş doktora öğrencisinin tezlerini yönetti.

Annesinin inanılmaz lezzetteki yemeklerini tattım. Ve arkadaşım Diyarbakır'ın bu yemek zenginliğini hem annesini hem Diyarbakır'ı ihmal etmeden "Annemin Diyarbakır Yemekleri" gibi şık bir isimle kitaplaştırdı. Bu eser sadece bir yemek kitabı olmayıp, eserde Diyarbakır'ın kültür zenginlikleri ile birlikte zengin bitki örtüsü ve tıbbi folkloru da anlatılıyor.

İstanbul'un şifalı sularını çalışırken, araştırdığı suların folklorik yönü ile birlikte kimyasal analizlerini de yaptırarak tıbbi olarak da inceledi ve değerli bir eser ortaya çıkardı.

Hepsi yükseköğrenim görmüş olan üç kardeşi var; işletmeci ve ekonomist Aysel Gül, inşaat mühendisi İbrahim Değer ve Jinekolog Dr. Mebruke Yılmaz. Çevrelerine de sevecen, sıcak ve değer veren Aysel ve Mebruke hanımları yakından tanıdım. Bu mükemmel kardeşler birbirlerine az rastlanan bir sevecenlikle bağlıydılar. Ablalarının kaybının onlara verdiği acıya yakından tanık oldum. Prof. Dr. Ayten Altıntaş; Mebrure Değer'i evinde ziyaretinden sonra bana, ablasını bir an bile yalnız bırakmayan Dr. Mebruke Yılmaz için "Allah herkese Mebruke Hanım gibi bir kız kardeş nasip etsin" dedi.

Neşeli, esprili, hayat dolu kişiliği ile hayatı dolu dolu yaşayan Mebrure Değer'in kaybı hepimizi derinden sarstı. Arkadaşımız ve büyüğümüz Mebrure Değerimizi hep hatırlayacağız.

Mebrure Değer'in Yayın Listesi

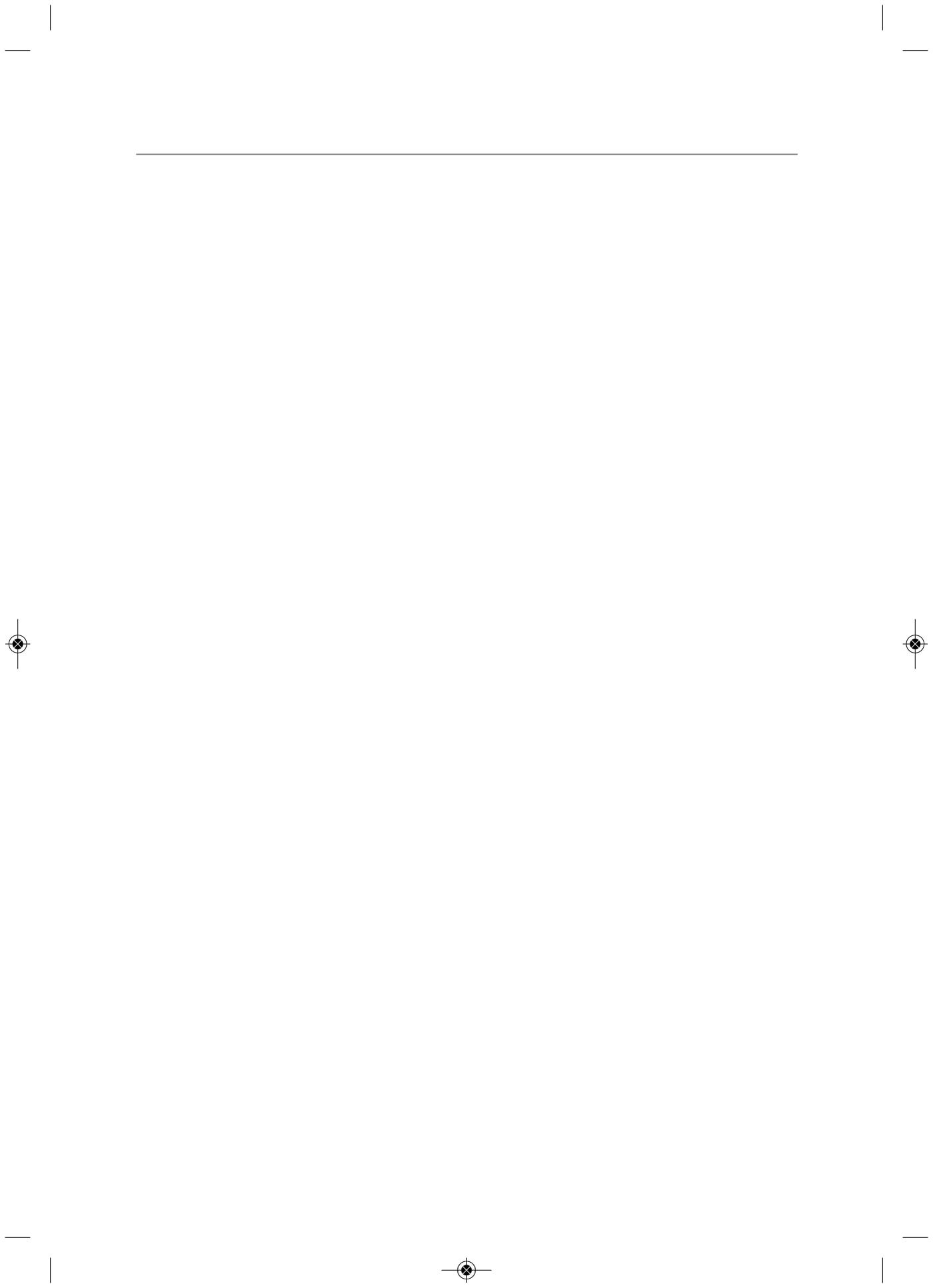
1. Diyarbakır yöresi halk ilaçları ve tedavi yöntemleri. Yüksek Lisans tezi, danışman: Prof. Dr. Nil Sarı, İÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Cerrahpaşa Tıp Fak. Deontoloji ve Tıp tarihi Anabilim Dalı 96s. İstanbul 1985
2. İstanbul'un şifalı suları. Doktora tezi, danışman: Prof. Dr. Nil Sarı, İÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Cerrahpaşa Tıp Fak. Deontoloji ve Tıp tarihi Anabilim Dalı, 272s. İstanbul 1988
3. Diyarbakır yöresi halk ilaçları ve tedavi yöntemleri. Tıp Tarihi Araştırmaları (1): 115-126, 1986
4. Diyarbakır yöresi halk ilaçlarının Osmanlıca tıp yazmalarındaki (15-16.yy.) benzer ilaçlarla karşılaştırılması. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay. 167, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 37, s. 341-360, Ankara 1987 (N Sarı ile)
5. Merkez Efendi çilehanesinde bulunan kuyunun sağlık açısından önemi. I. Merkez Efendi Sempozyumu, Türk Ocağı Denizli Şubesi Yay. 1, s. 62-65, Denizli 1988
6. Diyarbakır yemeklerinde tıbbî bitkiler. II. Milletlerarası Yemek Kongresi, Konya Kültür ve Turizm Vakfı yay. s. 117-126, Ankara 1989
7. İstanbul'da bazı cami ve türbelerde bulunan şifalı sular. Kültür ve Turizm Bak. Folk. Araş. Dairesi yay. s. 95-108, Ankara 1989
8. Diyarbakır yöresinde inanışlar. Tıp Tarihi Araştırmaları (2): 124-129, 1989
9. Tıbbî Folklor. Havan (3): 58-60, 1989
10. Ondokuzuncu yüzyılda tanınmış Osmanlı hekimleri ve tıbbi getirdikleri. Havan, (6): 40-43, 1990
11. Diyarbakır yöresi tören yemekleri. III. Milletlerarası Yemek Kong. Konya Kültür ve Turizm Vakfı Yay. s. 117-119, Ankara 1990
12. Diyarbakır folklorunda halk hekimliği. 128s. Ankara 1992 (Ş Beysanoğlu ile)
13. Dr. Cemil Topuzlu ve yüzyıl önce yaptığı beyin ameliyatı. Bilim Tarihi Derg. (6): 10-15, 1992
14. Tarih boyunca şifalı ve kutsal sular. Tarih ve Toplum 17(102): 23-28, 1992
15. Dr. Galip Ata Ataç ve tıp tarihine hizmetleri. Dirim 67(9-10): 363-367, 1992

16. Süleymaniye darüşşifası ve bugünkü durumu. 1. Türk Tıp Tarihi 1988 Kong. bildirimleri, Türk Tarih Kurumu yay. VII. Dizi Sa. 131, s. 189-192, Ankara 1992
17. İstanbul ayazmalarında halk tedavisi. IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kong. Antalya Mayıs 1991, Kültür Bak. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Md. yay. No: 4, s. 79-89, 1992
18. İsveçli doğa bilimci Dr. Hasselquist'in kitabına göre batı Anadolu bitkileri. Bilim Tarihi 18: 16-20, 1993
19. Ötanazi. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Derg. 24(3-4): 565-573, 1993
20. Risale-i büberiyeye. Tıp Tarihi Araşt. (5): 152-170, 1993
21. Osmanlı'nın son döneminde androloji üzerine yazılmış iki kitap. Türk Üroloji Derg. 19(3): 295-300, 1993
22. Yaşlılıkta karşılaşılan bazı etik sorunlar. Sendrom 5 (11): 43-46, 1993
23. Ötanazi konusunda yaptığımız bir anket çalışması. Dirim 1: 32-39, 1994
24. İlacın pazarlanmasından sonra yapılan klinik araştırmalar. Tıbbi Etik Derg. 2(3): 145-146, 1994
25. Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaş. 96s. İstanbul 1998
26. La pharmacie de l'hôpital de Sivas. 32. Congres international d'Histoire de la pharmacie 1995 Paris. Revue d'Histoire de la Pharmacie, 4(312): 203-205, 1996
27. Ötanazi ve organ nakli. Tıbbî Etik Yıllığı 5 8, 69-73, 1996
28. Diyarbakır meftunesi. Tarih ve Medeniyet Derg. 29: 65-66, 1996
29. Dr. Bernard'ın Bursa kaplıcaları risalesi. Tarih ve Medeniyet (30): 59-62, 1996
30. Dr. Galip Ata Ataç'ın Tıp Fakültesi adlı kitabına göre Mekteb-i Tıbbiyenin ilk yüzüylü. Türk Dünyası Araşt. (103): 53-72, 1996
31. Cerrahi uygulamalarda hekimin tutumuna ait bir anket çalışması. 3. Tıbbi Etik Sempozyumu bildirimleri, Biyoetik Dern. Yay. 28, Ankara 1997 (İ Hot ile)
32. Seniye Santur ve Şişli Sıhhat Yurdu. Sağlık Alanında Türk Kadını Cumhuriyet'in ve Tıp Fakültesi'ne Kız Öğrenci Kabulünün 75 Yılı, Ed. ve yay. N Yıldırım, s. 473-476, İst. 1998
33. Hastane eczacılığında sır. 2. Tıbbi Etik 1995 Sempozyumu, Tıbbi Etik, 5 (3): 133-135, 1997
34. The Ottoman pamphlet on rosemary. 33rd International Congress for History of Pharmacy, Stockholm (Sweden), 11-14 June, Abstract of posters, pp. 11, 1997
35. İstanbul sokak yemekleri. V. Milletlerarası Halk Kültürü 1996 Kong. bildirimleri, Kültür Bak. Halk Kültürlerini Araşt. ve Geliştirme Genel Md. yay. s. 134-140, Ankara 1998
36. Lectures on Medical Ethics. 96s. İstanbul 1999
37. Two most famous and ancient water (ayazma) in Istanbul. 34. International Congress for the History of Pharmacy, 20-23 October, Abstract, p. 98, Florence 1999
38. Cumhuriyet'in ilk yıllarında açılan iki hastane; Şişli Sıhhat Yurdu ve Teşvikiye Sağlık Evi. 5. Türk Tıp Tarihi 1998 Kong. bildirimleri, s. 541-551, Ankara 1999
39. Doktor Hüseyin Hüsnü Beyin not defterinden İtalya Savaşı. 3. Türk Tıp Tarihi 1993 Kong. bildirimleri, Türk Tarih Kurumu yay. No: VII. Dizi – Sa.131b, s. 411-416, Ankara 1999

40. Dr. Galip Ata Ataç ve tıp tarihine hizmetleri. 2. Türk Tıp Tarihi 1990 Kong. bildirimleri, Türk Tarih Kurumu yay. No: VII. Dizi – Sayı 131a, s. 205-210, Ankara 1999
41. Diyarbakır halk hekimliğinde anorganik maddelerin yeri. I. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri bildiri özetleri, Adana 1999
42. 15 ve 16. yüzyıl İstanbul hamamlarından örnekler. I. Edirne Sarayı Sempozyumu 1995 bildirimleri, Trakya Üniv. Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Bşk. yay. No: 16/6, s. 283-287, Edirne 1999
43. İstanbul'da Osmanlı İmparatorluğu döneminde saraya buz ve kar sağlanması. International Congress on Learning Education In Ottoman World, IRCICA, Abstracts, s. 41, İst. 1999 (B Çubukçu ile)
44. According to the book titled 'journeys at the east of A Swedish natural scientists Dr. Frederic Hasselquist' the Anatolian plants. İsveçli doğa bilimci Dr. Frederic Hasselquist'in "Doğuda Geziler" adlı kitabına göre; Batı Anadolu bitkileri. Festschrift für Arslan Terzioğlu, Prof. Dr. Ing Dr. Med. Habil. Zum Sechzigsten Geburtstag, Ed. E Lucius ve ark. İSİS yay. s. 317-325, İstanbul 1999
45. Cerrahi uygulamalarda hekimin tutumuna ait bir anket çalışması. Tıbbi Etik Sorunları, Medikal Etik, s. 112-130, Yüce yay. İstanbul 1999 (İ Hot-N Toprak ile)
46. Türkiye'den iki klinik etik olgu analizi; sosyo-kültürel faktörler, değerler. 1. Ulusal Tıbbi Etik 1999 Kongresi bildiri kitabı, Biyoetik Derneği yay. No. 5, s. 103-108, 1999 (H Doğan ile)
47. Diyarbakır halk kültüründe yemek. Diyarbakır; Müze Şehir, Yapı Kredi Bankası yay. s. 416-423, İst. 1999
48. Diyarbakır halk hekimliği. Diyarbakır; Müze Şehir, Yapı Kredi Bankası yay. s. 438-448, İst. 1999
49. Cerrahi uygulamalarda hasta ve hasta yakınlarının durum değerlendirmesine ait bir anket çalışması. Tıp Etiği Araştırmaları Biyoetik Derneği Yayını No. 5, s. 165-170, Ankara 1999 (İ Hot-N Toprak ile)
50. Diyarbakır yöresinde elmadan yapılan iki yemek. Atatürk Kültür Merkezi Bşk. yay. s. 65-71, Ankara 1999
51. Tıbbi etik ve deontolojiye giriş. Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı Bült. s. 14-17, İstanbul 2000
52. Tıbbi deontoloji konuları. 249s. İstanbul 2000 (E Atabek ile)
53. Vücut bakımının zaman içinde değişmesi. 6. Türk Tıp Tarihi Kong. bildiri özetleri, s. 18, İzmir 2000. Dirim 75(6): 5-15, 2000
54. Cerrahi uygulamalarda hastaların durum değerlendirmesine ait bir anket çalışması. Medikal Etik, İlkeler ve Sorunlar, Yüce yay. s. 115-124, İstanbul 2000 (İ Hot-N Toprak ile)
55. Kennedy Etik Enstitüsü. Medikal Etik, İlkeler ve Sorunlar, Yüce yay. s. 63-65 İst. 2000
56. Diyarbakır yöresinde vücut bakımı ve süslenme. II. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri, Bildiri özetleri, s. 28. Tarsus 2001
57. Diyarbakır Çocuk Oyunları. 1. Bütün Yönleriyle Diyarbakır 2000 Sempozyumu, Diyarbakır Kültür ve Dayanışma Vakfı Yay. No. 9, s. 317-338, 2001

58. Yoğun bakım etiği. Medikal Etik, Doğum, Ölüm Süreçleri ve Yaşamın Anlamı, Yüce yay. s. 9-15, İstanbul 2001
59. İstanbul'da kar kuyuları ve işletmeleri hakkında bir araştırma. I. Edirne Tıp Tarihi Günleri bildirileri, Trakya Üniv. yay. No: 42, s. 131-136, Edirne 2001 (İ Başağaoğlu-B Çubukçu ile)
60. Cerrahi uygulamalarda hasta yakınlarının durum değerlendirmesine ait bir anket çalışması. Medikal Etik, Doğum, Ölüm Süreçleri ve Yaşamın Anlamı, Yüce yay. s. 168-176, İstanbul 2001 (İ Hot-N Toprak ile)
61. A case report from Turkey. Eubios Journal of Asian and International Bioethics EJAİB 11(3): 74-75, 2001 (H Doğan ile)
62. A Case Study, informed consent, surrogate decision, conflict of autonomy and the paternalistic approach: A case report from Turkey. Nursing Ethics 8(6): 556-561, 2001 (H Doğan ile)
63. Cerrahpaşa hastanesinin eczanesi. Eczacılık Tarihi Araştırmaları, 6. Türk Eczacılık Tarihi 2002 toplantısı bildirileri, İÜ Eczacılık Fak No: 4390/80, s. 207-224, İst. 2003
64. İlaç satışa sunulduktan sonra insan üzerinde yapılan klinik araştırmalar. Uluslararası Katılımlı 3. Ulusal Tıp Etiği Kongresi Kitabı c. 1. s. 244-247, Bursa 2003
65. Hastane etik kurulu üyeleri için hazırlanan bir rehber örneği Kansas Üniversitesi Tıp Merkezi 'Hastane etik el kitabı'(The University of Kansas Medical Centre Hospital Ethics Handbook). Uluslararası Katılımlı 3. Ulusal Tıp Etiği Kongresi Kitabı c. 1. s. 317-327, Bursa 2003 (E Karlıkaya-İ Hot ile)
66. Sadrazam Ferhat Paşa'nın vasiyetnamesi. Türk Dünyası Araştırmaları, (Mayıs-Haziran): 131-148, 2003
67. Hekim-hasta ilişkilerinde psikoloji ile etiğin etkileşimi. Medikal Etik (5): 32-34, 2003 (İ Hot-E Karlıkaya-H Doğan ile)
68. Bir vaka analizinde konsültasyon liyezon psikiyatrisi ile klinik etiğin etkileşimi. Medikal Etik (5): 92- 94, 2003 (H Doğan ile)
69. Genetik ve Etik. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Temel Bilimler Bölümü 2002-2005 Eğitim-Öğretim yılı açılış etkinlikleri, s.118-132, 2004. Medikal Etik (6): 27-47, 2004
70. Buzun sağlık alanında kullanılması. 38. Uluslararası Tıp Tarihi 2002 Kong. bildirileri, Ed. N Sarı ve ark. Türk Tarih Kurumu yay. 26. Dizi-Sayı 14, c. III, s. 1853-1858, Ankara 2005
71. Diyarbakır halk hekimliğinde göz hastalıkları. 8. Türk Tıp Tarihi 2004 Kong. bildirileri, Türk Tıp Tarihi Kurumu yay. s. 637-642, İst. 2006
72. Türk hamamında tedavi (Droglar, ilâçlar, yöntemler). 1. Uluslararası 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi 2008 Kong. bildirileri, Ed. AD Erdemir ark. c. 2, s. 1975-1980, 2008
73. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Anesteziyoloji ve Reanimasyon Anabilim Dalı. Kuruluşundan Günümüze Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Ed. N Sarı ve ark. Nobel Kitabevleri, s. 207-212, İst. 2009 (M Bahar ile)
74. İzmir'in ilk radyologlarından Dr. Ali Mazhar Elar'ın sağlık alanında İzmir'e yaptığı hizmetler. İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi 2005 Kongre Bildirileri, Ed. Eren Akçiçek ve ark. Ege Üniv. Tıp Fak. ve Ege Üniv. İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay. s.71-

73. İzmir 2009 (Ayla Selçuk ile)
75. İŖveçli doğa bilimci Dr. F. Hasselquist'in "Doğuya Geziler " adlı kitabına göre, İzmir. İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi 2005 Kongre Bildirileri, Ed. E Akççek ve ark. Ege Üniv. Tıp Fak. ve Ege Üniv. İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay. s. 112-115, İzmir 2009
76. Atatürk döneminde (1920-1938) Diyarbakır'da sağlık sorunları ve getirilen çözümler. Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) bildirileri, Ed. M Mutluer-E Akççek. Ege Üniv. Edebiyat Fak. yay. s. 239-249, İzmir 2009 (H Doğan-İ Hot ile)
77. Diyarbakır'da halk hekimi bir aile; Celil Çavuşlar. Tıp Tarihi Araşt. (16): 116-119, 2009
78. Dürüst, sevecen, çalışkan, bilge bir kişi: Prof. Dr. Ali Haydar Bayat. Yeni Tıp Tarihi Araşt. (12-15): 11, 2006/2009
79. Tarih'te İstanbul suları. Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul, Yapı Kredi Yay. c.2 s. 181-198, İstanbul 2010
80. Annemin Diyarbakır yemekleri: Güneydoğu'dan 100 yıl önceki lezzet. Hayykitap yay. İstanbul 2009 (191 sayfa)
81. İstanbul'un kaybolan şifalı suları (The healing waters lost in Istanbul). Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sağlık, bildiri kitabı, Ed. AD Erdemir ve ark. Nobel Yay. s. 509-516, İst. 2010
82. İstanbul'un şifalı suları. İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay. 221s. İstanbul 2010

UNUTULMAYAN DOST, SEVGİ DOLU İNSAN PROF. DR. MEBRURE DEĞER

İbrahim Başağaoğlu*

Arkadaşımı akademik yaşantımın ilk yılında, 1983 başında tanıdım. O benden bir sömestr erken başlamıştı kariyer hayatına. Ben Nükleer Tıpta çalışırken O da Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'nda görevliydi. Ayrı bölümlerde olmamıza karşın yüksek lisans ve doktora eğitimimiz boyunca aynı derslere, seminerlere, kongrelere birlikte katıldık.

O çalışkan, dürüst, güvenilir ve sevgi dolu bir insandı. Eşimi ve çocuklarımı çok sever, eşime “kız kardeşim” derdi. Ailemizin bir bireyi gibiydi. Dostluğa çok önem verir, güler yüzüyle sevgisini hep saçardı.

Doçent olduktan sonra aynı kürsüde çalışmaya başladık. Artık arkadaşımına daha yakındım. İlk günlerimde derse girmeden önce odasına gider, beni dinlemesini isterdim. Sabırla dinler, “çok iyisin, çok iyisin aferin sana” derdi. O moralle derslerim de neşe içinde geçerdi. Artık her yerde birlikteydik. Seminerler, sempozyumlar, kongreler, geziler... Bir kongrede iyi bir rastlantı sonucu birlikte oturma başkanlığıydık. O, oturumu benim yönetmemi istedi.

Yanımda arkadaşımın olmasının verdiği güvenle rahat bir şekilde oturumu tamamladım. Bana dönerek; “sanki yıllarca oturma başkanlığı yapmışçasına mükemmeldin” dedi. Benimle gururlandığını her fırsatta ifade ederdi.

Katıldığımız kongrelerde akşam yemekleri neşe içinde geçerdi. Sevgili arkadaşımız Prof. Dr. Adnan Ataç'ın da birlikte olduğu sohbetlerimiz ve kahve falları çevremizi saran arkadaşlarımızla unutulmaz anılara sahne olurdu. Neşeli ve sevecen karakterine bir de hoşgörüsü eklenince her türlü şaka onda kilitlenirdi. O her ortamda aranan neşe kaynağıydı. Hocaları, meslektaşları ve öğrencileri tarafından çok sevilirdi.

Değerli arkadaşım Mebrure Değer, Prof.Dr. Ali Haydar Bayat Hoca için ele aldığı anı yazısında bu toplantılardaki mutluluğunu şöyle dile getirmiştir;

“2003 yılında Bursa’da Tıp Etiği ve Tıp Hukuk’u kongresindeydik. Bir akşam, Uludağ yolunda “Anıt ağaç” olan büyük çınarın altında yemek yemeğe gittik. 10-12 kişiydik. O gün

* Prof. Dr., İ.Ü.Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ibasagaoglu@mynet.com

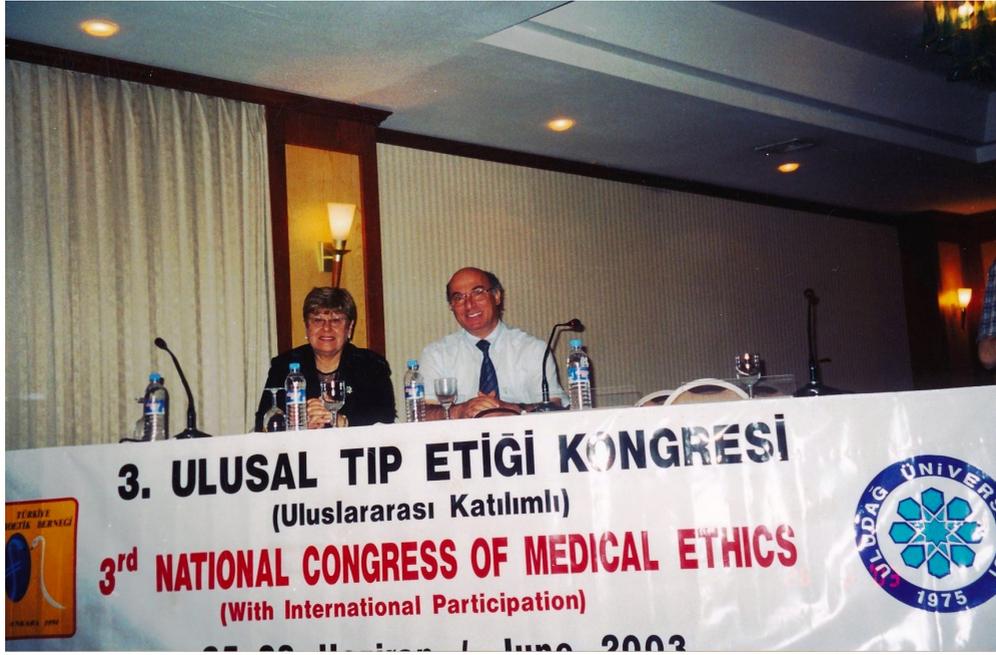
hoca'nın doğum günü idi. Bunu biliyorduk. Aramızda yaratıcılığı ile ünlenen Doç. Dr. Adnan Ataç ortadan kayboldu. Bir süre sonra, garsonun üstünde mumlar yanan, ama ne olduğu uzaktan belli olmayan bir şeyle bize doğru geldiğini gördük.

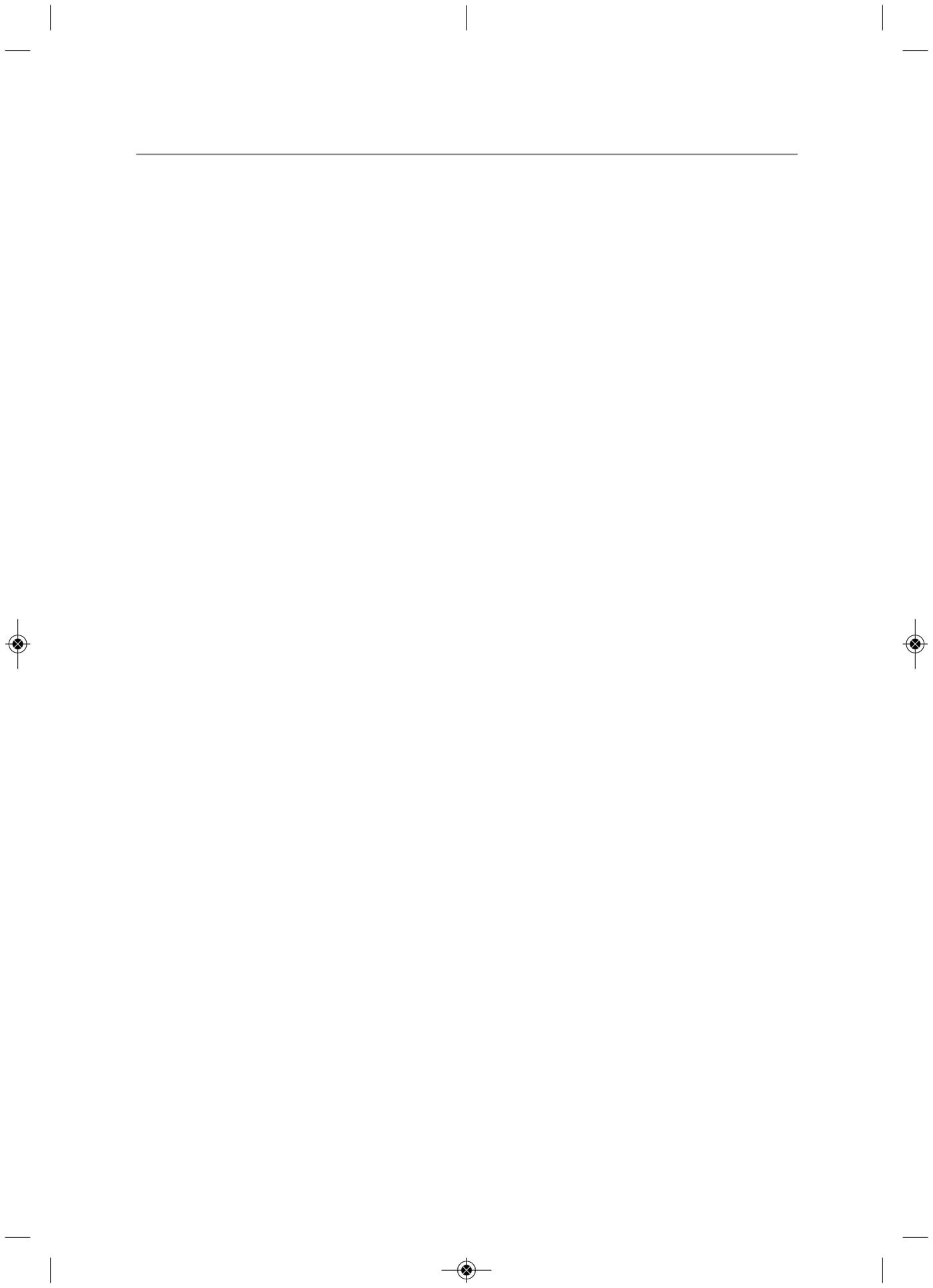
Masaya yaklaştıkça şekil daha belirgin bir hal alıyordu ama yine de mumların üzerine dikildiği nesnenin ne olduğunu masaya konulduktan sonra anladık. Bu nesne, kenarları süslü, pastaya benzetilmiş, üstüne mumlar dikilmiş, yarım kesilmiş bir karpuzdu. Evet, Adnan Ataç, karpuzun üzerine mumlar dikerek Ali Haydar Hoca'nın doğum gününü kutluyordu. Bu güzel sürpriz hepimizi bir anda hayret ve mutluluğa itmmişti. Alkışlarla adeta yer yerinden oynuyordu. Fotoğraflar çekildi. Çok eğlenildi.”

Günler, haftalar, aylar, yıllar ne çabuk geçmiş. Bir bakıyoruz Mebrure Hocamız emekli olmuş. Emeklilik döneminde de zaman zaman kürsüye uğrar hepimizi ayrı ayrı odalarımızda ziyaret ederdi. Emekli olmadan önce odasını bana vereceğini söylemiş, çalışma masası, koltuklar ve kitaplığını bırakmıştı. İlk günlerde, paylaştığımız odasına her girişimde ayrı bir duygu, ayrı bir heyecan duyuyordum. Masasına her oturduğumda O'nu hep yanımda hissediyordum. İşte bu nedenle onunla ilgili anılarım ne yazmakla ne de anlatmakla biter. Kendisini rahmetle anıyor, bir dostu kaybetmenin derin üzüntüsünü yaşıyorum.

Seni hiç unutmayacağız canım arkadaşım...

Dostum Mebrure,

Kaç sene oldu hesaplamak istemiyorum. Dünyevi ayrılığımızın kırkıncı günündeki seni yâd etme toplantısında konuşacak gücüm yoktu. Sevgili Doç. Dr. Gülten Dinç, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları mecmuasının bir sayısını sana ithaf edeceklerini bildirince; içimdekileri hem seninle hem de okuyanlarla paylaşmak istedim. Ama aklımdakileri nasıl yazıya dökkeceğim, onu da bilmiyorum...

Nasıl başlayayım; tanıştığımız günden mi? Hayat çizgimin bazı köşe noktalarında yaptığımız konuşmalardan mı? Beynime kazınmış kimi cümlelerinden mi? Hatıralarımızı kendi cephemden aktaracağım. Eminim o güzel belleğinde sen de hepsini saklıyorsun. Hatta benim unuttuklarımı bile. İlk karşılaştığımız andan başlamak en iyisi olacak sanırım.

1960 yazında stajımı yapmağa karar verdim. Fakülte, Babamın vazifesi nedeniyle ailemin o senelerde yaşamakta olduğu Diyarbakır’da bir eczahane tayin etti. Eczacılık Fakültesi talebelerinden Altan Günay’ın ağabeyinin çalıştırdığı, babalarına ait Mardinkapı semtindeki bu eczahane, şehrin en köklü müesseselerinden biriydi. Üniversitemin yaz tatiline girmesiyle birlikte soluğu orada aldım. Böylece ilk stajımı, hayatım boyunca unutamayacağım o güzel insanların yanında yaptım.

Staj bitti, İstanbul’a döndüm. Okul açıldı. Fakülte kantininin koridorunda bir gün şu sesi duydum: “Diyarbakır’da staj yapan kimdi?” Yüzünden önce sesinle girmiştin hayatıma. “Ben yaptım” diyerek karşına çıktım. Akrabalarından duymuş ve memleketinin vefalı bir evladı olarak merak etmiştin. Evet, bu şekilde hem tanıştık hem de arkadaş olduk. Kütüphanede çalışma aralarında sohbet ederek samimiyetimizi arttırdık.

Hemen kaynaştık. Zaten seninle kim anlaşamaz? Kocaman yüreğin kimleri kucaklamadı ki? Bunca sabırlı, geçimli ve anlayışlı olmanın nedeni, geniş ve ilgili bir ailenin çocuğu olmandı zannediyorum. Çevren de bu yüzden hep genişti. Dost canlısı bir arkadaş olarak, herbirimizle ayrı ayrı ortak noktalar bulurdun. Paylaşacak o kadar çok şeyin vardı ki; hepimizi severdin. Şimdi bunca yılın ardından bakınca, bu iyi arkadaşlığın temelini böylece atıldığını görüyorum.

Mezuniyetten sonra görüşmelerimiz haliyle seyrekleşti. Hamileliklerimde kontrol için

Cerrahpaşa'ya geldikçe hastahane eczahanesine, yanına uğradım. Birikmiş hayli konu olurdu, konuşur ve dertleşirdik. Derken araya seneler girdi. Öyle ki birbirimizin izini bile kaybettik. Galiba iletişim araçları buna sebep oldu. Gerçi bayramlarda kart yazma alışkanlıklarımız vardı ve o yıllarda mektup yazmak henüz hiçbirimize zor gelmiyordu. Belki bunları kullanmak için meşgalelerimiz farklılaşmıştı. İhmal en önemli unsurdu.

Yine de yollarımızın kesişmesine hiçbir şey engel olamadı.

Buna, Prof. Dr. Nil Sarı, 1985 yılında vesile oldu. Kendisini, tezhip talebesi olarak Bayezid merkez binaya geldiği günlerden tanırım. O sıralarda ben de Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver ve Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu'nun yanında çalışıyordum. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Müdürü Haydar Yağmurlu ağabeyimizin düzenlediği kültür gezilerinde de karşılaşıyorduk. Üniversiteyi bitirdikten sonra, enstitü başkanı Süheyl hocamızın asistanı olmuştu. Büyük hocamız geniş halesi içine kimleri almadı ki? Yıllardır tanıdığım bu genç hanımın akademik kariyer yaptığını görünce gururlandım. Çok çalışarak hakettiği yere geldi. Beni, Cerrahpaşa Tıp Tarihi'nde Çarşamba günleri yaptıkları seminerlere davet etti. Aynı zamanda araştırmalarım için de cesaretlendirdi. Çok da iyi yaptı; sağolsun. Güzel bir grup kurup, verimli çalışmalara vesile oldu. Cerrahpaşa, Kürsü ve Nil Hanım'ın seminerleri ufkumuzu açmaya, bilgi birikimimizi arttırmaya yardımcı ve teşvik edici olmakla kalmadı; faydalı eserlerle herbirimize kaabiliyeti nisbetinde ünvan ve mevkiler de sağladı.

Yine bir Çarşamba öğleden sonrasında Cerrahpaşa'nın yolunu tutmuştum. Saat 14:00 gibi başlayan seminerlerin o günkü oturumuna biraz gecikmiş; toplantı mekânına usulca giriş yapmışım. Kocaman bir masanın etrafında güzel insanlar toplanmış, konuşmacı sunumunu yapmağa henüz başlamıştı. Boş bir iskemle bulup oturdum. Katılımcıları sessizce selamlarken bir de baktım tam karşımda oturuyorsun. Göz göze geldik. Seminer sonrası "beni hatırladın mı?" dedim. Güldün. O candan tebessümün ve cevabın bugünkü gibi hatırlımda: "evet Vildan!" Böylece tanışıklığımız, 1985 Ekim ayından bu yana hiç kopmayan bir arkadaşlığa, ömür boyu dostluğa dönüştü.

Can dostum, güzel arkadaşım. Sen her şeyden önce benim için iyi bir dinleyici, sakin tavırlarıyla bir yol gösterendir. Hayatımdaki etkilerin, birer nirengi noktası, birer köşetaşı gibi aklımdadır. Hatırlarsın, seminer grubundaki arkadaşların hepsi de bizden gençti. Onların nikâhlarına, düğünlerine hep seninle birlikte gittik. Düğün sonrası evlerinde yaptıkları davetlere katıldık. Vefatlarda ise toplu halde teselli ziyaretlerine, dualara, mevlitlere iştirak ettik. Çocuklarımızın doğum ve başarı kutlamaları birbirini takip etti. Çarşamba grubumuz dağılmadan, çözülmeden, sınıksız birkaç sene böyle devam etti. Ünvanların yükselmesiyle mesleki rüzgârlar birçoğumuzu başka taraflara sürükledi. Ama yine de bir telefon uzaklığında idik. Sevgimiz ve saygımız hep sürdü.

Berberliğimiz, Prof. Dr. Emine Atabek'in Nişantaşı ve Büyükkada'daki evlerinde muayyen aralıklarla ve daha küçük çaplı bir grupta yaptığı toplantılarla sürdü. Bu grupta sen ve ben muhakkak oluyorduk. Diğer yandan, Eczacı Odası'nın Türk Sanat Müsiki Korosu'ndaki arkadaşımız Dr. Ecz. Süheylâ Sivas'ın Atatürk Kültür Merkezi'ndeki konserlerine, kar kış demeden beraber gidiyorduk. Dönüşte küçük oğlum Emrah'ın cip antikasıyla, yollarda adeta buz pateni yapıyorduk.

Ayrıca hiçbir davetimi kırmadan, üye olduğum dernekte konuk konuşmacı olarak defa-

larca bizleri aydınlattın. Birlikte seyahatlerimiz oldu. Yanyana koltuklarda, uzun mesafelerde birbirimize yoldaşlık ettik. İçimin geçtiğini görünce “omzuma dayan Vildan, uyu” deyişin, başımı okşayışın hep gözümün önüne geliyor, canım arkadaşım. Amerika Birleşik Devletleri, Washington Kennedy Etik Enstitüsü’ne gidince mektuplar yazdın. Oraya kariyer için beraber gittiğiniz ortak dostumuz Prof. Dr. Nermin Ersoy’la birlikte çağırdınız beni de yanınıza. Ne yazık, aynı tarihlerde vuku bulan ailevi sağlık problemlerinden dolayı bu davetlerinize icabet edemedim.

Avrupa Kültür Başkenti etkinlikleri kapsamında ajans tarafından yayınlanan “İstanbul’un Şifalı Suları” adlı eserinin tanıtım toplantısına, içlerinde benim de olduğum küçük bir arkadaş grubunu davet etmiştin. 2010 senesi sonuydu. Çok güzel bir toplantı oldu. Seninle bir defa daha gururlandık. Bu kitabını bana hediye ederken şöyle imzalamıştın: “Vildancığım’a sevgilerimle...”

Herkes pul, para, vesaire koleksiyonu yapar. Sen diploma ve sertifika koleksiyonu yapıyordun. Öylesine çok yönlüydün. Son olarak Türk Sanat Müsikîsi ile ses eğitimi dersleri de alıyordun. Kardeşin sevgili Aysel’in oğlu Barış’ın düğününe katılmak için A.B.D.’ne gidecektin. Yolculuğundan bir gün önce Süheylâ, Muallâ, sen ve ben buluşmuştuk. Bu görüşmemizde sana, babamın arşivinden bana intikal eden, bestekârın eşinin bastırıldığı “Haydar Tatlıyay’ın Notaları” kitabını armağan etmiştim. Ne kadar mutlu olmuştun. Uzun uzun konuşmuş, koyu bir muhabbete dalmıştık.

Biraz durgundun sanki o gün. Meğer hastalık kapıdaymış. Belki o günümüze bugünden bakınca öyle görüyorum, kim bilir? Birbirine sınımsız bağlı kardeşler olarak bu seyahate de beraber gitmişsiniz. Dönüşte maalesef sağlık mücadelesi günleri başladı. Prof. Dr. Bayhan Çubukçu, Süheylâ ve ben ziyaretine geliyorduk. Yola çıkmadan önce müsait olup olmadığını sormak için telefon ediyordum. Haber verdiğim için bana sitem ediyor, “çat kapı gel” diyordun. Ama sonra sen gittin... Zamansız, hesapsız ve çok acımasız bir yalnızlık kaldı ardında.

Karakterinden birkaç parçayı, bazı huylarını ödünç olarak aldım ve onları yol gösterici olarak kullanıyorum. Sabırlı, güler yüzlü, zengin gönüllü ve çok arkadaşın. Seni hatırlamadan geçen günüm yok neredeyse; öyle derin izler bıraktın bende.

Işıklar içinde uyumaktasındır şimdi muhakkak. Sana söz; bu sefer “çat kapı” geleceğim.
İstanbul, 29 Ekim 2013

Vildan Göksoy Özkan*

* Uzm. Ecz., vgoksoy@gmail.com

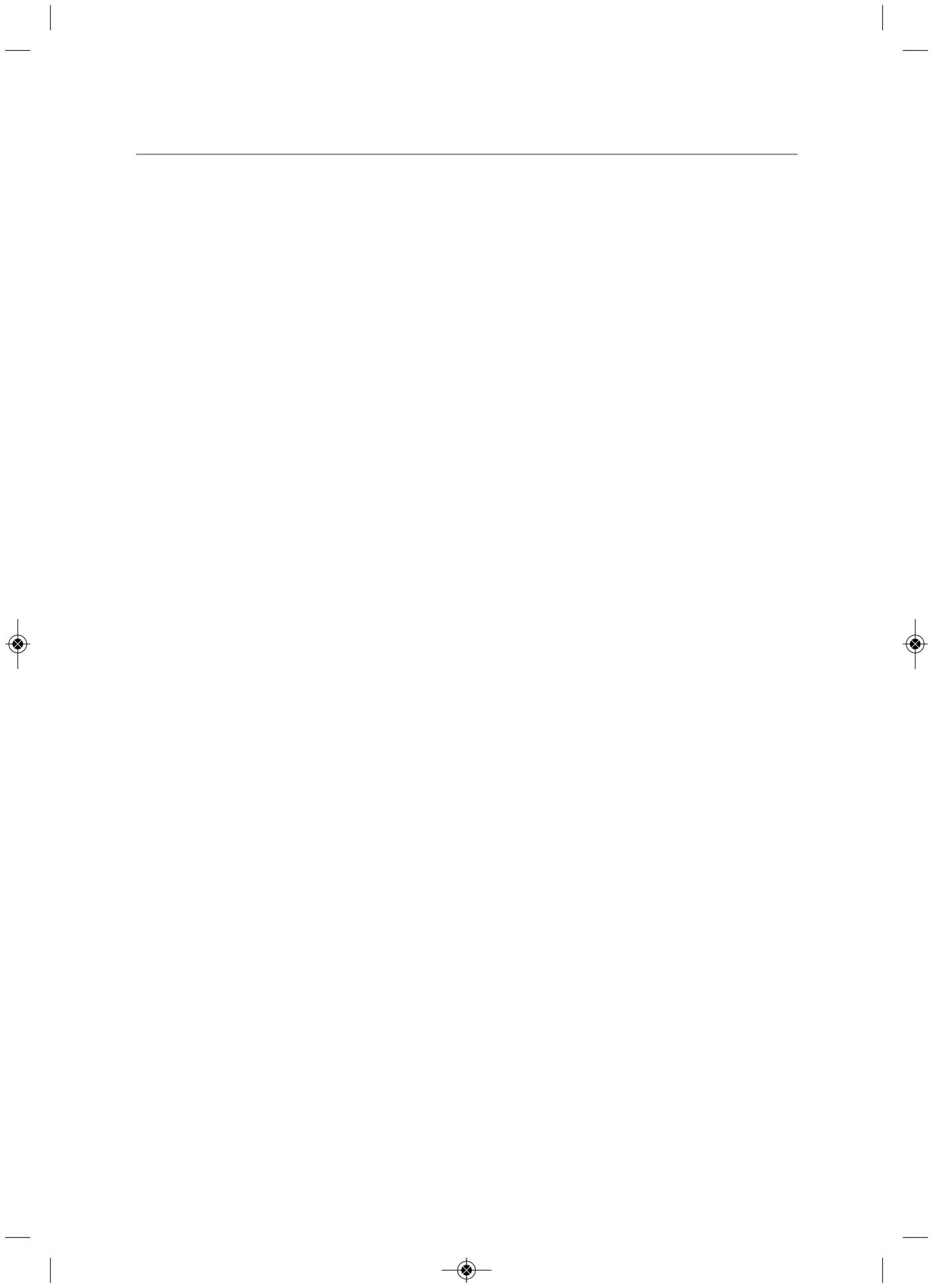
Resim 1: Bolu, Abant, 26 Ekim 1997: Soldan sağa: Prof. Dr. Mebrure Değer,
Prof. Dr. Nermin Ersoy, Uzm. Ecz. Vildan Göksoy Özkan

Resim 2: Mebrure'nin Evi, Kasım 1995: Soldan sağa: Dr. Ecz. Sheyl Sivas, Prof. Dr. Mebrure Değer, Prof. Dr. Şefik Görkey, Bir akrabası, Prof. Dr. Emine Atabek, Uzm. Ecz. Vildan Göksoy zkan, Dr. Aysel Gl (Kardeşi), Dr. Mebruke Yılmaz (Kardeşi), Mühendis İbrahim Değer (Kardeşi)

Resim 3: Anadolukavağı seyahati, vapurda, 19 Nisan 1998: Soldan sağa: Uzm. Ecz. Vildan Göksoy zkan, Doç. Dr. Mine Şehiraltı, Dr. Ecz. Sheyl Sivas, Prof. Dr. Mebrure Değer

MEBRURE DEĞER'İN ARDINDAN

Ayten Altıntaş*

Prof. Dr. Mebrure Değer'in ölümüyle çok değerli bir arkadaş, kıymetli bir akademisyen, iyi bir araştırmacı, faydalı bir eğiticiyi kaybettik. Hiç beklemediğimiz bir zamanda hızla ilerleyen hastalığı, ameliyatı ve tedavisi daha tamamlanamadan gelen ölümü ile şaşkınlık yaşadık.

Mebrure Değer'i 1982 yılında Anabilim Dalımızda Yüksek lisans çalışmalarına başlaması ile tanıdım. Kültür ve tarihe meraklı idi ve Tıp Tarihi konusunda ilerlemek istiyordu. İlk ve tek öğrencimiz olduğundan dersleri bir sohbet havasında gerçekleştiriyorduk. Kısa sürede kürsüye ve konuya hâkim oldu. Diyarbakır yöresi halk ilaçları konusunda yaptığı Yüksek lisans tezini 1985 yılında tamamladı. Bu arada Deontoloji'nin önemini de fark etti ve Tıp Etiği konularını da çalışmaları içine aldı. Bu konuda değerli hocamız Prof. Dr. Emine Atabek'le olan dostluğunun etkisi hepimiz gibi Mebrure'yi de içine almıştı. Doktora çalışması 'İstanbul'un Şifalı Suları' konusunda idi. Prof. Dr. Nil Sarı, isabetli seçimleriyle Mebrure'nin çalışmalarını şekillendirdi. Diyarbakır'ın köklü bir ailesinden geldiği için o yörenin halk ilaçlarını başarı ile topladı, İstanbul'un şifalı sularını da tek tek gezerek ve araştırarak tespit etti. Bu çalışmalarında seyahati sevmesi ve araştırmacı ruhu ona çok yardımcı olmuştu.

Yabancı dil öğrenmeye kabiliyetli ve meraklı idi. İngilizce ve Fransızcanın yanında geliştirdiği Arapçası da vardı. Osmanlıca'yı rahatlıkla okuyordu. Bu sebeple kürsü kütüphanesindeki risalelerden tercümeler yapmıştı.

Anabilim Dalımıza kadrolu girdikten sonra dersleri paylaştı. İngilizce Tıp eğitimindeki derslerin çoğunu üstlendi. Çok faydalı bir ders kitabı da yayınlayarak öğrencilerinin isteklerini yerine getirdi.

Tıp Tarihi veya Etik Kongrelerinin hepsine katılıyordu. Uyumlu karakteri, neşeli ve eğlendirici yönüyle kongre ve toplantıların aranılan kişisiydi. Yurt dışındaki kongrelere de katılıyor, yabancı dilde verdiği bildiriler dikkat çekiyordu.

Prof. Dr. Emine Atabek'le önce hoca-öğrenci zamanla da dostluk ve arkadaşlıkları onu Tıp Etiği konusunda yüreklendirdi. Prof. Dr. Nermin Ersoy ile 1992 yılında Washington'a Kennedy Etik Enstitüsüne gitti ve bu konuda faydalı çalışmalar yaptı.

* Prof. Dr., İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, 34098, İstanbul, aytenas@mynet.com

‘Mutfak ve Yemek Tarihi’ konusuna önem verdi. Sevdiği bir konu idi ve çalışılacak çok şey vardı. Derlediği bilgilerle birçok yazı hazırladı ve kongrelere katıldı.

2004 yılında emekli oldu. Emekli olması onun çalışmalarını hiç engellemedi. Kongrelere katıldı, bildirimlerini sundu, bitiremediği kitaplarını yayınladı. En son yayınlanan ‘İstanbul’un Şifalı Suları’ kitabını ameliyattan sonraki tedavi döneminde imzalayıp verdi. ‘İstanbul’un Hamamları’ çalışmasını da kitap haline getirecekti.

Dost, hayat dolu, sevilen bir insandı. Bakımlıydı, sık giyinir, takılarıyla dikkat çekerdi. Alışveriş ettiği mağazaları öğrenir biz de faydalanırdık. Fırsat buldukça dışarıda toplanır onun deyimiyle “keyif“ yapardık. Yokluğuna hiç alışamadık, hâlâ telefon etsek karşımızda bulacağımızı zannediyoruz. Cerrahpaşa Tıp Tarihi sevgili Mebrure’yi hep gönlünde yaşatacak.

Biberiye konusunda bir yazı hazırlarken gene hep onu andım. Kütüphanemizdeki Biberiye Risalesini bugünkü dile çevirmiş, başarılı bir tanıtım yapmıştı. Bu makale 1993 yılında yayınlandı. Çok önemli bir tıbbi bitki olan Biberiyenin önemi o eski bilgilerle daha da öne çıkmıştı. Bu nedenle bugünkü bilgilerle hazırladığım makaleyi ona ithaf ediyorum.

Soldan sağa; Prof. Dr. Şahin Aksoy, Prof. Dr. Ayten Altıntaş, Prof. Dr. Mebrure Değer

Mebrure'ye mektup,

Can dostum Kalinka,

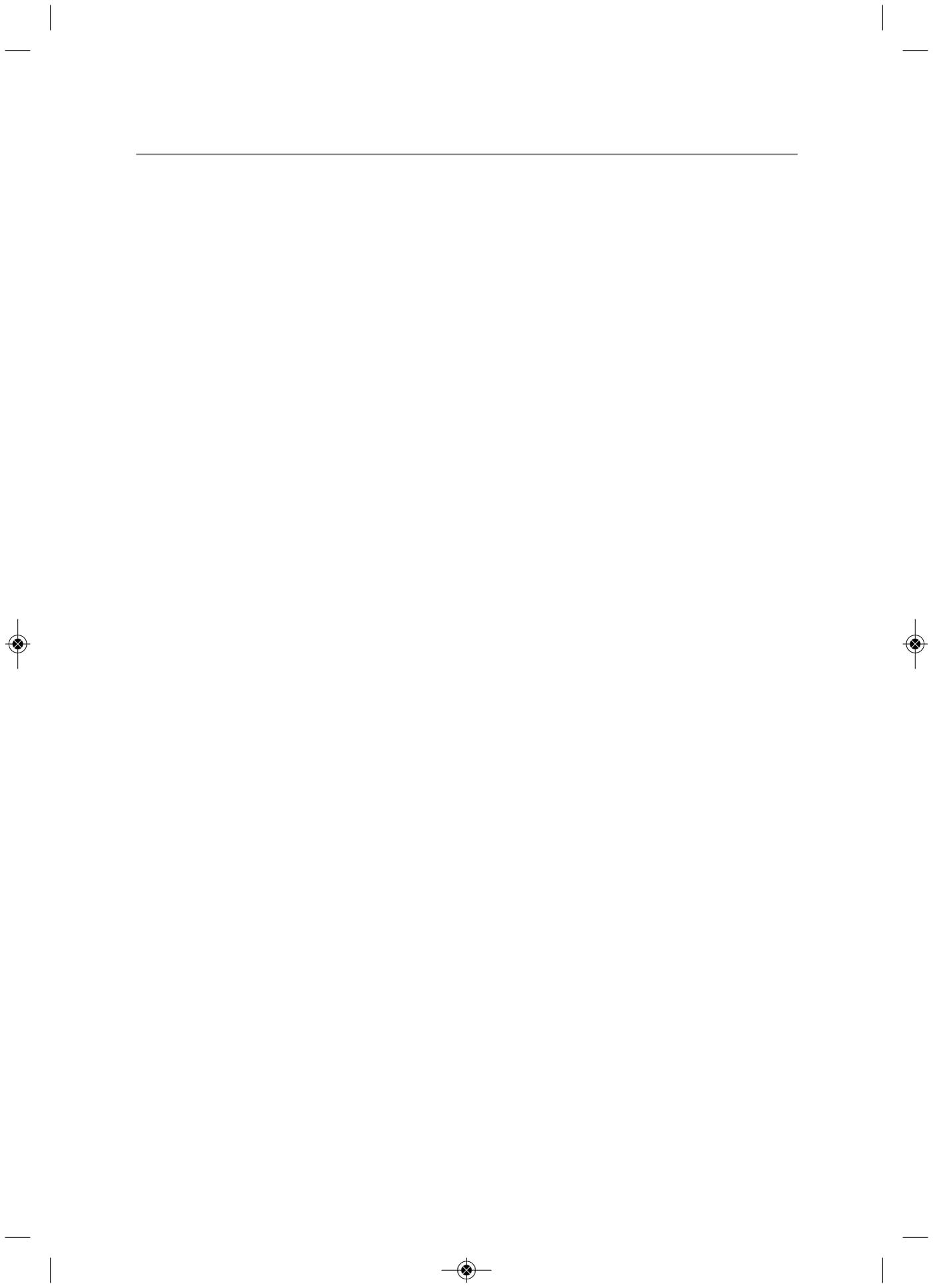
Seni ne kadar özledim, günün her saatinde seni aramak, konuşmak yahut senden gelecek bir telefon meğer ne kadar önemliymiş. Hep bir şeyler paylaşmak, şimdi ne kadar önem kazandı.

İstanbul'da şimdi ne çok gitmek istediğim toplantı var, konser var, sergi var. Ya Türkiye içindeki kültür kongreleri, yahut yurtiçi-yurtdışı eczacılık, tıp tarihi kongreleri, kültür gezileri. Son olarak geçen sene Özbekistan'a gittim. Gördüğüm her şeyi seninle paylaşmak istedim. Bana ne açıklamalar yapardın.

Bu mektup eline geçmese de özel gönül postası sana ulaşıyor değil mi?

Bayhan*

* Prof. Dr. Bayhan Çubukçu, İ.Ü. Eczacılık Fakültesi emekli öğretim üyesi, bayhancubukcu@gmail.com

Sınıf Arkadaşım Prof. Dr. Mebrure Değer'in Ardından

Mebrure benim Eczacılık Okulu'ndan sınıf arkadaşım. Ona biz aramızda Mebruş derdik. Hep öyle de kaldı. Bizler Eczacılık öğrenimi yaptığımız yıllarda okul bugünkü Beyazıt Kütüphanesi'nin giriş kapısının olduğu binanın üst katında idi. Burayı Dişçilik Okulu öğrencileri ile paylaşırdık. O yıllarda Eczacılık okulunda çok az öğrenci olduğu için herkes birbirini tanırdı. Birbirimize çok bağlı bir arkadaş grubumuz vardı. Mebrure sakin tabiatlı, güler yüzlü sevecen hali ile hep aramızda idi. Neşeli ve sıkıntılı günlerimizi hep beraber yaşadık. 1960 yılında okuldan mezun olunca, hepimiz değişik ortamlarda çalıştık. Mebrure, eczacılığı birçok alanda çalışarak değerlendirdi. En sonunda İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Temel Bilimler binasında birbirinde uzak olmayan mesafede iki farklı kürsüde karşılaştık. Böylece yıllar sonra akademik ortamda buluştuk. Beraber birçok bilimsel ve akademik toplantılara, seminerlere, kongrelere katıldık. Böylece hem eğlendik hem de bilgi birikimlerimizi paylaştık.

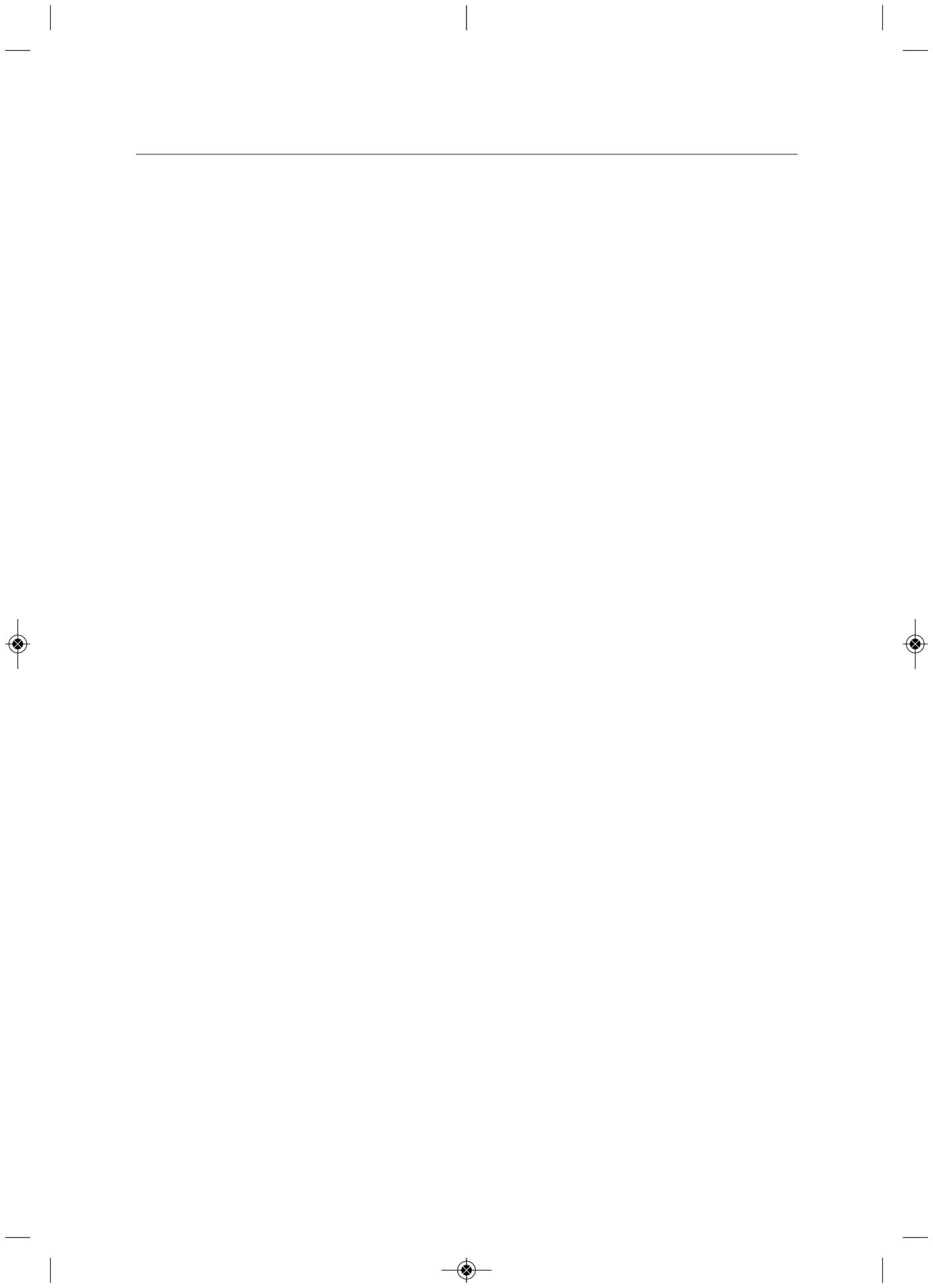
Onun aramızdan erken ayrılışı, bizleri çok üzdü. Her zaman onu sevgi ile ancağız. Işıklar içinde ol sevgili arkadaşım.

Bir kongre hatırası: 5. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri (Denizli, 24-26 Mayıs 2007)

Gülsel Kavalalı*

* Prof. Dr., İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, gulselkavalali@isbank.net.tr

Sevgili Mebruş'un ardından,

Prof. Dr. Mebrure Değer'i yani hepimizin ona hitap ettiği adıyla sevgili Mebruş'u ilk kez Cerrahpaşa, Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı'nda çalışmaya başladığım 1983 yılında tanıdım. Mebruş o zamanlar Anabilim Dalımızın yüksek lisans öğrencisiydi. Daha sonra doktorasını tamamladı ve atandığı yardımcı doçent kadrosu ile mesai arkadaşımız oldu. Güler yüzüyle öylesine hoşsohbet ve sevecendi ki bulunduğu her ortamın odağında yer alır ve neşe kaynağımız olurdu. Herkesle, özellikle de çocuklarla çok güzel iletişim kurardı. Bu süreçte benim çocuklarımla da çok sevdikleri Mebruş teyzeleri oldu. Onlarla daima ilgilenip yakın ilişkide bulundu. Her durumla ilgili ilginç anıları ve öyküleri vardı. Dünyayı gezmeyi çok sever, yaptığı değişik seyahatlerden dönüşünde bizlerle güzel anılarını paylaşırdı. Yıllar içinde onun akademik kariyerde yükselişine tanıklık ettik. 1993'te Doçent, 1999'da Profesör oldu. Ama ne olursa olsun o hep bizim çocuk ruhlulu, yaşlanmayan Mebruşumuzdu. Benim doktora hocamdı aynı zamanda. Ancak ilişkimiz bir hoca-öğrenci ilişkisinden çok yakın bir arkadaşlık ilişkisiydi. Onunla birlikte pek çok kongre ve toplantıya katıldık; aralarda küçük kaçamaklar yapıp görmek istediğimiz yerlere kaçtık (İzmir), gala gecelerinde kendimizi piste atıp halaylar, zılgıtlar çektik (Urfa, Ankara), bazen içkiyi biraz fazla kaçırıp çakırkeyf olduk (Edirne), kongre gezisine giderken kazayla ön koltukta oturan katılımcılardan birinin başına bir pet şişe suyu döküp panikle silmeye çalışırken gülmekten koptuk (Antakya), bazen de kaldığımız otelin nimetlerinden yararlanıp bahçedeki termal havuzda gece keyfi yaptık (Denizli). Öylesine unutulmaz anılar paylaştık ki birlikte, Mebruş'umuzun birden bire bizi bırakıp gitmesine inanmadık, halen de inanmıyoruz. Neşeli hikâyeler anlatan sesi kulaklarımızda, gülen yüzü hep gözümüzün önünde, ışıklar içinde yat sevgili Mebruş, "bâki kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş"...

Gülten Dinç*

* Doç. Dr., İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, gultendinc@yahoo.com

